

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

SZÉRKESZTI:

SZITNYAI ELEK
TITKÁR.

1906-IKI ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1906.

301136

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

I. Értekezések, tanulmányok.

1. Egy modern államregény, dr. BOKOR JÓZSEF elnöki megnyitója	1
2. A logikai érték elmélete, POLGÁR GYULA	22
3. A gyermektanulmányozás mai állapota, NAGY LÁSZLÓ	57
4. A kritika lélektana. dr. DÉNES LAJOS	91
5. A vezető és nagy emberek hatása, dr. LECHNER LÁSZLÓ	121
6. Korunk világnézete, dr. KARL LAJOS	131
7. A gyermektanulmányozás mai állapota, II. NAGY LÁSZLÓ	143
8. A vezető és nagy emberek hatása, II. dr. LECHNER LÁSZLÓ	177
9. A komikumról, dr. SZIGETVÁRI, IVÁN	186
10. Laoce életbölcselete, STOJITS IVÁN	197
11. Negyedik országos elmeorvosi értekezlet, SZITNYAI ELEK	215

II. Irodalom.

1. Ókori Lexikon. RÁCZ LAJOS	39
2. André Laland: Documents et remarques sur la conscience des mots dans le langage. P.	44
3. Dr. Dromard: Néhány általában «tic» névvel jelölt mozgásjelen-ség összehasonlító lélektana, P. GY.	45
4. Szitnyai E.: A hibás gondolkodás	47
5. Böhm Károly: Az ember és világa	106
6. Nagy László: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából	107
7. Stojits Iván: Teozófia és a teozófiai mozgalom	108
8. S. Bell: A szerelmi élet ébredése	110
9. Georg Christian Schwarz: Über Nervenheilstätten und die Gestaltung der Arbeit als Hauptheilmittel	111
10. G. B. Cutten: Egy különös lelkiállapot	111
11. W. Weygandt: Beitrag zur Lehre von den psychischen Epidemien	113
12. A. Heywood: A szagok associatív képessége	114
13. Harold H. Joachim: Absolut és relatív igazság	117
14. Böhm Károly: Az ember és világa. Szitnyai Elek	152
15. Kidd B. Társadalmi evolúció, Jász Géza	158
16. Dr. Pierre Roy: A hypochondriáról	166

17. Dr. L. Marchand: A syphilis etiológikus szerepe lelki betegeknekél	169
18. R. Senet: A nyctophobia a gyermekeknekél, ismerteti Babits Mihály	169
19. Olasz filozófiai társaságok, Vida Sándor	170
20. Arthur Michell: Az álmodásról, nevetésről, pirulásról, ism. Szemethy Béla	172
21. Dr. Imre Sándor: Magyar vonások nevelésünkben, Szitnyai Elek	175
22. Dr. Ányos Mihály: Az okviszony ismerettana	220
23. Enyvvári Jenő: A productív képzeleterő viszonya a transcendentalis apperceptióhoz a tiszta ész kritikájában	222
24. Bálint Antal: A következtetés elmélete	222
25. A. Forel: Sexuelle Ethik	222
26. Dupoy: De la kleptomanie	224
27. Bleuler: Bewusstsein und Association, Sz. E.	225
28. Simonyi Zsigmond: Középiskolai műszótár, Rácz Lajos	226
29. Math. Marquard: Pesszimizmus a klasszikus ókorban, dr. Szelényi Ödön	228

III. Egyesületi élet.

A közgyűlés actái, jelentések	49
Egyesületünknek járó külföldi filozófiai folyóiratok jegyzéke	55
Társulatunk életéből	119, 176, 229

XVIII. füzet.

1906. I. füzet.

filos. 0.

787.

3.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

SZERKESZTI :

SZITNYAI ELEK

TITKÁR.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1906.

MAGYARAKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1. Egy modern államregény, dr. BOKOR JÓZSEF elnöki megnyitója... I	
2. A logikai érték elmélete, POLGÁR GULA..... 22	22
3. Irodalom. Ókori Lexikon. i. RÁCZ LAJOS..... 39	39
Andrè Laland: Documents et remarques sur la conscience des mots dans le langage. P..... 44	44
Dr. Dromard: Néhány általában «tic» névvel jelölt mozgásjelen- ség összehasonlító lélektana P. Gy..... 45	45
Sztinyai E.: A hibás gondolkodás..... 47	47
4. A «Magyar Filozófiai Társaság» közgyűlésének actái. A közgyűlés jegyzőkönyve..... 49	49
Titkári jelentés. Pénztári kimutatás. A számvizsgáló bizottság jelentése..... 55	55
5. Egyesületünknek járó külföldi filozófiai folyóiratok jegyzéke..... 55	55

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket ingyen kapják. Nem tagok előfizethetnek 6 koronával. Egy szám ára 1. korona 50 fillér

Kivonat a Társaság alapszabályaiból.

4. §. A Társaság tagjai háromfélék: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

6. §. Alapító tagok azok, kik a Társaság céljaira egyszersmindenkorra legalább 200 koronát fizetnek.

8. §. A rendes tag három-három évre kötelezi magát a tagságra. A tagsági díj évi hat korona.

A Társaság választmánya a Közleményekben megjelent felolvasások és cikkek honoráriumát ivenként 50 koronában állapította meg.

A pénzbeli küldemények Jász Géza úrhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölni valók a titkárhoz Sztinyai Elek Budapest, VIII. ker., József-körút 23. sz. II. em. 11. sz., az elnökséget illető ügyek (Budapest I. ker., Fehérvári-út 51. sz.) intézendők.

A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG

közgyűlése 1906 január 28-án a következő napirenddel:

1. Dr. BOKOR JÓZSEF alelnök: Egy modern államregényről.
2. NAGY LÁSZLÓ vál. tag: A gyermektanulmányozás mai állapota.
3. Titkári jelentés.
4. Pénztári jelentés.
5. Az elnökválság.
6. Titkárválasztás.
7. A választmány kiegészítése.

EGY MODERN ÁLLAMREGÉNY.

— Dr. Bokor József alelnök megnyitó beszéde. —

Tisztelt Társaság!

Alapszabályaink értelmében közgyűléseinket az elnök valamely aktuális téma fejtegetésével nyitja meg.

Áttekintve az e címen tekintetbe jöhető hazai eseményeket, igen figyelemreméltónak tartom, hogy a M. Tud. Akadémiának a filozófiai művek nagyobb számát kellett a lefolyt évben megbírálni, hogy az ismert díjak kiadása ügyében háttározhasson.

Ilyen figyelemreméltó adat továbbá, hogy a filozófiai, illetőleg rokon tárgyú folyóiratok, valamint a M. Filozófiai Irók Tára, kitartással futották pályájukat, nem egy közleménnyel táplálékot nyújtva a közönségnek iránt való érdeklődésnek.

Ugyancsak a közönség kultuszának szolgálatába szegődött a magyarországi Szabadgondolkodók társasága, valamint újabban az általános választói jog ligája, az állami élet kereteinek tágítására irányuló törekvéseivel. Az utóbbi mozgalmakkal kapcsolatban lépett föl az elámult Magyarország előtt a szociáldemokrácia eddig nem sejtett nagyságú és szervezetű tábora, szembeállva a nemzeti követelményekkel.

Ez a küzdelem kötötte le figyelmemet.

Feltűnt ugyanis, hogy még nem is régen az volt a nézet a magyarországi szocializmusról, hogy fejletlen ipari viszonyaink s a magyar munkás hazafias érzülete miatt nagyobb jelentőségre nem emelkedhetik. Most pedig, alig tiz év mulva,

szociáldemokráciaként szervezkedve csatasorba áll, s a nemzet jogaiért küzdő politikai pártokat törekszik visszaszorítani.

A dolog annál feltűnőbb volt, mert a német szociáldemokrácia apostolai, Marx és Engels még nem szakítottak a történeti alappal. Úgy vélték, hogy a társadalmakat nem mesterségesen csinálják, hanem maguktól csinálódnak a történeti fejlődés alapján. Ebbe a fejlődésbe pedig a haza, a nemzet is beletartozik.

És ha a magyarországi szociáldemokraták, kiknek iskolázottsága német eredetre vall, a hazát, a nemzetet, nem mondom, hogy hűtelen cserbenhagyták, hanem mögé állították az általános szavazati jog érdekének, mely Németországban a szocialista propaganda leghathatósabb eszközeül bizonyult, ennek a jelenségnek — a politikai viszonyokat nem számítva — olyan okai is lehetnek, melyeket itthon, a magyar földön kell keresnünk.

Ezt az okot keresve egy könyv jutott eszembe, melyet régebben olvastam, de úgy voltam vele, mint voltunk valamennyien, ezelőtt tíz évvel, a szociálizmussal: nem nagy jelentőséget tulajdonítottam neki. A mostani események azonban jelentőséget adtak neki, mert köztük s a könyv tartalma közt sok a rokonság. Mindkettőben az élet fentartására vonatkozó elemi szükségletek kielégítése a rúgó; mindkettőben egyformán becsülik meg a nemzeti érzés értékét.

Arra határoztam el tehát magamat, hogy ennek a bevallottan filozófiai munkának bemutatásával utalok rá, hogy hova jutunk a társadalom s az állam olyan elméletével, mely a nemzetet és történelmét kirúgja lábai alól s pusztán az elméből, vagy mint a könyv kedvtelve nevezi: a «belátásból» szövegeti a jövő álmait. Engels figyelmeztetett ugyan már az ilyen vállalkozás hiú voltára, midőn a korai szocializmus elméleteit (Saint-Simon, Fourier, Owen) épen azért mondta éretlennek, mert egyszerűen az észből akarták az elveket levezetni az emberiség boldogítására. Ugyancsak ezeket gúnyolta

Madáchunk is az Ember tragédiájában. Sorsát azonban senkisémmel kerülheti el, úgy látszik még a jogbölcészlet «belátásos iskolája» sem.

A problémát, mely körül a kérdés megfordul, ezelőtt négy évvel gróf Andrássy Gyula a Társadalomtudományi Társaság elnöki székét elfoglaló beszédében* ekkép szövegezte:

«A szociálpolitikában nagyon kidomborodik egy irányzat, mely a hazafiságban, a nemzeti eszmében, az államok egoizmusában ellenséget lát. A háborút és a közgazdasági elzárkózást, az emberek szolidaritásának fejletlenségét a multban létrejött nagy organizmusoknak tulajdonítják, amelyek csak önmaguknak akarnak élni, amelyek az emberek legfőbb erejét önző céljaik számára foglalják le.» És nyomban ekkép fejti ki álláspontját: «Szilárd, tudományos meggyőződés, rendíthetetlen hitem, hogy a fejlődést még kiszámíthatatlan időig a multak szervezetei fogják előbbre vinni s hogy áldásosabb és szükségesebb erő még sokáig nem lesz annál, mely az embereket tőlük rajongva szeretett, magasabb öntudatra ébredt egységekké fűzte egybe.»

Tudja azt gróf Andrássy Gyula, hogy másoknak, még ha bevallottan nem tartoznának is a szociáldemokraták közé, más lehet a meggyőződése és rendíthetetlen hite, vagyis, hogy e kijelentések nem helyettesíthetik az érveket. Épen azért igéri, hogy a hazafiság jogosultságáról, sőt szükségéről az emberi haladás szempontjából máskor fog tüzetesen értekezni. De egyúttal hozzáteszi: «Nem tartok tőle, hogy a tudományos gondolkodás napirendre térjen mindennél féltettebb ezen kincsünk felett. Ellenkezőleg, meg fogja szilárdítani azt a felfogást, hogy az emberiség iránt is kötelességünk a magyar hazafiságot, multunk e legdicsőbb szerzeményét a jövőben is megóvni.»

E patetikus nyilatkozatok mellett, melyeknek értékét növeli írójuknak politikai helytállása, mely bizonyára fölér

* Pulszky Ágost emlékezete Budapest 1902.

egy filozófiai értekezéssel, méltán feltűnik, hogy a hazafiságról, a nemzeti érzésről merőben ellentétes nézeteket vall a Társadalomtudományi Társaság alelnöke, a «belátásos iskola» alapítója abban a könyvében, melyet «A jog keletkezéséről és fejlődéséről» írt, s 1902-ben második kiadásban jelentetett meg. Hogy miért nevezem én azt a könyvet, illetőleg pozitív tartalmát államregénynek, reményem, hogy a részletezésből ki fog tűnni. Ha regényes részletei nem Morus Tamás Utopiáját juttatná eszünkbe, hanem korunk naturalizmusát, azon ki fogna megütközni?

Pikler Gyula — a hallgató már kitalálta, hogy róla van szó — könyvének 16-ik oldalán olvasom: «Gazán érdekes az a *nemzeti érzés*, amely ma Magyarországon uralkodik. A gyermek már a kisdédóvóban, a serdülő az elemi, az ifjú a középiskolában és a kezdő férfi a főiskolában minden lehető alkalommal hallja, hogy a nemzeti nyelv és a műveltség, nemzeti jellemének fentartása az ember egyik legmagasabb, végső, föltétlen célja kell hogy legyen, és e meggyőződés és a megfelelő érzelmek felköltését törvényhozás, kormány és pedagógiai szakemberek egyaránt a tanítás és nevelés főirányelvének tekintik. Hirlapok ezerszeresen visszhangozzák ugyanezt az érzést és elméletet, pártok eggyek benne, az ezen érzésben való osztozkodás erkölcsi magasztalásnak, az iránta való közöny, vagy ellenkező érzés és meggyőződés, akár belöldinél, akár külföldinél nemcsak gyűlöletnek, hanem erkölcsi felháborodásnak tárgya. A legnagyobb népszerűségnek örvend, örömmel tölti el a kebleket minden intézmény, amely a magyar nyelvet terjeszti, az országos gondolkodást és cselekvést a külföldtől függetleníti, heves ellenszenvvel találkozik egy idegen nyelvű operai énekes, egy német cégtábla, a német irodalom olvasása. S ha kérdezzük, vajjon a nemzet milliói, akik e hitet vallják, akik e hittől valósággal lángolnak és azért meghalni készek, meggondolták-e, hogy a *nemzeti állam és intézmények* a legcélszerűbbek-e az állandó, elemi, az élet

fentartására vonatkozó szükségletek, az anyagiak, az egészségiek, a műveltségiek stb. kielégítésére, sőt ha kérdezzük, vajon a nemzet tanítói, írói és hirlapírói meggondolták-e: úgy látszik nemleges feleletet kell adnunk. Úgy látszik, hogy a nemzeti érzés további igazolásra nem szoruló természetes érzésnek, végső célnak éreztetik, annak kielégítése önmagában öröm, erkölcsi parancsoló volta önmagától értetődő igazságként tűnik fel.»

Egész terjedelmében idézem ezt a nemzeti érzést s vele a hazafiság értékelésére vonatkozó passzust, melynek tónusa, levegője, szelleme teljesen elüt attól a szellemtől, attól a levegőtől, amelyben mi élünk és mozgunk, annyira, hogy a szociáldemokratákon kívül közéletünkben nincs senki, aki vele egy nézetben volna a nemzeti érzés becsének ilyen értékelésében.

Érdeklődésem még sem ide, hanem fenti tételének ama pontjára irányult, mely az életfentartásra vonatkozó elemi szükségletek kielégítésére a nemzeti államot és intézményeit nem tartja a legcélszerűbbeknek. Minthogy pedig az életfentartására vonatkozó elemi szükségletek: táplálkozás, ruházat, lakás, propagáció, család bármely állam fennállásának elsőrangú tényezői, az idézett előadásban a nemzeti érzésnek nemcsak elébe vágnak, hanem úgy tűnnek föl, mintha kielégítésüket a nemzeti érzés akadályozná meg, mi természetesebb annál, hogy a társadalmak s az államok sorsán gondolkodó filozóf azokat a kapcsolatokat keresi, amelyek a nemzeti érzésnél hatékonyabban biztosíthatják a társadalmi tényezők jólétét, vele az állam szerkezetét s fenmaradását.

Valóban ilyen filozófusnak jelentkezik a «belátásos iskola» szerzője, midőn kifejezetten írja: «A kereszténységnek és a felvilágosodásnak terjesztése, nemzeti és világállam megteremtése, kis területre szorítkozó közigazdaságoknak nagy körű szabad közigazdasággal való helyettesítése és ennek ismét szervezése és szabatosítása, egy ugyanazon haladás folytatálagos szakaként kell, hogy tűnjenek fel előttünk. (155. old.)

A haladás útjának megjelölése után a tetőpontot mutatja be a következő sorokban: «Az államok sokasága csak átmeneti állapot; az összes emberek egységes állama okvetlen be fog következni, mert az egész emberiségnek állandóan egységesen szervezett, szabatosított, békés összeműködése célszerűbb, mint mai csak időről-időre megállapított, határozatlan összeműködése. — A nyelvek sokasága csak átmeneti állapot. Az emberiség valaha egyetlen nyelvet fog beszélni és egységes kulturát, irodalmat, költészetet élvezni, amely nyelv és kultúra az összes emberiség íróinak és gondolkodóinak teljes és könnyű összeműködése folytán magasabb fejlettségű és nagyobb gyönyört okozó lesz, mint a maiak bármelyike. Ennek létrehozására kell törekedni.» (255. old.) Majd próféta ihlelletl hozzáteszi: «Mindez a haladás követelménye, mely örömet áraszt a haladás útján járó nemzedékekre, de óriás fájdalmakat, nélkülözéseket és megalázásokat azokra, akik a haladás követelményeinek ellenállnak.» (256. old.)

E ránk nézve nem kedvező profécia ellenére is ingerel a mérleg felállítása egyfelől a veszendőnek induló nemzeti érzés, a nemzeti nyelv és irodalom, a nemzeti állam és másfelől a nyereség gyanánt szereplő világállam és világnyelv közt. Attól tartva azonban, hogy igazságtalan lennék a szerző legfőbb ideálja, a világállam iránt, mert idáig keveset hallotunk fölöle, ami javára nyomhatná le a mérleg serpenyőjét, elhalasztom ítéletemet a jobban értesültség idejére s itt most csupán a világnyelv értékéről ejtek pár szót, mert erre a tárgyra nem szándékozom visszatérni.

Hogy az egész emberiség egyetlen világnyelvet beszéljen, arra csak az az egyetlen lehetőség van, hogy mellette minden más nyelv kihal. A nyelv kihalása pedig együtt jár az őt beszélő nemzet kihalásával. Ebben az értelemben tehát nincs mit örülni az egyetlen világnyelvnek. Volna még az a feltevés, melyhez a «belátásos iskola» alapítója vonzódik, s ez az, hogy «egy kevésbé fejlett nemzet más magasabbak kulturáját és nyelvét fölvenné s azokkal egy kulturális egy-

séget alkotna» (40. old.); vagy pedig «iparosok, és kereskedők levelezése, közös bíróságok, közös hadvezérek, a gazdasági forgalom által keletkezett közlekedés folytán létrejött közös iskolák létrehozna egy új, ezelőtt nem létezett csodálatos volapük nyelvet, egy új nemzeti francia, angol, eleinte romlottnak, utálatos keveréknek tartott nyelvet» (60. old.); vagy végül: «a gazdasági összeműködés hasznának belátása folytán az emberek mesterségesen alkotnak egy nagy államot, egy nemzetet, egy *nyelvet*, amint ugyan-e célra részvénytársulatokat vagy hanzavárosszövetségeket alkotnak.» (61. old.)

A tapasztalat e föltevések egyikét sem igazolja. Grimm Jakab fejtegetései az angolra, Diez Frigyesé a franciára más módját jelölik meg a nyelvek alakulásának. Teljesen érthető, hogy a nyelvek hangtani idomkopással és nyelvjárási újjászületéssel nagy átalakulásnak nézhetnek elé. Nyelvtani formáit, grammatikai szerkezetét azonban egy nyelv sem hagyja el. Tehát ezen a réven sincs kilátás arra, hogy egyetlen világnyelv foglalná el az élőnyelvek helyét. De erről az utópiáról ezúttal ne essék több szó.

Térek vissza s világhállamra, hogy üres keretét gazdag, színes képpel, a «belátásos iskola» gazdag jellemképeivel betöltsem. Főlebb említettem már, hogy ebben a világhállamban a nagykörű közgazdaság helyettesíti az egykori nemzetállamok kis területre szorítóköző közgazdaságát. Ehhez kapcsolódik a «belátásos iskola» következő érvelése: «Amikor majd a közgazdaságnak szorosabb szervezése bekövetkezik, a ma létező ügyleti szabadságnak, költözködési szabadságnak korlátozásával, az átmeneti időkben bizonyára fog keletkezni oly lelkesítő elmélet, amely szerint az embernek nem bizonyos természeti jogai, szabadságai, hanem természetes kötelességei vannak, hogy *nem a szabadság*, hanem a *rend a legfőbb elv*. Ama szorosabb szervezkedést követő időkben az elemi és középiskolákban kétségkívül a rend szeretetét fogják tanítani, mint az örök eszmét, a legmagasb erkölcsant, épúgy, ahogy ma a szabadság szeretetét tanítják; a történetből ki fogják

mutatni, hogy a multban minden baj a szabadságból származott, sőt a rend ezen állítólag legmagasabb és az emberiség javát biztosító elméletét visszhangozni fogják a törvények szövegezései is, amint ma a szabadságjogok elméletével vannak tele.» (147. old.)

Még tudományos reputációját is hozzá köti a «belátásos iskola» alapítója az itt bemutatott, első hallásra idegennek tetsző fejtegetés szilárdságához. A Pulszky Ágost emlékünnepe-n tartott beszédében olvasom: «A szociális kérdés, az állam működési körének tekintetében tudvalevőleg két határozott nézet van. Az egyik, melynek most főképviselője Spencer a minden igazi nagysága mellett nagy mértékben túlbecsült angol filozófus, az állam működési körét a minimumra akarja redukálni; a másik azt tartja, hogy az ember, minden *legkisebb cselekvése tekintetében, a helyesnek* államilag megállapítva és kényszerrel biztosítva kell lennie. Ezt az utóbbi nézetet én a par excellence tudományosnak tartom.» (32. old.)

Megvallom T. T., hogy a «belátásos iskola» e fejtegetése a khinai rend és lekötöttség, a jól ismert copf hatását teszi rám. Ebből a hatásból azonban még nem vonok következtetést, mert előbb a világállam képét kell kiegészítenem. A «belátásos iskola» biztosít, hogy «mikor a nagykorú közigazdaság kifejeződik, akkor a nemzeti érzés megszűnik. Evvel kapcsolatban megcsökken az apa és férj gazdasági, tanítói, rendőri hatalmának szüksége és megcsökkennek az erre vonatkozó érzelmek. Hasonlólag megcsökken az öregek tanítói szerepe és evvel az öregek iránti tisztelet.» (64.) «A falu öregei szavának jelentőségét a negyedik vagy ötödik elemi osztály vizsgálatának letétele, az alkotmánytan, a történet stb. ismerete helyettesíti.» (68. old.)

Kezd, úgy-e, színesedni már a «belátásos iskola» világállamának képe? Minden érdek az elemi szükségletek kielégítése körül csoportosul, ami pedig nem ennek a szolgáltatásban van, veszti minden értékét. Vesztette már a haza, a nemzet, a szabadság, az öregek tisztelete, az apára és férjre

vonatkozó érzelmek. Mi természetesebb, mint hogy az anyához, a nőhöz fűzött érzelmeket is széttépi: a «belátásos iskola.»

«Nyilvánvaló, — úgymond — hogy a nők mindenféle szükségleteinek jobb kielégítését biztosítja, ha megadjuk nekik az önálló foglalkozás lehetőségét, mintha a férfi uralmának kényelmesebbé, kellemesebbé, szórakoztatóvá tétele az egyedüli foglalkozás, amely számára nyílik. Lehetővé teszi számukra a jobb táplálkozást, a nemi vágnak jobb, gazdasági érdektől független kielégítését, «érdeknélküli szerelmet», az egyéniség kevésbé egyhangú kifejtését, vagyis az idegrendszer megfelelőbb foglalkozását. Az ismeretek haladása és a belátás megváltoztatja a nők hivatásáról való felfogást, az arra vonatkozó érzelmeket és még nagyobb változást tesz valószínűvé a jövőben... Valószínű, hogy a nő keresetének növelését, aminek folytán a nő maga képes gyermekeit eltartani, és a különböző foglalkozásokban való kitűnésével, a *hajadoni becsületről való kegyetlen felfogás* is meg fog változni; és ha az idő folyamán a nő nagyobb keresetéhez az a belátás is fog járulni, hogy a nevelés is legjobban szakszerű kezekben van és hogy a szülők rendszerint rossz nevelők, valószínűleg a házassági elválás is könnyebb lesz». (64. old.)

Most már elég teljes, elég színes kép, a «belátásos iskola» világállamának képe. Biztosítva van az emberi boldogság elve s immár az a feladat, «hogy oly gondolatok, meggyőződések terjedését előmozdítsuk, amelyek *hasznosak, vagy ami ezzel körülbeől egyet jelent, amelyek igazak* és olyanok terjedését meggátoljuk, amelyek *károsak, más szóval tévesek!*» (136. old.) S mint aki biztos, hogy a «belátásos iskolával» az igazság dolgában egy iskola sem versenyezhetik, erős önérettel hirdeti: «Ha a nyilvánvalóan téves tanoknak ép úgy megengedjük a terjesztését, mint a nyilvánvalóan igazaknak, és pusztán a versenyre bizzuk a győzelmet, ez az erők oly pazarlása, amely semmivel sem igazolható, ha hatalmunkban van azok elnyomása, ezek kötelező terjesztése.» (138. old.)

És nem veszi észre a «belátásos iskola» alapítója, hogy a tűzzel játszik,

Jó volna már most megtudni, hogy voltaképp mi az a «belátásos iskola», melynek nevében hozzánk a leírt módon szólanak. Neve legalább is szokatlan. Első hallásra olyan iskolára gondolnánk, amelybe be lehet látni. Szerzőnk azonban nem ebben az értelemben használja, hanem a latin: ratio értelmében. De még ebben a formában is szokatlan a belátásos szó használata. Analógiája volna a «szopásos» gyermek, szopós helyett; a «tudásos» ember, a tudós helyett. Így pedig magyarul még nem beszélt senki.

Legcélszerűbb lesz magától az alapítótól tudni meg az értelmét. Ez azonban némi bajjal jár. Egyrészt azért, mert szakfejtegetésbe kell bocsátkoznunk, nevezetesen lélektanába és jogtudományába, másrészt az alapító vállalkozása az új úttörés miatt gyakran híján van a szükséges világosságnak. Maga mondja: «A célszerűségi belátás, mint alapfolyamat a mai lélektanban és társadalmi tudományban *egészen idegen valami*, ami annak rendszerébe be sem illik. Elméletünk evvel az uralkodó pszichológiával és pszichofiziológiával ellenkezően, könnyen mint a jelenkori tudománytól elmaradtnak, tudománytalannak tűnhetik fel. Evvel szemben szükséges, hogy az általános lélektant és pszichofiziológait is megcsináljuk, amelyben elméletünk gyökerezik, és kimutassuk, hogy ez és nem az uralkodó a helyes.» (124. old.)

Mielőtt mégis ezt az elméletet bemutatnám, megjelölöm ellenfelét, ki ellen az egész könyvben küzd, s akit végleg legyőzni akar és hisz. Ez az ellenfél az ú. n. történeti iskola.

Ezt olvasom könyvében: «Az államnak, a jognak, általában a jog egyes intézményeinek keletkezésére és fejlődésére vonatkozólag — így tanít bennünket a «belátásos iskola» alkotója — két egymással ellentétes felfogás van forgalomban. Az egyik felfogás szerint az emberek azért alkották meg a jogot és alkotnak további új intézményeket, azért tartják

fenn, vagy változtatják meg a jogot, mert azt gondolták, illetőleg gondolják, hogy ez a cselekvésük észszerű, az élet szükségleteinek kielégítésére alkalmas . . . A másik felfogás szerint az emberek nem azért alkották meg és alkotják a jogot, mert annak célszerűségét belátták és belátják, hanem ellenkezőleg «öntudatlanul, ösztönszerűleg» tették és teszik azt; tették és teszik azt azért, mert bizonyos bennök levő (hajlam, ösztön, jogérzet, szellem, népszellem, néptudat) viszi rá őket. Az első a «belátásos», az utóbbi a «történelmi iskola.» (I. old.)

Azt az iskolát, melyet a szerző «belátásos» néven nevez, az újkori filozófiában a racionalizmus néven ismerjük. Köre szélesebb volt a jogénál, kiterjedt az ismeretek egész világára. Tulajdonképp azt az irányt nevezték akként, mely minden ismeretünket a velünk született értelemről származtatja, ellenében az érzékek forrására hivatkozó másik elmélettel, az empirizmussal.

A racionalizmus Descartes: «Cogito ergo sum»-ját vallja szülőjének s innentől kezdve átvonul az újkori művelődés minden alkotásán. Uralkodik maig. Meg se lehet válni tőle, mert még az is, aki netán meg akarná tagadni eszének, értelmének használatát, magával a tagadás tényével bizonyítaná, hogy gondolkodott, vagyis használta értelmi erejét. De nemcsak ebben áll az értelem uralma, hanem abban is, hogy ő alakította át meggyőződésünket az anyagi és erkölcsi világ felől s világít a legmesszebb eső fejlődés, tehát a jövő homályaiba. Az értelem fölényének elismerésében tehát nincs közöttünk különbség.

A különbség elütő használatával kezdődik, azokkal az elméletekkel, melyeket nevében a különféle filozófiai iskolák szóttek. Ezek közé sorolom a jogbölcészeti iskolákat is. Ezek elseje, élén Grotius Hugóval, a renaissance hatása alatt áll s a jogot függetleníti a teológiától. A társadalmi és állami rendet megelőzőleg az embert természeti állapotában rajzolják, egyik — Aristoteles nyomán — természettől társakozó lénynek gondolja; másik (Hobbes) önzőnek, ki társaival harcban áll.

Ebből az állapotból egyesség, illetőleg szerződés kötésével hozzák létre a rendezett állapotokat. Ekként a jog intézményeinek forrása: szerződés, távolabbi elemzésben a szerződő felek akarata, mely fölötté áll erkölcsnek, történeti fejlődésnek egyaránt. Főbb vonásaiban ez volt az úgynevezett: természet-jog elmélete.

Egy lépéssel tovább ment az elmélet bővítésében Thomassius, ki a jogot a kényszeríthetőség révén megkülönböztette a moráltól. Még tovább ment Leibniz, ki a jogot az erkölcsi világrendre alapítja s az igazsággal és jóval összhangban a társadalom tökéletesítésében jelöli meg hivatását. S mikor ezt a rendszert báró Wolf Keresztély, kit Voltaire «præceptor generis humani» címmel tisztelt meg, népszerűsítette, illetőleg iskolai használatra feldolgozta, korának a felvilágosodott abszolutizmust valló fejedelmei, köztük II. József is, ezt a tant követték, mely a *közjót* tette az egyének joga és szabadsága fölé.

Kant a jogot úgy fogta fel, mint «ama föltételek összegét, melyek alatt az érzéki világban mindenek akarata a többinek akarata mellett megállhat, a szabadság egyetemes törvénye szerint» s ezzel lett a személyes szabadság kodifikátora racionális irányban.

Mikor pedig a francia forradalom Rousseau: Contrat social-ja elveit követve XIV. Lajos ismert: L'état c'est moi tételével szemben: l'état c'est nous-t, tehát az állam dekompozícióját idézi elő, egy angol államférfi, Burke Edmund hirdeti a szószéken, valamint könyveiben, hogy a társadalmi rend az embernek nem önkényes, szerződészerű, pillanatnyi munkája, hanem valamely nép történeti fejlődésének, az ember akarattól független feltételeknek, bennök a szokások, erkölcsök lassu átalakulásának eredménye. Ez a történeti iskola eredete. Formulázója Savigny Frigyes Károly és társai.

Ez ellen az iskola ellen fordul «a belátásos iskola» egész erejével s igyekszik visszaállítani a korábbi racionalisztikus iskola uralmát. Ragaszkodik a racionális iskola felfogásához, hogy az állam: «*egyösület*, melyet az emberek összeműködés

... céljából alakítanak. Vannak állapotok, ahol a család, a nemzetség, a törzs, az egyház: az állam» (247. old.). «A család, a nemzetség, a törzs, a nemzet, az egyház ép oly céltudatos alkotás, mint a kereskedelmi társaság, vagy a művelődési, vagy a szórakozási egylet intézménye» (248. old.).

A történeti iskola ellen való küzdelmében a történelmet elutasítja. A Pulszky Ágost emlék-ünnepén tartott beszédében írja: «Avégett, hogy az ifjúság fogalmat nyerjen az emberi műveltség erejéről, feladatairól és különösen a nemzeti művelődés feladatairól, történelmet tanítanak neki, a lelkesedés forrását a multban keresik számára, a történetből egyes speciális mult érzéseket, gondolatokat és törekvéseket választanak ki neki követendő például. Pedig a történelemből csak bizonyos legáltalánosabb igazságokat szabadna számára kivonni; továbbá azt a tanulságot, hogy a nemzetek és emberek jóléte onnan származott, hogy folyton megváltoztatták meggyőződéseiket, érzelmeiket, törekvéseiket, eszközeiket. A történet tanítása helyett nagyrészt elmékedések volnának szükségesek a jövőről, hogy mik a feladatok, melyeknek megoldása ránk vár, mik a fájdalmak, melyeknek megszüntetésére törekednünk kell. A mult dicsőségének hangoztatása mellett a jövő lehető dicsőségének képét kellene festeni. Persze kényelmesebb, könnyebb, gondolkodást kevésbé igénylő tudomány leírni, hogy milyen volt a mult, semmint képet festeni arról, hogy milyen legyen a jövő» (28. oldal).

Magát a jogot pedig, államregényének főcélját ekkép formulázza: «A jog abban áll, hogy emberek másokat oly viseletre kényszerítenek, amely a kényszerítőknak érdekében van. Vagy a jogot nem a valóságban, hanem a jog leírását meghatározva: a jog oly szabályok foglalata, amelyek szerint emberek másokat oly viseletre kényszerítenek, amely a kényszerítőknak érdekében van» (239. oldal).

Az a meghatározás, melyet épen most hallottunk, idáig nem a jogot jelentette, hanem a zsarnokságot. Bizonyos, hogy Kant fenti meghatározásával homlokegyenest ellentétben áll.

A történet jelentőségéről adott fejtegetése nem érinti a lényegét, melyet eddig a történetnek tulajdonítottunk. Egész szellemi életünknek, benne tudománynak, művészetnek, erkölcsnek, jognak törzse és gyökere a történet. Mindaz, ami az életnek, a közvetlen anyagi szükségletek fedezésén kívül értéket ad, a multból csirázik föl, a mult tanulságain és a belőle fakadó érzelmeken táplálkozik. A szeplőtlen multra visszatekintő egyén lelkét acélozza a jelen és jövő küzdelmeivel szembeszálló önérzet; a hosszú és gazdag multra visszatekintés alkotja a nagy nemzeteket. Csak a parazita lelki ismeret veti meg a multat; a nyári eső után ezrével kibuvó gombának nincs egymás közt érzelmi összeköttetése.

Hogy pedig az állam simplex «egyesület» volna a kereskedelmi vagy szórakozási társaságok mintájára, azt az egyesületi szerződés nevében a király abszolút hatalmát követelő Hobbes, vagy az egyesület felbontását önkéntes alakítása módjával megokoló Rousseau állíthatta, de nem állíthatja az, aki kénytelen tudomásul venni, hogy meg sem kérdik tőle, hogy akar-e államhoz tartozni, s tetszik neki vagy nem, az állam törvényeit, első sorban a büntetőjogiakat végrehajtják rajta, mihelyt okot adott rá. Az, hogy kiköltözhetik valamely állam kötelékéből, épen nem menti föl az államhoz tartozás alól. Ahova megy, — olyan kicsiny már ez a földgömb — mindenütt állam fogadja, anélkül, hogy egyesülésbeli szándékát valaki kérdezné.

Úgy látszik, hogy a felmelegített racionalizmus elméletére nem kedvezők a kor tanulságai. A «belátásos iskolának» meg kell tehát feszíteni minden erejét, ha mégis ezt az iskolát akarja galvanizálni.

Valóban vállalkozik rá. Kétféle bizonyítási módra találtam e célból az alapító könyvében. Először előadja elméletét, azután áttér az elmélet tudományos alapjainak lerakására, mint mondja: saját lélektana megcsinálására. Az elmélet mindjárt a könyv második fejezetében, «a belátásos iskola

igazolása» címén van előadva, melyet főbb pontjaiban a következőkben mutatok be: «Csaknem minden vágyunk két elemből áll, melyek elseje az *alapszükséglet*, másodika annak felismerése, hogy az alapszükséglet bizonyos módon kielégíthető. «Ezen értelmi elemet a vágyban rejlő *belátásnak*, vagy *ismeretnek* fogjuk nevezni». (24. oldal.) «Kétségtelenül föl kell tennünk, hogy őseinkben (kiterjesztve ezek sorát prehumán elődeinkig) rendes, időről-időre visszatérő, megszilárdult hasznos működések folytak, mielőtt az a bonyolódott, összetett eszméleti állapot föllépett volna, amelyet *belátásnak* nevezünk. Föl kell ezt tennünk, épen mivel a belátás bonyolódott, összetett eszméleti, illetőleg idegfolyamat, amellyel az élet nem kezdődhetett. Hogy a fejlődés mily szakában lépett fel először e bonyolult eszméleti folyamat, annak meghatározását itt meg nem kísértjük» (44—45. oldal.) «Nekünk elégséges az az eredmény, hogy például, ha az *embriónak* van táplálkozási vágya, akkor annak okvetetlenül sajátos jelleget adnak az embriónak sajátos táplálkozási *tapasztalatai*, *ismeretei*. Beérve ezen eredménynyel, hagyjuk az embriót, amelynek eszméleti állapotait meghatározni nagyon nehéz, és nézzük az önálló létre jutott gyermeket, amelynek eszméletére vonatkozólag föltevésünk megbízhatóbbak» (27. oldal), «A csecsemőnél azért áll be a vágy a szopás után, mert *tapasztalta*, hogy a szopás bizonyos fájdalmakat megszüntet, bizonyos örömeket szerez.» (44. oldal.)

Sorra kerülnek azután: a nemi vágy, a játékszenvedély, a sport, a társas összejövetelek, a hiúság, az emberek vezetése és befolyásolása utáni vágy, annak bizonyítására, hogy ismereteken és belátásokon alapulnak és belátás, ismeretek változása folytán változnak. A tények és magyarázataik e sorába kerül azután a nemzeti érzés és a hazaszeretet is. Ez utóbbiról szólva, pellengére állítja azokat a jogbölcseleket, «kik azt hiszik, hogy az embernek vannak minden meggondolástól független, oly magasrendű érzései, mint a *hazaszeretet*, a fajhoz való ragaszkodás, vagy a megtorlási ösztön». (29. oldal.) Holott

nyilvánvaló, hogy «pusztán az ismeretek különbözősége okozhatja azt, hogy az egyik ember inkább nemzeti, a másik inkább általános emberi érzésű» (39. oldal).

Ezeknek az érveknek a helytállásáért a «belátásos iskola» alapítóján kívül senki más kezességet nem vállal. Legutolsó érvéről, hogy pusztán az ismeretek különbözősége okozná, hogy kiben van nemzetiségi, kiben emberi érzés (mintha ez a kettő együtt nem állhatna meg?), még szólok. A gyermektanulmány ügyével foglalkozó tisztelt barátom, kinek azonnal átadom a szót, mondhatná meg, hogy mennyi belátást talált, nem az embrióban, hanem a csecsemő szopásában. Hartmann Edvárd, a «Philosophie des Unbewussten» szerzője pedig elreghelhetné, hogy ő már tett próbát, valóban elmés, metafizikai próbát azzal, hogy a belátást összepárosítsa az akarattal s ebből, az unbewusstnak nevezett alaphól konstruálja meg az összes szervetlen és szerves világot.

A mi «belátásos iskolánk» (fájdalommal jegyzem meg, hogy a szerző személyén kívül az egész könyvben nincs egy gondolat, nincs egy érzelem, nincs egy stiláris fordulat, vagy kifejezés, mely ennek az iskolának hozzánk tartozását igazolná) alapítója természettudományi alapon vállalkozik saját külön lélektana megcsinálására. Alaptétele a következő: «Ha valamely anyagrendszerben részeknek mozgásuk van, úgy maga e tény mint ok működik arra, hogy egyrészt e rendszerben egyéb oly mozgások jöjjenek létre, amelyek amaz eredeti mozgást intenzitásban, térben vagy időben fokozzák, gyorsítják, térben kiterjesztik, akadályait csökkentik, másrészt oly mozgások ne jöjjenek létre, amelyek amaz eredeti mozgást meggyöngítik, akadályozzák.» (167. old.)

Ezt nevezi azután: «általános ténynek», holott értelme-
sebb átstilizálás, s ami még fontosabb: az elengedhetetlen demonstrálás mellett, a belátásos iskola alaptörvényének volna mondható. Így folytatja: «Ami áll minden anyagrendszerrel, az áll azon anyagrendszerekről is, amelyeket élő lényeknek

nevezünk és amelyek az élettelen anyagrendszerektől tudva-levőleg semmi lényegesben nem különböznek». (169.) Ez áll minden élőlényről, az alacsonyrendűekről ép úgy, mint a magasabbrendűekről, a növényekről ép úgy, mint az állatokról, és áll azokról az élőlényekről is, amelyek idegrendszerrel bírnak. És ez áll azon mozgásokról is, amelyek az idegrendszerben lefolynak. És ez egyik végső oka annak, hogy az idegrendszer tendenciával bír a tökéletesedésre. És ugyanez áll azon idegrendszerrel bíró lényekről is, amelyeknek eszméletök van. És ez egyik végső oka annak, hogy megvan bennök a tendencia mindinkább oly eszméleti állapotok, belátás, erkölcs, tudomány stb. kifejlődésére, amelyek mindinkább jobban és jobban tartják fenn az életet. Az eszméleti állapotok ugyanis az idegfolyamatoknak szubjektív korrelátumai, és az eszmélet tökéletesítése az idegrendszer tökéletesítésének korrelátuma». (171.) «Az elemi és általános pszichofiziológiai tény tehát, amelyre azt a tényt visszavezetjük, hogy az emberek célszerűségi belátás alapján választják meg és alkotják meg a jogintézményeket, abban áll, hogy a már kiképzett ideg-, illetőleg lelkifolyamatok határozzák meg az újonnan alakulókat». (173.) «Mielőtt az újabb és a régibb idegfolyamatok egymás erősítésének az az érzése keletkezik, amelyet *belátásnak* nevezünk, kell, hogy előzőleg legyenek jótékony idegfolyamatok, amelyek az életet fentartják és mielőtt ama bonyolult folyamat előáll, kell, hogy egyszerűen meginduljanak újabb folyamatok, amelyek amazokat erősítik és azoktól erősítsenek, vagyis amelyek a belátás tárgyai.» (175.)

Eljárásának módszeréről pedig ekkép számol be: «Uj igazságok kutatása tudományos gondolkodás segélyével úgy történik, hogy eddigi ismereteink új képzetekre, új eszmékre visznek bennünket és azok meggyőződéseké, igazságokká növekesznek bennünk, vagy mint tévedések elnyomatnak általunk, amint eddigi meggyőződéseink legnagyobb és legfontosabb részével összhangban vannak vagy nincsenek. Amit tudományos módszernek, következtetésnek, levezetésnek neve-

zünk, az meglevő ismereteink segítségével új ismeretek megállapítása, amelyek a régiekkel összhangban vannak. E szubjektív eszméleti folyamatnak a következő idegfolyamat felel meg: meglevő ismereteink szubjektív korrelátumai bennünk bizonyos alkalmakkor lefolyó idegfolyamatoknak; az új gondolat, amelyre eddigi ismereteink vezetnek, szubjektív megjelenése egy új idegfolyamatnak, amelyet a régiek megindítanak; annak felismerése, hogy az új gondolat téves, objektíve annyit jelent, hogy az új idegfolyamat ellentétben van a meglevők nagyobb részével, vagyis hogy az új idegfolyamat és a régiek időnkinti lefolyása kizárja egymást; elvetése, hogy a meglevő erős idegmozgások elnyomják a meginduló új idegmozgást, kezdődő felismerése annak, hogy az új gondolat igaz, annyit tesz, hogy eddigi idegfolyamataink fokozódnak az új által és végleges elfogadása nem más, mint hogy a gyöngén megindult mozgás erősíttetik az eddigi mozgások által. És meglevő ismereteink hasonló ellenőrző és gyámolító hatást gyakorolnak, ha külső hatás útján indul meg egy új idegfolyamat, ha mások közölnek velünk egy új nézetet és ismereteink esetleg ezen úton tökéletesednek». (171—172. oldal.)

Ezek a hosszúra nyult idézetek arra valók, hogy olvasás közben átlapozza őket az ember. Bizonyító értékük nincs. Nemcsak azért nincs, mert lépten-nyomon ellenmond nekik, például akkor, mikor így szól: «Igaz, hogy az idegrendszerben történő folyamatok természetét közelebbről nem ismerjük, de abban nem kételkedünk, hogy azok mozgások, mint minden anyagi folyamat a világon» (166); vagy akkor, mikor nyíltan mondja: «nyilvánvaló, hogy egész cselekvőségünk nem magyarázható a belátásból, azok a szükségletek, amelyeknek mikénti kielégítésére a belátás vonatkozik, a belátástól függetlenül és azt megelőzőleg vannak meg, pedig azok a legmélyebbről határozók cselekvésünkre nézve» (175), de főként azért nincs bizonyító erejük, mert az egész érvelés elejétől végig nem egyéb okoskodásnál, mely tetszés szerint folytat-

ható, amint hogy a végtelenbe folytatódik a «belátásos iskola» határozmányai közt, de valóságot nem állapít meg. Az idegrendszerrel adott fejtegetéseiben is hiába keresnök az exakt tudomány eljárását, vagy törvényeit. A «belátásos iskola» enemű fejtegetései mindössze afféle variációk az ideg témáján, kitünő példái a ratiocinációval dolgozott egykori metafizikának.

Még csak egyetlen idézetet veszek át könyvéből annak igazolására, hogy érvelési módja teljesen megfelel a középkori: «sic et non» követelményének.

«Alkalmazzuk már most a belátás ezen elméletét a jogra, és a következő eredményre jutunk: A helyett, hogy azt mondanók, hogy a jog az emberek azon belátása folytán keletkezett, hogy szükségleteiket bizonyos cselekvési módok segítségével elégíthetik ki, és hogy e belátás fejlődésével fejlődött; ehelyett azt mondjuk: a jognak megfelelő idegfolyamatok és cselekvési módok a régebben kiképződött idegfolyamatok és testi működések befolyása alatt és azokkal, illetőleg azok legerősebb részével összhangban, egy irányban keletkeztek és fejlődtek, és ezen befolyás és összhang mint célszerű nagymértékben éreztette magát az eszméletben. Ahelyett, hogy azt mondanók, hogy a szükségletek nagy mértékben ugyanazok maradtak és csak az eszközök, az ismeretek változtak, azt mondjuk: az idegfolyamatok nagyrésze, épen a legerősebb és legrégebb rész nagymértékben ugyanaz maradt és irányította a fejlődést. Ahelyett, hogy a népek joga és szelleme közötti különbséget főleg az ismeretek és az értelem különbségének tulajdonítsuk és a szükségletek nagymértékű ugyanazonosságát hangsúlyozzuk, azt mondjuk: mennél inkább lefelé megyünk ama legerősebb és legrégebb idegfolyamatok felé, annál kevesebb különbséget találunk az emberek között; a legtöbb onnan származik, hogy amaz idegfolyamatok egyik népnél később másféle további idegfolyamatokat munkáltak ki, mint a másiknál. És ezt ismervén el a teljes igazságnak, meg nem csökkent joggal tarthatjuk fenn azon állításunkat,

hogy az ösztönszerűségi és különösen a történeti iskola tana ellentétben van az igazsággal, habár most kihagyjuk elméletünkben a belátást, amely ellen a történeti iskola föllépett.» (177. oldal.)

Emiatt a kritika miatt hajszála sem görbül meg a történeti iskolának. Fenti logikai játéka pedig Duns-Scotus poétáját juttatja eszembe:

Logicus araneæ potest comparari,
 Quae subtiles didicit telas operari,
 Quae suis visceribus volunt consummari.
 Est pretium musca si forte queat laqueari.*

Azt hiszem T. T. hogy «a belátásos iskola» egyetlen eszméjéről vagy gondolatáról sem feledkeztem meg. Törekedtem mindegyiket kellő világításba juttatni, mely a szerző szándékának s a hallgató kapacitásának megfelel. Az ítéletet is rájuk bízom.

Mielőtt azonban ezt meghoznák, előadásom egy pontját kívánom még emlékezetbe hozni, azt a világállamot, melynek bekövetkezését a nemzeti állam rovására «a belátásos iskola» alapítója elkerülhetetlennek állítja. Biztosított is már bennünket, hogy «pusztán az ismeretek különbözősége okozhatja azt, hogy az egyik ember inkább nemzeti, a másik inkább általános emberi érzésű». (39. oldal.) Így kifejezve a korlátolt ismeret kötne a nemzethez, viszont a bő és tág ismeret az emberiséghez, a világhoz. Holott a megfordítottja az igaz. A korlátolt ismeretű könnyebben válik meg hazájától, mint az, aki a nemzeti területen élő, faj és nyelv tekintetében részint egy eredetű, részint a történeti események által egybeforrasztott, akarat- és cselekvésbeli önhatóságát másokkal szemben kifejezésre juttató nép emlékeinek, érzelmeinek, szokásainak, reményeinek közösségét ismeri s erkölcsi értékét átérzi.

* Thom. Wright, Political songs of England, 209. old.

Ha tehát az ismeret alapján alkotnánk véleményt a nemzet, az ember sorsáról, nem az emberiségi, vagyis világállam várokoznék ránk, melyben az alkotó tagok önállósága megszűnnék, hanem az emberi érzéstől áthatott nemzetállam. Magam sem lelkesedném olyan nemzetállamért, mely emberi érzés híján volna, melynek karakterét a sujtás adná meg.

Emberiség, humanitás: minden nagy léleknek aspirációja. De úgy, hogy az emberiséghez, a humanitáshoz kötött tulajdonságok keblünkbe szálljanak. A világállam félreértés, legjobb esetben államregény; az emberszeretettől áthatott nemzeti érzés az élő valóság, alkalmas arra, hogy a különféle nemzeteket testvérekké tegye.

A LOGIKAI ÉRTÉK ELMÉLETE.

I. Tény és érték dualitása.

Az életért és az anyagi javakért folyó kiméletlen harc mellett már korán attól függetlenül egy másik küzdelem folyt le, a küzdés a megismerését, egy legfőbb eszményért: az igazságért. A feléje való törekvés szakadatlan munkájában erősödött értelemre és bizonyos eredményekre való támaszkodás kellett ahhoz, hogy magát a célt vehessük vizsgálat alá, amely felé az emberi értelem tör: mi az igazság?

1. Nem hiányoztak ugyan már az ókorban sem ismeretelméleti kutatások. Aristoteles, a logikának, mint tudománynak megalkotója az *Analytika posterior* több helyén kifejti, hogy annak az ismerete és bebizonyítása, *hoggy* valami létezik, nagyon különbözik annak az ismeretétől és bebizonyításától, hogy *miért* létezik? Ha a követ a földre esni látjuk, a tudni vágyó értelem első kérdése, *mi okból* esett a földre; egyszerűbbnek látszó, de nagyobb szellemi erőt igénylő kérdés, *mily alapon* tartjuk igaznak, hogy a kő leesett? Hogy e két problema között különbség van, azt sejtí Aristoteles. Sőt neki is vannak előkészítői: midőn a szofiszták nem tudván az ismeretelméleti kérdésekre kielégítő feleletet találni, tagadják az igazság elérhetését és biztos tudás létezését, az értelem ösztönerővel nyilatkozó törekvésének céltagadása fölkelte a figyelmet az ismeretelméleti problémák iránt, míg őket magukat előzőik ellenmondásai kényszerítik az azokkal való foglalkozásra. A görög szellem bukásával az elernyedtt értelem teológiai és metafizikai spekulációk rabja lett. Anselmus püspök után Descartes kifejti az ontológiai bizonyítás tanát,

amely éppen az említett két különböző probléma felcserélésén alapul. Nem veszi észre sem ő, még kevésbé Spinoza, sőt Leibnitz sem, aki pedig az elégséges ok elvét minden ismerés alapelveként állítja fel, hogy mily nagy a különbség a között, hogy kauzális szükségképiségből kifolyólag gondolunk-e valamit és azon racionális szükségképiség között, vajjon igaz-e vagy nem az a gondolat? Csak a tudományok századokon át tartó fejlődésfolyamata és oly nagy szintézisalkotó, mint Kant tette lehetővé, hogy az ismeretelméleti probléma a maga egész beláthatatlan mélységében kitáruljon. Kant az angol iskolával, különösen pedig Locke-kal szemben hangsúlyozza az ismeret helyes vagy helytelen voltának függetlenségét annak pszichológiai eredetétől. Éppen azért nevezhető ismeretünk logikai mozzanata a priorinak. Kérdésünk tehát láthatólag a pszichológia és logika összefüggésének problémája. A pszichológia és a természettudomány tényeket írnak le, az ú. n. normatív tudományok, mint logika, étika, esztétika, értékeket.

2. A lét egész tartalmát e két tényezőre bonthatjuk, melyek külön világokként látszanak szemben állni: *tények* és *értékek* világa. Tapasztalunk tényeket és értékeljük azokat, e két mozzanat tehát szorosan együtt létezik és mégis egymástól teljesen független. Belső kényszerűség folytán bizonyos jelenségeket szépek, cselekedeteket jónak, gondolatokat igaznak, dolgokat hasznosnak, kívánatosnak vagy mindezek ellenkezőjének kell tartanunk. A tudat három, egymásra vissza nem vezethető mozzanatának megfelelőleg megkülönböztetjük az érzelem, az akarat és a gondolat értékeit. A tények úgy pszichikai, mint fizikai formájukban *objektív létet*, míg az értékek különböző alakulatai *érvényesülésre törő, subjektív normákat* fejeznek ki. E két, különböző szempont egymástól teljesen független. Általánosságban szólva lelki életünk azon funkciója, melynél *nem az időbeli megelőzést keressük*, az értékelés. A tények megismerésében az *okokat* kutatjuk, azaz, hogy az illető jelenség mely időbelileg megelőző mozzanatokra vezethető vissza, míg logikai értékekben a logikai *alapot* keressük, amelynek következ-

ménye az illető jelenség. Nyilvánvaló, hogy itt a szükségképiségeknek két különböző faja forog fenn. Morális cselekedet, vagy művészi alkotás nemes, illetőleg szép marad, ha tudjuk is, hogy minő, esetleg biológiai okok folytán jött létre bennünk a szájalom, vagy tetszés érzelme. Minden ismeret okadatolt lélektani valóság, mindamellet lehet egyszersmind logikai képtelenség. Összes tévedéseink szükségképek, ami azonban épp oly kevésbé változtat helytelenségükön, mint ahogy a tudatosan elkövetett bűntény szükségképisége nem változtat annak immoralitásán. A logikai értékek függetlensége az igazságot tartalmazó ítéletek különböző sajátosságában nyilvánul.

3. Elemzés alá véve az igazságot, azt találjuk, hogy annak a tényekkel szemben való dualitása három megkülönböztető jegyén alapul, és pedig az *egységen*, az *azonosságon* és a *függetlenségen*. Ha bárminő igaz ítéletet mondunk, amely létezését fejez ki, e jegyeket apriori tudjuk. Egység alatt értjük, hogy az igazság csak egy lehet, azaz ellenmondás nélküli. Ez nem a tapasztalatból, hanem elménk törvényszerű feldolgozó képességéből következik. Épp a tapasztalat tartalmazhat ellenmondásokat, a melyeket megszüntetni a gondolkodás feladata. Az érzékek nem csálnak, hanem az értelem minősít értékelése közben bizonyos jelenségeket illúzióknak. Az adott tapasztalati anyagból mi konstruálunk ellenmondás nélküli egységet: igazságot. Illusztrálja ezt azon körülmény, hogy bizonyos folyamatok ellenmondás nélküli végiggondolhatására kiokoskodunk oly fogalmakat, a melyeket a tapasztalás sohasem igazolhat, pl. az isomeria jelenségében. Azonosság alatt értjük az igazság azon karakterisztikumát, amely szerint az önmagával azonos, azaz változatlan létet fejez ki. Hogy valamely jelenség egyáltalán tudatossá válhasson, ahhoz egy bizonyos minimális ideig való változatlansága szükséges, de ettől eltekintve a változatlanság gondolata logikai kényszerűség. Hogy ítéletet mondhassunk, ahhoz szükséges; ha még oly rövid időre is, változatlanak *gondolnunk* a folyamatot. Végül pedig

minden létezés formája a tér és idő, az igazság *érvénye* azonban tér és időtől független, ami ismét nem lehet tapasztalati eredetű, mivel a tapasztalat mindig e formákhoz van kötve. Egyáltalában nem változtat a pszichológiai eredet a logikai értéken, azaz valamely ítélet igaz volta egészen független attól, mily okok folytán, minő körülmények között jött az létre. Amint valamely igazságot kimondunk, azt kell hinnünk, hogy a megítélt folyamat tőlünk teljesen függetlenül játszódott le, ezt az *ítélet objektíváló erejének* nevezhetjük. Egy igazság igaz marad, ha senkisé ismeri is. Szembetűnően nyilvánul e belőlünk induló objektíváló erő komplikáltabb, például történelmi változások megítélésében. Ujabb pszichológiai vizsgálatok élénken illusztrálják jóhiszemű tanuvallomások szubjektivitását, és ha oly esemény, mint tegyük fel a francia forradalom megismeréséről van szó, azt találjuk, hogy az az egyéni tudatban különbözőkép tükröződik. Azonban meg vagyunk győződve arról, hogy az csak egyféleképp játszódhatott le; kikeressük az összevágó adatokat, igyekszünk kiküszöbölni az elfogultság átalakításait, szóval konstruálunk egy képet, amely részleteiben ismét csak szubjektiv, tehát hibás lesz, ami mégsem dönti le az objektív igazságba vetett meggyőződést.

4. Mi az igazság e jellemző vonásainak magyarázata, ha azok közvetlenül nem tapasztalati eredetűek? Nyilvánvaló, hogy a feldolgozó elmének e törvényszerűsége nem vezethető le valamely más log. törvényből, mert minden levezetés már föltételezi azokat. Az igazság maga irracionális, azaz a logikai törvények logikai igazolása képtelenség, de kutathatjuk pszichológiai eredetüket, ami jelen esetben éppen *a dualitásnak*, mint fejlődés folyamatnak *megokolását* nyújtja. *Igaz ítéletek vonatkoznak egy egységes, önmagával azonos és tőlünk független létezésre, amelyet szubsztanciának nevezünk.* Szubsztanciális felfogásnak nevezzük azon kényszerűséget, amelynél fogva minden változásba bele kell gondolnunk valamit, ami változik, amelyet tehát nem anyagnak, hanem logikai törvénynek, kategóriának kell tartanunk. Eredetét veszi ez az appercepció

egységében. Ha valamely tájat, festményt, épületet különböző helyzetből szemlélünk, különböző képeket kapunk, mégis azt kell gondolnunk, hogy maga a táj, festmény v. épület változatlan egység. Ezt a logikai egységet mi visszük bele a tapasztalásba az appercepció által és illetéknép alapot teremtünk a megismeréstől független igazságnak. Merítjük pedig ez egységet az abszolút tudategységből, az énből, melyet minden más egység, mint ideált megközelít, de el nem ér. *Érvényét* leli a szubsztanciális felfogás a megismerés azon törvényszerűségében, amely szerint az appercepció és a nyelv segélyével belőle kibontakozó ítélet a megismerés létrejöhetségének egyetemes és szükséges föltétele.

II. A logikai érték eredete.

1. A tudományos megismerés általában analitiko-szintétikus funkció. A szemléletünkben megjelenő tünemények rendszerint igen komplikáltak, ezeket elemekre felbontani és viszonyukat megállapítani, az elemekből a viszonyok útján a tüneményeket összetenni, közben megállapítani az azonosságokat, amelyek az elemekben és viszonyaikban kifejezésre jutnak, ez tudományos megismerés. E munka közben olyan tüneményekre akadunk, amelyek ismerésünk természeténél fogva felbonthatatlanok és csak elemi kiinduló pontok gyanánt szolgálhatnak. Minden megismerés föltételez egy megismerő *tudatot*, amely az ismerés folyamatát a saját principiumai szerint végrehajtja. Csak a tudat és alapelvei, az elégséges ok és az okság elve segélyével vagyunk képesek egyáltalán ismerni. Azaz minden ismerés, hogy létrejöhessen már feltételez egy megismerő ént és annak logikai mehanizmusát. Ezért az anorganikus és organikus élet kialakulására vonatkozó elméletek csupán a tapasztalat egységesítésére szolgáló konstrukciók, nem pedig valóságok, mert tudatunk alakította ki azokat a racionális és kauzális magyarázat szükségképiségeből kifolyólag. Ily értelmű a természettudomány mehanisztikus világfelfogása, mely az anyag mozgásaira akarja visszavezetni a jelenségeket.

2. Az említett szubjektív mozzanatok levezethetlenségében ismerésünk gyökere és alaptétele nyer kifejezést: az alany- tárgy dualitásának felbonthatatlansága. Magát a tudatot is, mint objektív fejlődés folyamatot vizsgálat tárgyává tehetjük, azonban ekkor is anélkül, hogy abszolút levezetését adhatnók. Az alany-tárgy dualitása tagjainak elemzését kell adnunk. A tudat legáltalánosabb meghatározása, hogy az külső állapotoknak saját, belsőkké való változtatása. (Jodl.) Nem pusztá reakció tehát a tudat, mint a minő a mehanizmusa, hanem egy külső létnek ujjáalkotása önmagunkban. Ez az önmaga vagy én nem fejezhető ki, mint pusztá akarás, érzés vagy gondolkodás, amely kívülről fekvő tárgyakra irányul, érezzük önmagunkban, hogy *mi* akarunk valamit. Amint hogy sohasem létezik az én önmagában, úgy a tárgy sem. Patológikus állapot az, amelynek «tudatos» jelzöt nem adhatunk, amelyben mint a magába merülésben vagy önmegfeledkezésben, e dualitás egyik tagja megszűnni látszik.

3. Az én tehát nem keletkezik a tudatélet folyamán, hanem feltétele annak. Ezt el kell különítenünk attól az éntől, amit a köznapi életben annak neveznek és amely tapasztalatokban való gazdagodásunkkal egyre bővül, hogy az aggkorban ez emlékezet gyengülésével ismét szűküljön és amely más jó vagy rossz kedvünkben, álmunkban és ébredésünkben: szóval folytonosan változik. A fejlődés legalsóbb fokain az én testünkre, fiziológiai állapotunkra vonatkozik. Testünket azonban mindinkább a külvilághoz számítjuk, míg lelkünket tekintjük tulajdonképeni énünknek. A köztudat tehát a *fiziológiai és a fizikai én* között ismer különbséget. Ez azonban ki nem elégitő disztingció. El nem szakítható tőlünk ama benső meggyőződés, hogy minden észleletünk s a tudományos megfigyelés által még annyira igazolt fiziológiai és pszihikai változás dacára ugyanazok vagyunk. Az anyagforgalommal néhány éven belül testünk, tapasztalatainkkal lelkünk teljesen átalakul anélkül, hogy a normális állapotban a saját személyünk azonosságába vetett hit a legcsekélyebb megrendülést mu-

tatná. *Én* voltam az a gyermek, a ki férfi lett, és megöregedett. A fejlődés folyamán mindvégig *én* voltam az, aki fejlődött: oly érzés ez, amely egész világfelfogásunkra kihat. Az *azonosság* ez érzését *logikai ennek* nevezzük. A tudat eme abszolút egysége — az egyetlen egység, amelyet átélünk a tapasztalatban — nem magyarázható asszociatív genesis útján. Mert bizonyos ugyan, hogy lelki életünk funkcionális egysége, pszichikai éniünk igen szövvényes fejlődés folyamat eredménye és különböző patológikus változásra, sőt bomlásra is képes, azonban sem a normális fejlődés folyamat alatt, sem a tikkekben, vagy a pszichaszténikusok konvulzióiban, amelyek az ént alkotó pszichol. főszintézis részleges bomlásai,* a világos tudat határain belül a saját személyünk azonosságába vetett hit a legcsekélyebb változást se mutatja. Volkelt és Höffding szerint az ismeretesség érzelme normális körülmények között az érzékletet kísérő affektív komponens és egyedül ez teszi lehetővé az újra felismerést. Ezen érzelem azon asszociációval kapcsolatban lép fel, amely érzékingerek és kongruens szubkortikális ingerek között megy végbe. Könnyen belátható azonban, hogy abszolút azonosság érzése ily módon bennünk ki nem alakulna. Nem fogadható el Mach megfejtése sem, aki a lelki változások folytonosságából akarja magyarázni a változatlan én gondolatát. Ugyanis a változás észrevehetősége már feltételez valami változatlanságot, amelyhez viszonyítva tűnik fel a változás. Az én változásának megállapításához szükségképi gondolat a logikai én azonossága. A számunkra elérhető legfőbb bizonyosság ez. A logikai ént kell az én ősi formájának tekintenünk, mert ebből fakadnak összes többi egységeink.

4. Tovább elemezve a tudatot, kitűnik, hogy feltétele nemcsak az alany-tárgy dualitása, hanem bizonyos határon belül *a tárgyi tagok sokasága is*, amellyel szemben a logikai én mint *egység* jelen meg. Egy érzettel vagy semmiféle érzet-

* Dr. Dromard: Psychol. comparée de quelques manifestations motrices.

tel birni, azaz tudatos állapot hián lenni, ugyanaz. Az abszolút egységtől különbözőt nem-énnek nevezzük. Az én *önmagával azonos*, mint ilyen részekből össze nem tehető, míg a nem én *különböző részekből áll és változik*. Utaltunk már arra, hogy az egységes és azonos én úgy a fizikai, mint pszihikai változásoktól a világos tudat állapotában teljesen *független*. Úgy látzik tehát, hogy a logikai érték és a tény dualitásában az én — *nem én dualitása jelen meg*. Hogy alakul ezen átvitel, ezt kifejteni a következők tárgya.

5. A külső és belső állapotok egyszerű észrevételét percepciónak mondjuk. Ettől meg kell különböztetnünk a megfigyelést, amely a tudatban megjelenő komplikátumokat analizálja és amely — mint már a szó sejteti — a figyelem aktusa folytán jön létre. Bizonyos jelenségek iránt érdeklődünk, mások iránt nem. Az érdeklődés az az érzelmi diszpozíció, amely bizonyos tudatatusokkal járó kellemes hangulatban nyilatkozik és mint ilyen vezeti a figyelmünket. A figyelem tehát a tudat szűkítésével jár, amennyiben az ismerés munkájára szolgáló energiát, amely mindig igen csekély a percepciók határtalanságához képest, koncentráljuk néhány vagy csak egyetlen jelenségre. Ekkép elkülönülnek a részek, absztrakciók jönnek létre és a részeket világosabban fogjuk fel. A figyelem koncentráló energiájának hatása alatt a tudat előterébe lépnek, aktualissá válnak mindazon diszpozíciók, amelyek a megfigyelt jelenséggel vonatkozásban állanak és azzal asszimilálódnak. Így jön létre az *appercepció*.

Mivel az érdeklődés kelti fel és irányítja az appercepciót létesítő figyelmet, csak azon percepciók léphetnek a tudat világos körébe, amelyek már önmagunkban bizonyos támaszpontot lelnek. Appercepció alatt értjük tehát valamely képzet formálását és elsajátítását, ami a figyelem által aktualissá vált képzetdiszpozíciók következtében jön létre. (Dr. Jerusalem.) A figyelem azonban legintenzívebben — különösen a lelki élet fejlődésének alsóbb fokain — saját *énünk* felé fordul. A leg-erősebb diszpozíció ezután az *akarat képessége*. Ezek válnak

legkönnyebben és leggyakrabban aktuálisakká. Az *appercepció projektív funkció, amely a tudat legintenzivebb elemeivel bővíti és egybeolvasztja az objektív képet*. Intenzív tudatelemeinkkel analog elemeket appercipiálunk a tünemények komplexumából, egyszersmind e szubjektív elemeket *belegondoljuk* az objektív képbe. Igen valószínű, hogy azon hangcomplexusokat, amelyeket ma a szók gyökének nevezünk, eredetileg folyamatok jelölésére használta az őseMBER. Oly folyamatokat jelölt vele, amelyekben dolog és a dolog változása nem volt külön megjelölve. Az appercepcióval énjét gondolja bele az objektív folyamatokba, ekképen kialakítja a tárgyak egységét, az észlelt változást pedig a tárgy akarata, ereje megnyilatkozásának fogja fel. Az *appercepció eredménye a folyamatok két tagra való felbontása. Énünk egységét gondoljuk bele a folyamatokba és azáltal megkülönböztetünk benne egységes és azonos tárgyat és annak változását*. Pl. a légmozgás folyamatát a projektív appercepció folytán felbontjuk mintegy függetlenül létező szélre, amelynek cselekvése, akaratának hatása és ereje az észlelt fújás. Az *apperceptió e módja nem egyéb, mint az ítélet belső alakja*, melynek a mondat alanya és állítmánya adta meg külalakját. Ez öröklött formában fejlődik ki a gondolkodásunk. Minden logikai értékelés szükségkép az ítélet formájában megy végbe, ezen formában kell a világ folyamatait felfognunk és e forma *az ítélet alanyában*, melynek nyelvtani alakja a névszó (substantivum) szubsztanciális felfogást visz bele az objektív világba; míg az állítmány eredeti alakja a változás folyamatát kifejező ige. Az ítélet alanya és állítmánya dualitásában tehát az én — nem én dualitása jelen meg az appercipiáló folyamatban. Mivel minden igazság ítéletben jut kifejezésre, a logikai értékelésnek és a szubsztanciális felfogásnak közös gyökere az én, amely kizár magából minden ellenmondást. Honnan van tehát az, hogy az ítéletek tárgya független a konstatálástól, holott ily lét a tapasztalás anyaga sohasem lehet? Éppen az ítézés funkciója szüli e logikai posztulátumot, mert itélni anynyt tesz, mint *vonatkoztatni* az állítmányban kifejezésre jutó

változást egy önmagával azonos, független létre, az ítélet alanyára, amely az én egységének apperceptív belegondolása az objektív világ tűnő érzetekből álló részeibe. A szemléletben a *tárgy* azon logikai egység, amelyet az én alakjára azonos és független létezőnek gondolunk.

Az absztrakt gondolkodás kifejlődésével az én egysége a szubsztancia, az akarat a kauzalitás kategóriáját adja, melyek érvénye — mint említettük — az ész feldolgozó képességének törvényszerűségén nyugszik, amelynél fogva az apperceptió ezen formája a tapasztalás egyetemes föltétele.

6. Már utaltunk arra, hogy mi a tapasztalat anyagába belegondolunk valami egységet, amely változatlan és észrevevésünktől független; *ezt az egységes, azonos és tudattól független létezőt nevezük szubsztanciának*. Előáll pedig e logikai elv azáltal, hogy a folyamatokat az apperceptióban két tagra bontjuk fel, az én egységének belegondolása folytán; azaz az ítélet állítmányában kifejezésre jutó változást az alanyban kifejeződő én, vagy szubsztancia akaratnyilvánulatának, vagy okozatának fogjuk fel. A szubsztancia egysége abban áll, hogy nem alkotják heterogén részek, azonossága létének változatlanságát, függetlensége pedig magánvalóságát (*Ding an sich*) jelenti. Mindez a tapasztalás tárgya sohasem lehet, mégis ki nem küszöbölhető logikai törvény, a mit legjobban mutat azon körülmény, mely szerint gondolnunk kell, hogy magán az objektív valóságon a mi észrevevésünk nem változtat, vagyis az igazság érvénye tér és időtől független. A szubsztanciális felfogásnak két formája van, melynek másodika az elsőből fejlődik ki. Eredetileg csak az alanyra terjedt ki e felfogás később az állítmányra is, ekkor a változást és biz. értelemben véve változatlanságnak kell gondolnunk. Ez a következőkép értendő: I. eredetileg az ítélet állítmányában kifejezésre jutott változást változatlan alanyra, azaz szubsztanciára vonatkoztattuk. *Ez a szubsztanciálitás térbeli formája*, amely szerint minden változásnak kell, hogy változatlan szubsztrátuma legyen, amelyen végbe megy az észlelt folyamat. A térbeli együttlétezésre

nézve ez az *anyag*. (Materia.) 2. Nemcsak a folyamat szubsztrátumát, hanem magát a folyamatot is függetlenítjük a megítélés, általában az észrebevés aktusától. Ez a *szubsztanciálítás időbeli formája*, amely szerint maga a változás is egységes viszonylatot alkot, azonos önmagával, amennyiben egyidejűleg csak egy lehet, azaz egyidejűleg nem tartalmazhat ellentétet ami mint alább kimutatjuk csak a változatlanság pozstulátuma, végül pedig az észrebevéstől független. Tér és időben létezőre mindkét forma érvénnyel bír, míg a csak időben létező folyamatok a szubsztanciálítás törvényének pusztán időbeli formájával apperceptiáltatnak.

A szubsztanciális felfogás adja meg világképünk szilárdságát; az érzetek magukban véve ismeretlen ok folytán a tudatba feltűnő személyes élmények, a tudatban való hiányuk közeit kitölti e felfogás; a naív realizmus tévedése csak abban áll, hogy a szubsztanciát logikai törvény helyett valóság-nak veszi. Természetes, hogy mint ilyennek a filozófia nem adhatja igazolását, mert nem tárgya a lehető tapasztalatnak. Viszont abszolút idealizmusba és végül solipsizmusba tévelyeg azon rendszer, amely nem ismeri el mint logikai törvénynek a szükségképességét.

Érthetőnek fog ezek után feltűnni azon tétel, hogy a matéria és energia megmaradásának elve csak az antropomorfisztikus világfelfogás maradványa. Ezt mi belevisszük az én azonosságának az objektív folyamatokba való belegondolása által a természetfelfogásba és nem kapjuk kísérletek útján, de mint tudományos alapelvek ki nem küszöbölhetők, amíg a tudat egysége föl nem bomlik és a megismerés apperceptív mehanizmusa meg nem változik. Igazolja e tételt azon újabb törekvés is, amely a természettudományi alapelvek sorába a principium individualitatis viszi bele. Észertint: 1. «két testi individuum sohasem lehet egymással teljesen egyenlő»; 2. «azt, amiben két test egymástól minden hasonlóság mellett különbözik, szubsztanciájuknak akarjuk nevezni és felállítjuk a testek individuálitása vagy szubsztancia megmaradásának alap-

elvét.)* Ami tehát a testekben minden változás mellett változatlanul megmarad, az individualitásuk, éniségük. Wolff kimutatja ez elvnek gyakorlati alkalmazásából folyó előnyöket. Szerinte az atomok a test változatlan individumai, amelyek biztosítják a szubsztancia megmaradásának érvényét.

A logikai érték eredete tehát a tudat abszolút egységére mutat, melyből fakad a szubsztancia elve is. Mindezeknek közös jegyei vannak, a köztük levő összefüggés pontosabb meghatározása megadja majd a logikai értékelés magyarázatát. Úgy a szubsztancia, mint a vele szoros kapcsolatban levő ráció elve nem jelentenek mást, mint valami *azonosságot*, amelyet — a tudat természetéből kifolyólag, amely saját azonosságunk képére alakítja a nem-ént — postulálni kell a megismerés aktusában.

III. A logikai érték meghatározása.

I. Amidőn gondolatainkkal azon meggyőződés van összekötve, hogy azok igazságot tartalmaznak, előáll a megismerés. Amidőn tehát megismerünk, voltaképp logikai értékelést viszünk végbe. A megismerést ennél fogva úgy jellemezhetjük, hogy az oly aktus, amelylyel az észlelt és konstruált változásokat a tudat természetéhez képest alakítjuk. Ezen aktust éniesítésnek nevezhetjük. Minden megismerés elsősorban egységesítés, azaz: az elemek olyan viszonyba helyezése, amely határolt egészet alkot. A szemléletben legegyszerűbb megjelenése a tárgyak egysége. A szubsztancia és a kauzalitás kategóriái az egységesítés főformái, amelyek az ítélet útján nyerik érvényüket a tapasztalatra nézve. A matematikai fogalmak szintén egységek; a törvényekben a jelenségek egységes magyarázatára törekedünk. A tudat egy aktusában megjelenő érzeteket tehát határolt egészszé kapcsoljuk össze az én apperceptív beléggondolása által.

* Dr. Hermann Wolf: Atomistik u. Energetik. (Vierteljahrsschr. f. wissensch. Philos. XXIX. J. I.

2. Az egységgé kapcsolt tagokat azonosítjuk, azaz bizonyos változatlanóság posztulátumával lépünk fel a tapasztalat tartalmával szemben. A kauzalitás kategóriájában ez az ok és okozat egyneműségének törvénye és a kapcsolat állandósága. Láttuk, hogy a szubsztancia elvének térbeli formájából kifejlődik az időbeli forma, amely szerint egy bizonyos időminimumon belül, amely minimum úgy a tudatossá válás pszihikai, mint az ítélet kimondásának logikai feltétele, a változást önmagával azonosnak kell gondolnunk. Így származik az azonosság elve, amely tehát a szubsztanciális felfogás időbeli formájából fejlődik ki. Az azonosság elve értelmében minden dolog az, ami; vagy negative formulázva, valamely dolog az, ami és egyidőben nem az, nem lehet. Az azonosság elve, vagy negative kifejezve az ellenmondás kizárásának elve nem jelent mást, mint egy időminimumon belüli változatlanóságot. A megismerés idálja azonban az énnel időtől független azonossága, innen van az, hogy saját fogalmi konstrukciónkban, a matematikai műveletekben az egységeket az időtől független azonosságokba kapcsoljuk. Hogy ellentmondás felmerülhessen, ahhoz már szükséges föltétel az egységesítés, mert ellenmondás ugyanazon dologra vonatkozhat. Az azonosság elvét kiterjesztjük nemcsak a tapasztalat tartalmára, hanem az objectív folyamatok és a szubjektív megítélés egyezését követeljük az egyes individuális tudattartalmak között is. Ezért azt mondhatjuk, hogy az igazság komplikált szociális termék, képeink között az *egyezők kiválasztása*. Az azonosságok alkotása épügy alapvető funkció a megismerésben, mint az egységesítés. A tüneményvilág kimeríthetlen és egyre változást mutató gazdagságát törvényekben fejezzük ki, melyek a megmaradó elemei a világképnek. Az ellenmondás nélküli egységet a bizonyosság érzelme kíséri, míg a kétely az egység hiányának érzelmi kifejezője.

3. Az azonosság elve még nem alakítja ki az igazságot, csak jelzi, hogy ez esetben az észnek munkája van: az ellentmondás megszüntetése, amely az *elégséges ok elve* alapján történt.

nik. Láttuk, hogy származik az énből a szubsztancia kategóriája és térbeli formája: az anyag megmaradásának elve. Az akaratból származik az erő, azaz okság kategóriája. A szubsztancia térbeli formájából ered az időbeli forma, amelynek logikai kifejezése az azonosság vagy az ellenmondás kizárásának elve. Az időbeli forma az erő és okság által alkotott egységekre alkalmaztatik s így alakul ki az erő megmaradásának elve, az oksági kapcsolat állandósága és ok-okozat (erő-hatás) egyenműsége és egyenlősége. Minden változást, kell tehát, hogy valamely erő idézett légyen elő, azaz valamely ok. Negative formulázva ez a tér és időbeli változásokra nézve a tehetetlenség törvénye. Mindeme logikai törvények voltaképp egyet fejeznek ki: az én azonos egységét. *Minden változást oly ok kellett, hogy előidézte, amely vele egyenlő nagyságú erő kifejtésre képes.* Csak ez esetben van a változásnak *elégséges oka, vagy alapja.* Ha ily okot nem észlelünk, akkor az illető változást kirekesztjük a szubsztanciális létből és ilyen módon megőrizzük annak azonosságát. Kielégítő ok nélkül semmi se történhet és ezt a törvényt átvisszük logikai konstrukciónkra is, amelyekben megvalósítjuk ez elvet, innen a matematika kétségtelen bizonyossága, míg ugyanezen elv a tapasztalat anyagával szemben csak követelmény lehet, miután az különmű részekből áll és a részek száma határtalan. A szubsztanciális létből való kirekesztés és az alaptalan ítélet eredménye az illuzio, a tévedés. Igazságot magukba nem foglaló ítéletek tárgyának csupán szubjektív létezését tulajdonítunk. Pl. a vízbe mártott bot eltörtnek látszik. A látás és tapintás érzeteinek egyesítése után ellenmondás áll elő, azaz az egységesített érzetkomplexus a legkisebb időelemre nézve sem őrzi meg azonosságát. Ugyanazon tárgy egy időben olyannak mutatkozik, amilyen és amilyen nem. A szubsztancia térbeli formája itt a tárgy egysége, az időbeli forma e változás megmaradása mint önmagával való azonosság. Miután nem tapasztalunk oly erőforrást, amely a bot eltörését képes volna előidézni, azaz az észlelt változásnak nincs elégséges oka, illuziónak minősítjük. Az ily változásnak

nem tulajdonítunk szubsztanciális létezését. Az igazságnak ezen szorosan logikai kriteriumain kívül, t. i. a racionalitásán, a kauzális kapcsolaton és ellentmondásnélküliségen kívül még más kriteriumai is kifejlődtek, amelyek megőrzik valamely tudattartalom számára az objektív valóság hitét akkor is, ha az illető jelenségeknek nem ismerjük kielégítő okát. Ilyenek az interszubjektív vagy szociális megegyezés, az ítéletre alapított jóslat bekövetkezése, az újra tapasztalhatóság lehetősége, amelyek azonban szintén csak az identitás logikai posztulátumának megnyilatkozásai. A tapasztalat sohasem győz meg arról, hogy amit többen hisznek, az inkább igaz, mint amihez nem járul hozzá a többség.

Lelki folyamatok a szubsztancia időbeli formájával apperceptívaltatóknak. Ezen ítéletben: a képzetek társulnak, az észrevett folyamatot felbontjuk két tagra, a változás szubsztratumára, amelynek működése a változás. A képzet maga is csak mint funkció létezik és nem mint materia, de ezen funkciónak egy időminimumon belül egységet, változatlanságot kell tulajdonítanunk, mivel az ítélet ezen apperceptív formához van kötve. A logikai én ideális megvalósulása a matematika. A számrendszer eredeti kezdőpontja az abszolút egység = 1, amelynek felbonthatlanságát jelzi, hogy nem törtrészekből keletkezik, mivel a törtek a számolás funkciójában alkotott egységek viszonyai. A logikai én változatlansága, azaz önmagával való azonossága a számsorban való haladás, mert az abszolút egységgel való előrehaladás a számsor.* A matematika az énézésnek fogalomként való konstrukciója; a műveletek az egyenletben nyernek kifejezést, amelynek oldalai az azonosság elve szerint alakíthatóknak. Az éniezés tendenciája a fizikai és pszichikai változásoknak az éntől való különbözősége folytán kell, hogy dualitás alkotására vezessen, amely az ítélet alany és állítmányában a szubsztancia és attributum külön-

* A számok ezen természetét már Platon felismeri. *Politeia* 8. könyv.

bözőségét jelzi. Konstruált változásokba azonban éppen az éniesítés tendenciájánál fogva nem viszünk bele különemü, egységbe nem foglalható részeket, ezért matematikai itéletekben a szubsztancia-attributum dualitása hiányzik.

4. I. tétel. Az én tehát egységes, önmagával azonos és független a nem-én különböző változásaival szemben.

II. tétel. Az egységes, azonos és a tudattól független létezőt nevezzük szubsztanciának.

III. tétel. Az appercepció az intenzív tudatos elemek belegondolása a változásba.

IV. tétel. A legintenzivebb tudatelem az én és a vele szemben álló nem-én dualitása.

V. tétel. E dualitás belegondolása az obj. változásba az appercepció eredeti formája.

VI. tétel. Ezen formának kifejezése a nyelv jegyeivel az ítélet.

VII. tétel. Az eppercepció eredetileg az észlelt változásnak, mint egy egységes én akaratnyilvánulatának felfogása.

VIII. tétel. Az ítélet alanya az én, mint szubsztancia.

IX. tétel. Mivel az ítézés funkciója a változásoknak szubsztanciális létre való vonatkoztatása, az ítéletben kifejezésre jutó igazság a megismerő tudattól független.

X. tétel. Átéljük az én szubsztanciálitását, és mivel megismerésünk az ítélet formájához van kötve, ugyane követelménnyel lépünk fel a változásokkal szemben, ami abban nyer kifejezést, hogy az értelem egységeket alkot, amelyeket az azonosság elve és az elégséges ok elve szerint formál; ez a logikai értékelés.

Összefoglalva mindezeket, azt találjuk, hogy az ismerés legfőbb elve az ellentmondás nélküli, kielégítő okkal bíró egység. Nem mintha az objektív lét ellenmondásokat nem tartalmazna, vagy a jelenségeknek volna objektíve kielégítő okuk, hanem mert ismerésünk természete ilyenné formálja azt, azaz a képzetek tömege mögött az egységes, önmagával azonos, tér-és időtől független lét gondolatát kell kialakítanunk. A füg-

getlenség mozzanatát logikai érvénynek nevezzük, aminek biztosítéka a térszemléletben a szubsztanciálítás térbeli formája, időben a változás megmaradása, logikai fogalmakra nézve pedig az én mintájára alkotott saját konstruktív munkánk. Innen a matematika legfőbb biztossága, mert az *abszolút érték számunkra önünk egysége, minél inkább megközelíti ez abszolút egységét az ismerés valamely része, annál értékesebbnek tartjuk logikailag.** A megismerés, azaz logikai értékelés az éniesítés. Azonban a nem-én heterogén részekből álló volta miatt és az érzetek tömegének határtalansága folytán az abszolút egység megvalósítása csak ideál lehet, de mint ilyen a megismerés nélkülözhetlen vezéreszméje. E törekvés végcélja magának az alany-tárgy dualitásának megszüntetése, amely dualitás épen lehetővé teszi a megismerést. A legfőbb egység létesülése tehát a megismerés végét jelentené. Ezt látjuk a miszticizmus filozófiájában. Mély értelme tehát az ó-ind felfogás koncepciója, amely a mindentudó isten képe helyett a legfőbb tudást, a végső ideált a tudattalanban találja fel, a Nirvanában.

Polgár Gyula.

* Hasonló eredményekre jut más úton Böhm Károly. (Az ember és világa. Az értékelmélet feladata.)

IRODALOM.

Ókori Lexikon. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából, a magy. tud. Akadémia támogatásával, szerkesztette dr. *Pecz Vilmos* egyet. tanár. I. kötet A—L; II. kötet M—Zs. Budapest, Franklin-Társulat kiadása. VIII+1142; 1260 nagy 8 r. lap. Ára a két kötetnek 36 K.

E nagyszabású, 2400 lexikonalakú, kéthasábos lapra terjedő, 900 ábrával és 17 képtáblával diszitett munka több mint 25 évi előkészület után jött létre; I. kötete 1902-ben, II. kötete 1904-ben jelent meg; az I. kötet munkatársainak száma 43, akikhez a II. kötetben még 3 új munkatárs csatlakozott, úgy hogy az összes munkatársak száma 46, köztük a hazai classica-philologiai irodalom minden számottevő munkása. A nagy mű eredetileg *Lübker* «Reallexikon des klass. Altertums für Gymnasien» című művének magyar átdolgozása akart lenni, de alig egy-két munkatárs ragaszkodott híven a *Lübker*-féle szöveghez; egyesek kibővítették, mások teljesen új szöveggel helyettesítették, a legtöbbben gyökeresen átdolgozták, azonkívül ahol csak lehetett, tekintettel voltak az írók a magyar klaszika-filologiai irodalomra s feltüntették az antik világ hatását a magyar szellemre. Teljesen újak végül a tisztán magyar tárgyú cikkek (hungarikumok), amelyek száma 121; de a szerkesztő azonkívül is számos új cikket vett föl a műbe, úgyhogy az mind terjedelem, mind gazdagság, mind alaposág tekintetében hasonlíthatatlanul fölülmúlja az alapul szolgáló német munkát, nem is említve, hogy az egész magyar szellem lengi át.

A mű a klasszikus ó-korra vonatkozó összes tárgyi ismereteknek szótári rendben való feldolgozása; felöleli az ó-kor egész szellemi és anyagi életét, irodalmát, vallását, művészetét, történetét, nyilvános és magánéletének minden eszközét, minden vonatkozását. Mi itt most csak a *filozófiára* vonatkozó közleményeit óhajtjuk szemügyre venni.

Tudjuk, hogy a filozófia mily nagy szerepet játszott az ó-kori görögség életében, s hogy a görög filozófia mily nagy hatást gyakorolt az egész közép- és új-kor gondolkozására, felfogására. El lehet mondani, hogy művészetét és költői irodalmát kivéve, filozófiája volt az ó-kori görög szellemnek legönállóbb, legnagyobbszerű alkotása; nincs a tudományoknak egyetlen ága se, amelyben oly példátlanul magasra emelkedtek volna, amelyben annyi, a tanulásra ma is érdemes dolgot produkáltak volna, amelyben az illető tudomány alapját oly megdönthetetlenül kijelölték, megvetették volna, mint a filozófiában. Ezzel szemben sajnálattal kell konstatálnunk, hogy a filozófia mostoha gyermeke az Ókori Lexikonnak, — ez a Lexikon nincs elég tekintettel a filozófiára! Ezt az állítástomat mindjárt külső adatokkal is bebizonyíthatom. Míg a *természettudományokról* egy 25 hasábos cikk szól, amely a természettudomány minden egyes ágának fejlődéstörténetét felöleli, s ezenkívül 8 hasábos cikk szól az orvostudományról, öt és fél hasáb a math. geográfiáról, öt hasáb a matematikáról, egy és fél hasáb az astrológiáról és asztrológiáról, — a *filozófiáról* csak egy kéthasábos cikk beszél, a filozófia segédtudományai pedig mind mellőztettek, tehát egy szó se szól arról, hogy mint gondolkoztak a görögök pl. a lélekről, az erkölcsről, s mily fokra fejlesztették a pszichológiát, etikát, fizioológiát, logikát, æsthetikát. E kifejezések: logos (amely oly nagy szerepet játszott a Herakleitos, a stoikusok, Philo s az újplatonismus bölcsészetében), logika, ethos (ethika), psyché (psychologia), metafizika, causa (causalitas), atom, substantia, skepsis, adiaforon, ataraxia, apathia, exagogé, epicherén, entyméma, dilemma, inductió, analysis, kategoria, relatio, hypo-

thesis, theoria, praxis, analogia, abstrakció, gnosis (gnosticismus), synkretismus, syllogismus, kozmos (kozmológia), katharsis, démon (daimonion), dialogus (dialektika), amelyek mind filozófiai műszavak s amelyek legnagyobb része már az ó-korban használatban volt: mind hiányzanak az Ó-kori Lexikonból. S hiányzik a filozófusok közül Archelaos, az Anaxagoras tanítványa, aki Sokratest állítólag a filozófia számára megnyerte, továbbá Chärephon, a Sokrates egyik kísérője.

Amint nem lehetünk a filozófia számára a Lexikon szerkesztőségétől engedélyezett, sajnos, nagyon szűkre szabott térrel megelégedve, hasonlóképen komoly kifogásaink vannak egyes filozófiai cikkek tartalma, kidolgozása ellen. Aristoteles és Plato — Hegedűs István tollából — teljes dicséretet érdemelnek, bár mindkét cikk tulságosan tömör s csak nagyon futólag érinti a két nagy bölcselő tanrendszerének főbb pontjait (Platonál nem láttam a négy sarkerény fölemlítését, Aristotelesnél az ethikai és dianoëtikai erények megkülönböztetését); ellenben a filozófia, Sokrates és sofisták című cikkek nem elégítenek ki: soványak, tartalmatlanok.

A *filozófia* című cikk mit sem szól e szó eredeti jelentéséről (l. Überweg-Heinze, Grundriss etc. I. kötet 1. lap); mellőzi annak megemlítését, hogy a görög filozófia a mythologiai felfogásból s a vallással ellentétben fejlődött ki; nem szól arról, hogy mi volt a Sokrates irányzata, törekvése (ethikai-anthropologiai korszak), nem, hogy Plato és Aristoteles mint osztotta fel a filozófiát; általában, mint egy bírálója megjegyezte, «hiányzik belőle a tárgyalás magasabb szempontja, a filozófiai eszmék pragmatikus fejlődésének feltüntetése; jóformán csak jegyzékét kapjuk a rendszereknek, de még ez is fogyatékos és elnagyolt.» (Egy. Filologiai Közlöny, 1905. évf. 312. lap.) Az epikureusokról adott jellemzés: «Csak egyéni jóérzésre, boldogságra és boldogulásra törek-szenek s e célnak mindent alája rendelnek», nem egészen szabatos, illetőleg hiányos, mert Epikuros szerint a legfőbb jó az ataraxia, a lélek zavartalan nyugalma; az előbbi jel-

lemzés inkább a cyrenaikusokra illik. Azt sem írnam alá, hogy «legkitünőbb képviselőjük a római Lucretius Carus», hanem e mondatot így fogalmaznám: «a stoikusok fizikájának költőileg legmegragadóbb alakban Lucretius Carus adott kifejezést». Téves ez az állítás: «A közeledő keresztyénségnek mintegy előérzete az a mythikus vallásfilozófia, amellyel a neoplatonizmus és az alexandriai zsidó Philo foglalkozik», mert igaz ugyan, hogy utólag e két rendszer összekötő kapcsúl szolgált a görög filozófia és a ker. világfelfogás közt, de eredetileg az antik szellem minden ereje egyesült az újplatonizmusban, hogy a régi virágzó bölcsészeti gondolkodást még egyszer életre keltse, új erővé és hatalommá emelje, amely képes legyen egy új világhatalom elleni védelemre s ha lehet, annak leszorítására. Az irodalom mind csak német munkákat sorol fel; a részletes munkák közt Siebeck psychologia-története mellett még jogosabban lehetett volna idézni A. Chaignet, Histoire de la psychologie des Grecs (3 vol. 1887—1890) című művét, de ennél még nagyobb hibának tartom, hogy Jánosi B. «Az æsthétika története» című művének első, a görög æsthetikai törekvések történetét tárgyaló részét mellözi.

Sokratesnél szintén felszínesnek tartom a tárgyalást; nincs szó a gnóthi seautonról, se a docta ignorantiaról, nincs a maieutikáról, a démonionról, definicióról, indukcióról; arról, hogy elfordult elődei természetbölcséleti vizsgálódásaitól; arról, hogy mennyiben állt ellentétben a sofistákkal, hogy szerinte a hasznos szép s a káros rút, nem szól a szenvedélyek fölött gyakorolt önuralmáról; bár pörét említi, nem idéz azt tárgyaló munkát, nem említi, hogy életére és tanaira vonatkozólag honnan, mely forrásokból kapunk felvilágosítást, azt se, hogy szerinti a szociális hasznosság a morál és politika legfőbb iránytűje; e kifejezést: «szabadszájúság» joggatlanul alkalmazza Sokratesre, mégha Aristophanes szájhösként tünteti is fel őt, én ehelyett azt mondanám: «a kritika jogát hangoztatta minden hagyománnyal és tekintéllyel szemben». A róla szóló irodalom — három munka — túlságosan sovány.

Sokratessel kapcsolatban kell megemlítenem, hogy a *Xenophon*ról szóló cikkben ezt olvasom: «Az Apomnemoneumata, Sokrates nevezetességei, bölcséleti munka, mely Sokratet az istentelenség vádja ellen védelmezi. Xenophon e munkájában hívebb képét kapjuk a történeti Sokratesnek, mint Plato dialogusaiban, mert Xenophon, mint nem szakbölcselő, kevésbé jutott abba a helyzetbe, hogy saját eszméit Sokrates beszélgetéseibe becsempéssze.» Ezt az ítéletet kissé elavultnak kell nyilvánítanom; az újabb felfogás a két nagy kortárs és életíró, Plato és Xenophon, közül Xenophon emlékezéseit becslési kevesebbre. Ime a Gomperz ítélete: «Die bei weitem ergiebigste Quelle unserer Kenntnis strömt in Platons Werken. Diese grossartige, von dem hervorragendsten Jünger dem Meister dargebrachte Huldigung kaum nicht anders als überreich an Aufschlüssen sein. Ein Künstler ersten Ranges, ein Porträtmaler mit Worten, wie es kaum jemals einen zweiten gab, hat Platon das Bild seines ehrwürdigen Freundes in lebensvoller Kraft und Deutlichkeit vor seine Leser hingestellt. An der Treue dieser Darstellung haftet nicht der leiseste Makel. Sie stimmt mit allen übrigen Zeugnissen vollständig überein. Von Idealisierung wird man allerdings sprechen dürfen, in demselben Sinne, in welchem diese den Werken grosser Bildniskünstler nicht zu fehlen pflegt (Griechische Denker, II. Band, Seite 48).» «Weit weniger künstlerische Freiheit, aber darum nicht ebensoviel mehr geschichtliche Treue wohnt den berichten des Xenophon inne (Seite 49).» «Es ist Xenophon selbst, der durch den Mund des Sokrates zu uns redet. Nirgendwo tritt die speculative Unzulänglichkeit, ja Dürftigkeit seines Geistes deutlicher hervor, als in seinem Gastmahle (Seite 102).» «Die Menge des Unsokratischen, ja des Sokrates ganz und gar Unwürdigen in den Memorabilien ist so beträchtlich, dass... (Seite 110).» «Schon der eine Umstand spricht gegen die Treue der xenophontischen Berichte, dass die Dialektik, in welcher Sokrates der anerkannte Meister war, hier in so auffälliger Weise zurücktritt (Seite 111).» Végül

egy kérdést: Xenophonnak egy műve se jelent volna meg hazánkban görögül vagy magyarul? — mert a bibliographia egyről se tesz említést.

A *sophisták* jellemzése szintén sovány, hiányos; Protagoras híres mondását (az ember minden dolgok mértéke) így idézi: az ember mértéke az ember; azt állítja: «erős erkölcsi alapuk e szerint nem volt,» ám sem Protagorásról, sem Gorgiasról nem állítható, hogy laza erkölcsi felfogásuk lett volna! Nem említi, hogy ismereti és erkölcsi téren egyaránt a subjektívizmus jellemzi őket, nem, hogy micsoda körülmények idézték elő a sofisták föllépését, még kevésbé, hogy mily irányban gyakoroltak kedvező hatást, — általában a cikkíró kiesinyes szempontok szerint itéli meg őket s nincs méltányoló szava irántok.

Az elmondottak, azt hiszem, eléggé igazolják azt az állítást, hogy a filozófia művelőinek semmi különösebb okuk nincs a klasszika-filológia barátainak a mű megjelenése fölött érzett nagy örömeiben osztakozni.

Sárospatak.

Rácz Lajos.

André Lalande: Documents et remarques sur la conscience des mots dans le langage. (Journ. de Psychol. norm. et path. 1905. No. 1.

A *Monist* egy cikkében F. Cook a Libériát kutató expedíciónak a golah-nyelvre vonatkozó tanulmányait közli. A benszüllött nép értelmisége éppen nem áll a középszerűn alul, s mégis nemcsak nyelvük grammatikája, hanem — néhány névszón és igen kívül — saját szavaik jelentése ismeretlen előttük. Az expedíció tagjainak erre vonatkozó magyarázatát nagy csodálkozással és meglegedésük kifejezésével hallgatták. A nyelvi egység számukra nem a szó, hanem a mondat, ami azonban nem akadály abban, hogy beszédük olykor szónoki lendületet ne nyerjen. Cook szerint a beszédnek nincs több tudatos reflexióra szüksége, mint pl. a táplálkozásnak. Biológusok és nyelvészek utólag derítik ki e functiók törvényeit.

Lalande ezzel kapcsolatban saját megfigyeléseit közli. Többek közt egy öreg szolgáló levelét, aki egyébként világosan és okosan ki tudta fejezni magát, de igen keveset olvasott. Mondatait látszólag önkényesen tagolja szótagcsoportokra, csupán azon visualis kép homályos emlékének hatása alatt, melyet olvasmányai révén nyert. (Pl. «a les Cole; setanée; més Crire», stb.) — *A nyelv tehát nem formál szavakat a beszélő tudatában, éppúgy, mint a hogy a melodia nem eleinte izolált hangjegyekből rakódik össze.* A tudatos gondolkodás bontja fel a nyelvet ideális részeire, hogy az összetételek végtelen gazdagságát csekély számú elemre vezesse vissza, a melylyel a többieket azonosítja, és a mely elemek combinatiója által képes az összes formákat reconstituálni. P.

Néhány, általában «tic» névvel jelölt mozgásjelenség összehasonlító lélektana. Dr. Dromard. (Journal de Psychol. 1905., január-február.)

Dromard azon zavarokra utal, a miket a tic szó különböző értelmű használata okozott, ezért megkísérli az idesorolt és morphologiailag alig széttartható jelenségek psychologiai alapon való osztályozását.

I. Elkülöníti a stereotyp mozgásjelenséget a tictől. A dementia praecoxban szenvedőknél fellépő stereotypia (pl. hó napokon át egyazon ária ismétlése) eredetileg szándékos actus, mely másodlagosan elvesztette alkalmazottságát, mint ilyen tudattalanul jelenik meg, a nélkül, hogy érzelmi elem kísérné és a nélkül, hogy a figyelem ereje megakaszthatná. A tic jelenségeinek következő felosztását adja:

- a) a szokások tic-je, mely normális egyéneknél lép fel;
- b) a psychastenikusok tulajdonképeni tic-je és
- c) az idioták automatikus mozgásai.

II. A tic, mint megszokott mozdulat, vagy szóhasználat rendszerint intellectualis v. physikai munka hevében lép föl, midőn a figyelem koncentráló ereje kiváltja e motorikus feszültséget. Gyakran bizonyos érzelmi állapotok (zavar, fé-

lénkség) elleplezésére irányuló erőlködés hozza felszínre. E jelenségek másodlagosan elvesztették alkalmazottságukat, motorikus diffúzióra mutatnak, de nem minősíthetők betegségnek.

III. A psychasthenikusok tic-je convulsiv mozgásokban jelentkezik. Ezek is a tudatos, kialakító cél eltünése után is megőrizték rendezettségüket.

A convulsiv tic keletkezése pillanatában mintegy kiszökken a tudatból; megelőzi a szükség aggasztó érzelme s követi a megkönnyebbülés. A tiqueur akaratának inhibitorikus képessége gyengült, de figyelmének erőlködése rövid időre megakaszthatja a rángásokat, a mikről tudata van. A convulsiv tic egyébként ép tudat jelensége, azonban egy második synthesis az ént alkotó fősynthesis mellett s mint ilyen a tudategység részleges szétszóródása. A stereotypia ezzel szemben autonom synthesis más, autonom synthesisek közepette, azaz a tudategység teljes szétszóródása.

IV. Meg kell különböztetnünk az idióták automatikus mozgásait s a dementia praecoxban szenvedők stereotypiáját. Az idióta lelki élete eredetileg is automatikus, a tébolyodotté másodlagosan vált azzá a psychikai coordinatio fokozatos felhomlása útján. Az idiota mozgásai nem teljesen tudat- és akaratlanok, mint a demens stereotypikusoké.

a) Ez azonban nem zárja ki, hogy a dementia praecox korai stádiuma ne legyen lényegileg azonos a convulsiv tic-vel. A Dromard által megfigyelt demenseknél is fokozott katonikus hajlam mellett a corticális ellenőrzés elégtelensége és a mozgások rohamossága mutatkozott. Ily esetek: étel nélküli rágás tic-je, furcsa mozdulatok, állati hangok adása, rohamban fellépő nevetés, stb. Az introspectiv figyelem ereje, a mit a betegnek adott parancs által keltett föl, itt is rövid időre képes volt megakasztani e mozgásokat, míg a stereotypikusnál ez legfőllebb extrospective (pl. hirtelen zaj által) történhetnék.

b) A dementia praecoxban szenvedők tudatának fokoza-

tos dissociációjában mozgásaik typusa átmehet az idiota automatikus mozgásaiba. Dromard ezt néhány esetben megfigyelte. Érdekes, hogy az egyik ily betegnél ép emésztőszervek mellett a ruminatio jelentkezett. Folytonos ugrálás, körben való forgás, hentergés a földön, önmaguknak agyba-főbe verése az öncsonkításig, ezek az itt fellépő, jellemző mozgásjelenségek. Mindezen mozgások az idiotáknál is mutatkoznak. A betegek a játék bizonyos nemeként végezték ezt; lelki állapotuk a vadakét, vagy az állatokét közelíti meg. Emotionalis characterüket megőrizték a stereotypikusok indifferenciájával szemben. Általában imitativ vagy atavikus eredet, gyakran rhythmikus forma, érzelmi elemek kísérete, melyek az aktivitás szükségességén alapulnak, a végrehajtás kielégült érzésével és gyakran heves düh kitöréssel akadály jelenlétében, ezek az idiota automatikus mozgásainak jelei.

IV. A stereotypiában a tudatelemek független életet élnek s egyik nem idézi fel a másikat. Ez fejeződik ki a stereotypikus mozgás ismétlődésében és monotóniájában. Végül rámutat Dromard arra, hogy nemcsak az ember intellectualis életében, hanem úgy a philogenetikus, mint az ontogenetikus élet minden nyilvánulatában az activitas monotóniája párhuzamosan nő a lények alkotó elemeinek viszonylagos függetlenségével, vagyis a systematisatio hiányával. *P. Gy.*

A hibás gondolkodás, mint a boldogulás legfőbb akadály.

Közleményeink utolsó (XVII-ik) számából, tévedésből kimaradt annak közlése, hogy Szitnyai Elek fent jelzett címmel társulatunk 1905 október 4-én tartott ülésén felolvasást tartott.

Mínthogy ezen tanulmány a Franklin-Társulat kiadásában külön is megjelent, itt csak rövid tartalmát adjuk:

A világon előforduló legtöbb baj, csalódás, boldogtalanság: mint főforrásra, a hibás gondolkodásra vezethető vissza. A családi életben, a társadalomban, a politikában a hibás

gondolatok özöne van forgalomban. A téves gondolat keletkezésének főbb okai a következők: A hibás megfigyelés és szemlélet; e szemléletekből képezett ítéletek és álkövetkeztetések; a temperamentum zavaró hatása, a kedélymozgalom minden neme, mely az egoizmussal az élén ösztönök, vágyak, érzelmek és indulatok alakjában a felszabadult idegenergiát a logikai társulás pályáiról más pályákra tereli; a vérbe került idegen, illuziót keltő elemek; másoknak és a tömegnek hatása; a téves uralkodó eszmék; az állítólagos közvélemény; az önálló gondolkodás hiánya; az utánzás, a tudatlanság és felsőbbrendű gondolkodásra nem alkalmas, sőt sokszor degenerált agyvelő. Az előadó részletesen beszélt ez akadályok mindegyikéről, ezek kritériumáról, az élet céljáról, a boldogulás alapföltételeiről, a nevelés céljáról, végre a józan ész keletkezéséről.

TÁRSULATUNK ÉLETÉBŐL.

A «Magyar Filozófiai Társaság» IV. rendes közgyűlése.

Jegyzőkönyv, az 1906. jan. 28-án tartott közgyűlésről.

Jelen vannak: dr. Bokor József alelnök (mint elnök), dr. Pauler Ákos (titkár), Jász Géza (pénztáros) továbbá Posch Jenő, dr. Lechner László, Nagy László, Szitnyai Elek, Krammer József, Frauenhoffer, dr. Kemény Ferencz választmányi tagok. Azonkívül számos rendes tag és vendég.

1. Elnök megnyitja a közgyűlést és felolvassa «Egy modern államregényről» című értekezését.

2. Nagy László vál. tag felolvassa «A gyermektanulmányozás mai állapota» című tanulmányát.

3. dr. Pauler Ákos titkár felolvassa évi jelentését. Együttal egyéb elfoglaltságára való tekintettel lemond titkári állásáról.

4. Ugyanő előterjeszti a pénztári jelentést és felolvassa a számvizsgáló bizottság jelentését. A közgyűlés úgy a pénztárosnak, mint általában a tisztikarnak megadja a fölmentést.

5. Elnök bejelenti, hogy dr. Emmer Cornél már hosszabb idő óta húzódó betegsége miatt lemond elnökségéről.

Közgyűlés ezt sajnálattal veszi tudomásul, ügybuzgó elnöki működéseért köszönetet szavaz neki s dr. Emmert tekintettel érdemeire tiszteleti taggá választja.

6. Elnök indítványára a közgyűlés kimondja, hogy az elnöki állást egyelőre betöltetlenül hagyja.

7. Elnök indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz dr. Pauler Ákosnak titkári működéseért és őt a választmányi tagok sorába választja.

8. Közgyűlés egyhangulag Szitnyai Elek vál. tagot választja meg titkárnak.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Kemény Ferenczet és dr. Posch Jenőt kéri fel.

Egyéb tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Budapest, 1906. jan. 28.

Hitelesítette:
dr. *Kemény Ferencz.*
dr. *Posch Jenő.*

Dr. Pauler Ákos,
titkár.

Dr. Emmer Cornél adománya. Egyesületünk választmányának f. é. jan. 28-án tartott választmányi ülésén Bokor József dr. alelnök bejelentette, hogy lemondott elnökünk dr. Emmer Cornél úr az alelnök kezeihez 500 koronát küldött a a készülő Magyar Filozófiai Bibliografia költségeinek fedezésére. A választmány jegyzőkönyvi köszönetet szavazott érte. Ezen köszönetét és volt elnökünknek tiszteletbeli taggá való választását a következő jegyzőkönyvi kivonattal hozta egyesületünk dr. Emmer Cornél úr tudomására :

Méltóságos Uram!

A Magyar Filozófiai Társaság választmányának 1906. január 28-án tartott ülésén hozott határozata értelmében van szerencsénk Méltóságodat értesíteni, hogy a választmány a társulat nevében is jegyzőkönyvi köszönetet szavazott Méltóságodnak azon ötszáz koronáért, melyet a készülő Bibliografia költségeinek fedezésére adományozni kegyes volt.

Ugyancsak a mai napon megtartott évi rendes közgyűlés határozata értelmében a következőkről bátorkodunk Méltóságodat értesíteni.

A Magyar Filozófiai Társaság közgyűlése nagy sajnálattal vette tudomásul Méltóságodnak az elnöki állásról való lemondását. Minthogy pedig a választmánynak azon ismételt törekvése, hogy Méltóságod az elnöki széken tovább is megmaradjon, eredményre nem vezetett, a közgyűlés az elnöki állást egyelőre be nem töltve, Méltóságodnak a társulat érdekében kifejtett ügybuzgó elnöki működéséért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott, s Méltóságodat a Magyar Filozófiai Társaság körül szerzet kiváló érdemeinek elismeréséül: örökös tiszteletbeli taggá választotta.

A midőn ezt ezen jegyzőkönyvi kivonat alakjában Méltóságod becses tudomására hozzuk, s a társulat irányában táplált jó indulatát továbbra is kérjük, maradtunk

kiváló tisztelettel

dr. Bokor József,
alelnök.

Szitnyai Elek,
titkár.

(Méltóságos dr. Emmer Cornél urnak, mint a Magyar Filozófiai Társaság tiszteletbeli tagjának Budapesten.)

Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk mult évi működésében nem maradt el az előbbi évek munkája mögött, amennyiben öt felolvasó ülést tartottunk. December 18-án megünnepeltük Locke halálának kétszázadik évfordulóját, melyen Palágyi Menyhért dr. méltatta a nagy bölcész érdemeit. Ugyanakkor Sitnyai Elek «A szellemi tehetségek eredete» című tanulmányát mutatta be. 1905. április 2-án tartott ülésünkön szeretett alelnökünk: Böhm Károly olvasta fel «Az idea és az ideál értékelméleti fontosságáról» szóló értekezését, valamint dr. Weszely Ödön «A tudományos paedagogia feladatairól» írott tanulmányát. Május 28-án tartott ülésünkön dr. Hornyánszky Gyula értekezését hallottuk «A művelődéstörténet elméletéről» valamint dr. Pauler Ákos «Tudat és valóság» című tanulmányát. Október 4-én Sitnyai Elek «A hibás gondolkodásról, mint boldogulásunk legfőbb akadályáról» szóló művét mutatta be főbb részeiben. Végül nov. 30-án tartott ülésünkön dr. Buday Dezső értekezését hallottuk «Az osztályharcok energélikájáról», valamint Polgár Gyula dolgozatát «A logikai érték elméletéről».

Ez értekezések legnagyobbbrészt már napvilágot láttak közleményeinkben. Kiadtunk azonkívül oly tanulmányokat, amelyek nem kerültek felolvasásra s ezek: Lechner László dr. «Ismerettani elmélkedések» című értekezése és Bárány Gerő dr. cikke az «Ősvalóságról».

A megvalósulás stádiumába jutott végre régóta készülő

magyar filozófiai bibliográfiánk is, melynek egy részét vagyok bátor a t. közgyűlésnek kéziratban bemutatni.

Végigtekintve munkásságunkon, örömmel látjuk a minden tekintetben való haladást. Különösen örvendetesen közelítjük meg a szakszerűséget dolgozatainkban, amely szempontnak ép úgy eieget kell tennünk, mint a népszerűsítés kívánalmainak. Igaz, hogy e két mozzanat egyesítése nagy akadályokba ütközik, de talán sikerült legalább bizonyos fokig azokat legyőznünk. Egyik szempontot sem szabad a másiknak feláldoznunk: a mi társulatunk sem mararadhat el a szakszerűség terén a többi tudományos társulatunk mögött, de viszont inkább ütköző munkásságot kell kifejtenie amazoknál, mert előbb meg kell kedveltetnie szélesebb körben azon tudományt, melyet művelni óhajt. E közben azonban nem a dilettáns, de a kérdések mélyére ható bölcselkedésnek szeretnők közönségünket megnyerni oly értelemben, hogy legalább megértse ama nagy problémákat, melyek körünk philosophiai törekvéseit irányítják. Mindazon munkatársak kik a mult évben e nehéz feladatunk megoldásában támogattak bennünket, valamint a M. T. Akadémia, mely anyagi segélyével könnyítette fáradozásunkat — fogadják legmélyebb köszönetünket. magyar kultura becsülete kívánja, hogy társulatunk éljen és virágozzék s így a haza oltárán is áldoznak, kik támogatnak bennünket.

Súlyos veszteség is érte társulatunkat, amennyiben választmányunk két buzgó tagját: György Aladárt és Buday Józsefet a halál könyörtelenül kiragadott körünkből.

György Aladár nem volt hivatásos bölcselő, de ha igaz, hogy a világ és az élet mély mysteriumát első sorban szívünkkel értjük meg, úgy ő tisztábban látta azt és helyesebben oldotta meg, mint sokan, akik egész életüket e problémának szentelik. Nemes emberszeretetének és kulturánkért való rajongó lelkesedésének egy sugára ránk is esett, midőn társulatunk megalapításában résztvett és később is szívéen hordta annak sorsát.

Buday József is ott állott társulatunk bölcsőjénél és mindvégig támogatott bennünket tanácsával és tapasztalataival. Már mint a régi «Magyar Filozófiai Szemle» egyik szerkesztője buzgón dolgozott a magyar bölcselkedés föllendítésén s még legutóbb is örömmel hallottuk, hogy felolvasni óhajt társulatunkban. Mindnyájan szeretettel fogjuk őrizni emlékét.

Végül sajnálattal kell kijelentenem, hogy lemondok a titkári állásról egyéb elfoglaltságom miatt, mely nem engedi, hogy állandóan a fővárosban tartózkodjak. Legyen szabad ez alkalommal őszinte köszönetemet nyilvánítanom a belém helyezett bizalomért, melyet, ha talán nem is sikerült, de törekedtem megérdemelni.

Budapest, 1906 január 27.

Dr. Pauler Akos.

BEVÉTEL. Pénztári kimutatás 1904 okt. 16.—1905 okt. 15-ig. KIADÁS.

	K	f		K	f
Egyenleg 1904 okt. 16-án	2312	56	Franklin-Társulat számlái	1857	20
A M. Tud. Akad. 1905. évi segélye	1000	—	Írói tiszteletdíjak	1159	—
Bokor József ajándéka a bibliografia részére	71	—	Terembérlés	120	—
Eladott közlemények	10	50	Pénzbeszedő díja	74	40
Takarékbetéti s alapítványi kamatok	230	80	Postaköltség	47	47
Pozsonyi főgimnásium fizetménye	4	—	Nyomdaköltség	24	30
Hampel Antal alapítvány III. negyede	50	—	Irodaköltség	2	40
Tagdíjak:			Pozsonyi főgimnásiumnak küldött összeg	4	—
6 tagdíj 1901. évre	36	—	Egyenleg 1905 okt. 15-én	1741	29
13 " 1902. "	78	—			
21 " 1903. "	126	—			
54 " 1904. "	324	—			
128 " 1905. "	768	—			
3 ¹ / ₅ " 1906. "	19	20			
		1351	20		
		5030	06		
Egyenleg 1905 okt. 16-án		1741	29		

Dr. Friedrich Jenő,
sz. v. b. t.

Révai Samu,
sz. v. b. t.

Fraunhoffer Lajos,
sz. v. b. t.

Jász Géza,
pénztárnok.

VAGYON.

Vagyon-mérleg 1905 október 15-én.

TEHER.

	K	f		K	f
A Budapesti Takarékpénzt. és orsz. zálogkölcs. r. t.-nál elhelyezett:			1905 okt. 15-én Egyenleg mint tiszta vagyon	2315	97
Emmer Kornél-alapítvány	200	—			
Hampel Antal " 3/4-e	150	—			
Betétek	1350	—			
Ezen alapítványok s betétek 3 ¹ / ₂ % kamata 1905 július 1-től 1905 október 15-ig		16	68		
Készpénz		41	29		
Tagdíjkövetelések:					
5 tagdíjkövetelés 1903-ra	30	—			
10 " " 1904-re	60	—			
78 " " 1905-re	468	—			
		558	—		
		2315	97		

Dr. Friedrich Jenő,
sz. v. b. t.

Révai Samu,
sz. v. b. t.

Fraunhoffer Lajos,
sz. v. b. t.

Jász Géza,
pénztárnok.

BEVÉTEL.

Költségvetés 1906. évre.

KIADÁS.

	K	f		K	f
Takarékpénztári betétek és ezek kamatai	1366	68	Folyóirat költsége	1500	—
Alapítványi kamatok	13	50	Írói díjak	800	—
Tagdíj-bevétel	1000	—	Bibliografia költsége	600	—
A M. Tud. Akad. segélye	1000	—	Könyvtár	200	—
			Terembérlés	150	—
			Irodai-, posta- s nyomda-költség	100	—
			Előre nem látott kiadások	30	18
		3380	18		

A számvizsgáló bizottság jelentése, melyet a Magyar Filozófiai Társaság IV-ik rendes közgyűlése elé az 1905 október 25-én tartott számvizsgálat eredményéről előterjeszt.

Tisztelt Közgyűlés! Van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy a Magyar Filozófiai Társaságnak 1904 október 16-tól 1905 október 15-ig terjedő időre vonatkozó pénztári kimutatását és vagyonmérlegét a társaság könyveivel tételenként összehasonlítván, azt minden pontjában helyesnek találtuk.

A zárszámadásokban kitüntetett 1741 korona 29 fillér pénztári maradványt részint takarékpénztári könyvecskében, részint készpénzben hiánytalanul megtaláltuk.

Az elénk terjesztett kimutatás alapján eddig be nem folyt tagjárulékokból álló 558 korona hátralékösszeget állapítottunk meg.

Végül pedig az elmondottak alapján indítványozzuk, hogy a tisztelt közgyűlés az előterjesztett 1905 évi zárszámadásokat helybenhagyni sziveskedjék és kérjük, hogy a pénztáros, a választmány, valamint részünkre is a felmentvényt megadni méltóztassék.

A számvizsgáló-bizottság nevében

Dr. Friedrich Jenő. Fraunhoffer Lajos. Révai Samu.

Egyesületünknek járó külföldi filozófiai folyóiratok. Egyesületünknek a múlt, 1905. év óta a következő folyóiratok járnak:

1. «The Monist.» A quarterly magazine, devoted to the Philosophy of Science. Chicago.
2. «Mind.» A quarterly review of Psychology and Philosophy. London.
3. «The American Journal of Psychology.»

4. «Journal de Psychologie normale et pathologique». Paris.
 5. «Revue de Métaphysique et de Morale.» Paris.
 6. Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie.» Leipzig.
 7. «Archiv für systematische Philosophie.» Berlin.
 8. «Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.» Leipzig.
-

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

SZERKESZTI:

SZITNYAI ELEK

TITKÁR.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1906.

TARTALOM.

1. A gyermektanulmányozás mai állapota. NAGY LÁSZLÓ	57
2. A kritika lélektana, dr. DÉNES LAJOS	91
3. Irodalom. Böhm Károly: Az ember és világa	106
Nagy László: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából	107
Stojits Iván: Teozófia és a teozófiai mozgalom	108
S. Bell: A szerelmi élet ébredése	110
Georg Christian Schwarz: Über Nervenheilstätten und die Gestaltung der Arbeit als Hauptheilmittel	111
G. B. Cutten: Egy különös lelkiállapot	111
W. Weygandt: Beitrag zur Lehre von den psychischen Epidemien	113
A. Heywood: A szagok associatív képessége	114
Harold H. Joachim: Absolut és relatív igazság	117
4. Társulatunk életéből	119

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket ingyen kapják. Nem tagok előfizethetnek 6 koronával. Egy szám ára 1 korona 50 fillér

Kivonat a Társaság alapszabályaiából.

4. §. A Társaság tagjai háromfélék: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

6. §. Alapító tagok azok, kik a Társaság céljaira egyszersmindenkorra legalább 200 koronát fizetnek.

8. §. A rendes tag három-három évre kötelezi magát a tagságra. **A tagsági díj évi hat korona.**

A Társaság választmánya a Közleményekben megjelent felolvasások és cikkek honoráriumát ivenként 50 koronában állapította meg.

A pénzbeli küldemények Jász Géza úrhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölni valók a titkárhoz (Szitnyai Elek Budapest, VIII. ker. József-körút 23. sz. II. em. 11. sz.), az elnökséget illető ügyek (Budapest I. ker., Fehérvári-út 51. sz.) intézendők.

A GYERMEKTANULMÁNYOZÁS MAI ÁLLAPOTA.

I.

Mélyen tisztelt Társaság! Amidőn a Magyar Filozófiai Társaság elnöksége azon kitüntető megbízásban részesített, hogy a gyermektanulmányozás mai állapotáról közgyűlésünkön beszámoljak, ezzel nem az én, bizonyos irányban kifejtett szerény munkásságomat kívánta jutalmazni, hanem magát a gyermektanulmányozást kívánta érdeklődésével megtisztelni. Ezen tény fontosságát nem kicsinylem. Én a Magyar Filozófiai Társaság mai közgyűlését forduló pontnak tartom a gyermektanulmányozás ügyének hazai történetében. A Filozófiai Társaság akkor, amikor a gyermektanulmányozást magához méltónak, a maga működésének körébe illőnek találja, erkölcsi súlyt ad, de némikép irányt is szab a magyar gyermektanulmányozás haladásának. Ebből a tényből azt a figyelmeztetést kaphatják a magyar gyermektanulmányozók, hogy e becses kapcsolatot felhasználva, a gyermektanulmányozás társadalmi és gyakorlati vonatkozásainak ápolásán kívül fokozott buzgalommal fáradozzanak az adatgyűjtésen a tudomány és az elmélet számára.

Amidőn azonban a Filozófiai Társaság, vagy mondjuk, a filozófiai tudományok támogatását igen becsesnek tartom a gyermektanulmányozás tudományos irányú fejlődésére, engedjék meg, hogy rámutassak a hatás kölcsönösségére.

A gyermektanulmány ugyanis, mint az anthropológiának egy ága, az emberi élet problémáinak megfejtésére is törekszik. Ha talán a gyermektanulmány a filozófiai problémák

megoldásához egymaga elegendő anyagot nem is nyújthat, annyi kétségtelen, hogy a gyermektanulmány, ha a filozófia évezredek sáncai közé fogadja, magával viszi egy elvnek, *a fejlődés elvének erejét*. Azért mondom: «erejét», mert ezt az erőt a gyermektanulmány épen adatgyűjtéseiből szerzi. A gyermektanulmány a maga alapgondolatának, a fejlődés elvének hatásválásával a bölceleti tudomány újabb törekvéseinek tartalmát növelheti, medrét mélyítheti.

A magyar bölceleti tudomány csak nyerhet a gyermektanulmánnyal. A gyermektanulmány, mint induktív tudomány, hazánkban a magyar gyermek megfigyeléséből s vizsgálatából kapja anyagát. Ha tehát a Magyar Filozófiai Társaság a gyermektanulmányozókkal egyetértve arra törekszik, hogy a magyar gyermektanulmányozás eredményeit a maga céljai szerint feldolgozza, akkor a munkásságába oly vonást visz bele, amely abból eddig nem domborodott ki eléggé, t. i. *a nemzeti vonást*. Egy ilyen irányú munkásság megegyeznék a Magyar Filozófiai Társaság azon magasztos feladatával, hogy a bölceleti tudományt a magyar nemzeti műveltség szerves tagjává tegye. Ha munkánkkal nem is érhetjük el azt, amit a nagy bölcelkedő nemzetek, az angol és a német elértek, hogy a saját nemzeti géniuszuknak megfelelő önálló bölceletet teremtetek, de eljuthatunk addig, hogy az általános bölceleti tudományba nemzeti tartalmat viszünk. Jól tudom, hogy az ilyen irányú tevékenységnek nem az egyedüli módja a magyar gyermektanulmányozás eredményeinek felhasználása, hanem, amint a Filozófiai Társaság novemberi ülésén előadtam, *a magyar népies életbölcelet* tanulmányozása is. Ez utóbbi forrás mellett a magyar gyermektanulmányozás értékét meghatározni ma nem tudjuk, de az eddigi eredményekből azt következtethetjük, hogy a magyar néplélek tanulmányozásához a gyermektanulmány is szolgáltathat becses adatokat. Ezek egymást kölcsönösen kiegészítik s e kettő együtt, t. i. *a magyar néplélek megnyilvánulásainak* kutatása s a magyar gyermek *lélektani fejlődésének* s a magyar néplélekbe való

fokozatos beleolvadásának ismerete szolgálhatnak alapul annak meghatározására, hogy az általános filozófiai problémák megoldása körül mit várhatunk a sajtóságos magyar bölcseslettől.

A gyermektanulmányozás mai állapotáról rövid felolvasás keretében tájékoztató képet nyújtani igen nehéz, szinte lehetetlen. A gyermektanulmányozás ugyanis fel van ugyan ruházva az ifjú tudományok minden bájával és varázslatos erejével, amely a termékeny elméket ellenállhatatlanul a maga bővös körébe vonzza; azonban megvannak rajta a kiforratlanság hibái is. A megvizsgált óriási területnek bármely pontja felé vetjük tekintetünket, mindenütt a lázas s nem mindig alapos munka nyomait látjuk. A buvároknak százai minduntalan újabb gazdag területeket fedeznek fel és munkálnak meg. Adatok halmozódnak fel, gyönyörű részletek alakulnak ki; de nem látjuk meg a sokféleségben a rendet, az egyenes irányt, a megállapodott módszert, az öntudatos terjeszkedést, a természetes határok vonalait. Ma még tehát nem könnyű e tudományban való eligazodás. Ehhez járul az a körülmény is, hogy a gyermektanulmányi kutatások adatai úgyszólván a világ összes művelt nemzeteinek irodalmában szétszórva találhatók s az adatok összeállítása magán személyre nézve leközdhetetlen nyelvi és pénzügyi nehézségekbe ütközik. Az eredmények valamelyes összeállítása csakis azért lehetséges, mert újabb időkben a németek nagy gondot fordítanak a kimagasló művek lefordítására s a tanulmányok eredményeinek enciklopédikus vagy rendszeres ismertetésére.¹ Szamba véve tehát az adatok és az elméletek sokaságát és sokféleségét, ezen rövid összefoglaló ismertetésem csak a legfontosabb fel fogások és eredmények szerves egybeállítására szorítkozik.

¹ Az összefoglaló művek közül különösen tájékoztatók:

Dr. Ament Vilmos: Fortschritte der Kinderseelenkunde. 1895—1903
W. Engelmann kiadása. Lípese. 1904.

Dr. Stern William: Zweiter Sammelbericht. Sonder-Abdruck aus der Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane. Lípese. 1905. I. Ambr. Barth.

A gyermektanulmány fogalma.

A gyermektanulmány¹ kérdései közül első sorban a gyermektanulmánynak, mint tudománynak fogalmával kell foglalkoznunk. De nehogy úgy tűnjék fel, mint aki nyitott ajtót akar döngetni, azonnal kijelentem, nem szándékozom teljes erővel fölvetni azt a kérdést, van-e a gyermektanulmánynak, mint önálló tudománynak jogosultsága? Nem pedig azért, mert a kételynek ezen merev alakban való nyilvánulása nem felel meg többé a gyermektanulmány mai fejlettségének.

Igaz ugyan, hogy nem is olyan régen, ezelőtt hét esztendővel épen Amerikából, a gyermektanulmány legbuzgóbb művelőinek hazájából, egy kiváló lélekbuvárnak, *Münsterberg* Hugónak, a cambridge-i egyetem tanárának ajkáról hangzott el az az éles kritikai hang, amely átsivított az Océánon is és felforraltta Európában is a gyermektanulmányozással foglalkozók kedélyét: «A gyermektanulmány nem önálló tudomány! Célja csak új adatokat nyerni az ember általános lélektanának területéhez. Csak egyik eszköze az általános lélektanának a pathológiai, hipnosztikai és fiziológiai módszerek mellett. Ez az állatok és a természeti állapotú emberek lélektanával együtt arra szolgál, hogy megértsük a felnőtt ember lélektanát.»² Azt azonban készséggel ismeri el *Münsterberg*, hogy a gyermektanulmányozás felette szükséges, mert «az

¹ Értekezésemben a «gyermektanulmány» és «gyermektanulmányozás» szavak között nincs lényeges különbség, mindakettő ugyanazt jelenti, mint az angol *child-study* vagy a francia *étude de l'enfant*. Megkülönböztetésüknek semmi egyéb célja és értelme nincs, mint hogy az egyikkel, a «gyermektanulmánnyal» a tudományt magát, a «gyermektanulmányozással» pedig a vizsgálati eljárást jelöljük meg.

² *Educational Review* edited by N. M. Butler (New-York, Holt et Co., 1898. okt.) Németre fordítva megjelent: *Kinderfehler*. IV. évf. 1. füz. 1899. Langensalza, H. Beyer et Söhne, «Psychologie und Pädagogik» címen.

általános lélektan tényeit csak akkor tudjuk megmagyarázni, ha eredetüket megismerjük».

Münsterberg ezen fellépéséből támadt vita felett azonban nem sokára napirendre tértek a gyermektanulmányozók. Ugyanis Németországban különösen 1895 óta a gyermektanulmányozás körül oly nagyfokú tudományos tevékenység fejlődött ki, hogy a tudományos kritikát kiálló eredmények ma már lavina módjára zuhannak reánk, s Amerikában is a németek hatása alatt az adatgyűjtés körül szigorúbb kritika s tudományosabb módszer fejlődött ki, úgy, hogy Münsterberget megcáfolták maguk *a tények*. Ma már úgy áll a dolog, hogy a gyermektanulmány címén, tudományos módszerek alkalmazásával, a gyermek testi és lelki életének minden területéről az ismereteknek bizonyos mennyisége gyűlt össze. Ez adatok némelyikére talán szüksége lehet az általános lélektannak, az anthropológia többi ágának vagy a pedagógiának és orvosi tudományoknak, vagy talán a büntetőjognak is, de azok valamennyien végeredményükben a gyermeknek, mint ilyennek, általános és egyéni sajátosságai megismerésére vezetnek. Bármennyire laza is a gyermektanulmányozók adatgyűjtései között az összefüggés, azok egy dologban megegyeznek: *közvetlen és önálló céljuk a gyermek megismerése* s csak másod sorban az alkalmazott tudományok szolgálata. Az önálló célú ismeretek pedig önálló rendezést is kívánnak.

Münsterberg fellépése óta a gyermektanulmánynak, mint tudománynak jogosultságát kétségbe vonó viták nem keletkeztek. De merültek fel eltérő nézetek a gyermektanulmánynak, mint tudománynak köréről, tartalmáról. Az egyik felfogás szerint a gyermektanulmány körébe tartoznak a gyermek mind testi, mind lelki életére és fejlődésére vonatkozó ismeretek, ide értve az abnormis gyermekek testi és lelki életét, nemkülönben a gyermekről szóló történelmi és néprajzi adatokat is. A gyermektanulmány ezen összefoglaló fejlesztésének hívei az amerikaiak s köztük is ezt az álláspontot legnyomatékosabban *Chrismann* Oszkár, a kansasi tanítóképző-intézet igaz-

gatója fejezte ki.¹ Ezzel szemben a német gyermektanulmányozók a gyermek teste anatómiájának és élettanának, testi fejlődésének, az idegélet pathológiájának, a történelmi és néprajzi vonatkozásoknak kutatását az illető tudományok buvárainak engedik át és teljes erővel a lelki élet feltárására vetik magukat.² Ezért, míg az amerikaiak s velük az angolok a gyerekekről szóló tudománynak a *paidológia* vagy *gyermektanulmány* (child-study, étude de l'enfant) nevet adták, addig a németek általában megelőgesznek a *gyermeklélektan* (Kinderpsychologie) elnevezéssel. Ennek a lélektani iránynak szószólója a németek között Ament Vilmos.

A helyes megoldása a kérdésnek bizonyára az, hogy a gyermektanulmány sem test- és élettani, sem lélektani alapon és irányban egyoldalúlag nem művelhető, hanem ezen tudomány tárgya és végső célja csak az *egész gyermek megismerése lehet a maga alkotásának egysége s az összes testi és szellemi erők egymásra hatása szerint*. Ez a felfogás felel meg azon természettudományi alapnak, amelyből a gyermektanulmány közvetlenül kinőtt s amely a gyermektanulmány egészséges fejlődését biztosítja.

Hazánkban a gyermektanulmányozás a németek hatása alatt a lélektani irányban indult meg. Pethes János 1901-ben megjelent összefoglaló művét «*Gyermekpsychológiának*» nevezi; Donner Lajos 1900-ban megjelent művében: «*A gyermek értelmi fejlődésében*», szintén gyermeklélektanról beszél. Az 1903-ban megalakult «*Gyermektanulmányi Bizottság*»,³ miként a neve is illusztrálja, hazánkban a gyermektanulmányozást az egyetemes alapon kívánja művelni és a vizsgálatokat «az ép és az abnormis gyermekek testi és lelki életére» egyaránt kiterjeszteni. Teljesen azon az alapon áll már a magyar gyermek-

¹ *Paidologie*. Entwurf zu einer Wissenschaft des Kindes. Jéna. 1896.

² Ament: Fortschritte der Kinderseelenkunde. Leipzig. 1904. Engelmann.

³ Ez év (1906) február havában önálló egyesületté alakult át «*Magyar Gyermektanulmányi Társaság*» néven.

tanulmányi irodalom legkiválóbb terméke, *Ranschburg Pál dr.*-nak műve a «*Gyermeki elme fejlődéséről és működéséről*» (1905).

A gyermektanulmány rendszerei.

A gyermektanulmánynak, mint tudománynak összefoglaló teljes rendszere eddig csak elméletileg él. Ennek egyik oka a vizsgálatok rohamos fejlődése és szétágazó volta. Másik s még lényegesebb oka, hogy az adatok tetemes része a különböző tudományokban, ú. m. az embertanban, a biológiában, az esztétikában, nyelvtudományban, szociológiában, a lélektanban s a neveléstudományokban vannak feldolgozva, ami az adatoknak összegyűjtése, önálló, a gyermektanulmány saját szempontja szerinti feldolgozása és rendszerezése elé nagy nehézségeket gördít.

Azon művek közül, amelyek a gyermektanulmány rendszerével elméletileg foglalkoznak, figyelemre méltó a *Chrismann* Oszkáré,¹ aki kísérletképen elméleti rendszerrel ajánlotta meg a gyermektanulmányt. A következő rendszert állítja fel:

I. A történelem adatai a gyerekekről.

II. A gyermek a jelenkorban.

1. A műveletlen és a félig művelt népek gyermeke.

2. A művelt népek gyermeke. a) Az abnormis gyermek. A fogyatékos gyermekek. A bűnösök. A védelemre szoruló. A vad (elszigetelt) gyermek. A rendkívüli tehetségek. b) A normális gyermek. A gyermek teste. A gyermek lelke. A gyermek tevékenysége. Paidometria. A megfigyelés. A laboratórium.

Amint látjuk, *Chrismann* azon elv alapján, hogy a gyermektanulmány az anthropológiai tudományok sorába tartozik, erre az anthropológia rendszerét alkalmazza. S akkor, amikor a múlt és jelen kornak, a vad, a félig művelt és művelt népek gyermekeinek etnográfáját, a rendes és rendellenes fejlődésű

¹ L. a fent i. művet.

gyermekek egész testi és lelki életének rajzát s a módszerek ismertetését felőleli rendszerében, sőt a gyermekvédelemre is kitér: a kérdést elég széles alapon igyekszik megoldani. Mindazáltal Chrismannak ezelőtt kilenc évvel megalkotott rendszere már nem felel meg a gyermektanulmány mai fejlettségének. Kereteibe nem illeszthető be az utolsó tíz év alatt felhalmozódott gazdag anyag s nem számol a fejlődéstannal s a gyermektanulmány alkalmazásaival.

Ami pedig az összefoglaló gyermektanulmányi művek *valóságos* rendszereit illeti, ezekről általában azt mondhatjuk, hogy azok félretéve a Chrismann ajánlotta anthropológiai rendszert, az általános lélektan rendszereit követik, ami, ha a gyermektanulmány fejlődésére gondolunk, egészen természetesnek látszik. Különbség azonban mégis van az általános és a gyermeklélektanok rendszerei között, s ez nem más, mint-hogy a gyermektanulmányi rendszerekben sokkal inkább érvényesülnek *a természettudományi s különösen az élettani* szempontok, mint az általános lélektaniakban. Ezen természettudományi-élettani vonásnak oka, hogy a gyermek életműködéseiben az élettani folyamatoknak sokkal nagyobb tér és döntőbb szerep jut, mint a felnőtt ember lelki folyamataiban. Ebből a tényből következik az általános lélektan és a gyermektanulmány szempontja közötti különbség. Míg az általános lélektan a külső mozgásokat és tevékenységeket úgy fogja fel, mint a szellemi tevékenységek eredményeit, addig a gyermeklélektan a szellemi folyamatot csak úgy vizsgálja, mint a külső inger és a külső mozgás közé iktatott mozzanatot. Ebből a különböző felfogásból következik, hogy míg az általános lélektan a maga tárgyalásában és rendszerében inkább a magasabb rendű szellemi folyamatokból indul ki, addig a gyermektanulmányok rendszereinek alapja főleg az ingerek és külső mozgások különféleségei.

És az osztályozásnak ezen élettani szempontja annál inkább érvényesül, a gyermeknek minél alacsonyabb korára terjed ki a mű tárgyalása.

Lássuk például *Preyer Die Seele des Kindes* című művének rendszerét.¹

I. Az *érzékszervek fejlődése*. Látás. Hallás. Tapintás. Izlelés. Szaglás. Az első testi érzelmek és indulatok. Az érzékszervek fejlődése általában.

II. Az *akarat fejlődése*. A gyermek mozgásai, mint akaratnyilvánulások. Impulzív mozgások. Reflexmozgások. Ösztönmozgások. Utánzó mozgások. Kifejező mozgások. Meggondolt mozgások. Az akarat fejlődése általában.

III. Az *értelem és a nyelv fejlődése*. A gyermek értelmének fejlődése a nyelvtől függetlenül. A nyelv és az értelem hiánya. A gyermek beszédje fejlődésének története. Az én érzelmének fejlődése. Az értelem fejlődése általában.

Látjuk ebből, hogy Preyer, aki gyermekének első három évét figyelte meg, az ő alapvető művében élet- és lélektani alapot adott rendszerének. Művének első részében az érzékszervi és a testi ingerek kifejlődését ismerteti s a második részben adja a mozgások rendszerét s a harmadik részben, amely az értelemről szól, sem más tulajdonképen, mint a kifejező mozgások egyik rendszerének, a nyelvnek ismertetése.

Alapjában a Preyer rendszerét követi a gyermektanulmányi irodalom másik kiemelkedő biográfiája, a *Shinn* k. a. műve.² Ő is, miként Preyer, műve első részében az érzéklések rendszerét s a második részében a mozgások tanát tárgyalja. De ez a mű még inkább hódol a természettudományi iránynak, amennyiben a mozgásokat nem lélektani alapon tárgyalja, mint Preyer, hanem biológiai alapon. Ugyanis a testi érzéseket és mozgásokat az életműködésük *célja* szerint osztályozza. Megkülönbözteti s külön-külön leírja fejlődésük

¹ Harmadik kiadás. Th. Grieben (L. Fernau). 1890.

² Shinn Milicent Washburn: Notes on the Development of a Child. University of California Studies. Az első rész megjelent 1893-ban 2-dik 1894-ben, 3-dik 1899-ben. Németre fordították *Glabbach* W. prof. és *Weber* G. Lehrerin: Körperliche und geistige Entwicklung eines Kindes. Langensalza. Gressler. 1905.

jelenségei szerint az egyensúly, a fekvés, az ülés, a mászás, a járás, szaladás, ugrás szolgálatában álló mozgásokat. Shinn az anthropológiai felfogáshoz azért is közelebb áll, mint Preyer, mert a fejlődés lélektani mozzanatainak kívül kiterjeszkedik a gyermek teste súlyának és hosszúságának korszakonkénti gyarapodására is.

A többi gyermektanulmányi lélektanok, ú. m. a *Tracy*.¹ *Compagné*,² *Groos*³ művei az általános lélektanok közkeletű hármasságát (értelem, érzelem, akarat) követik ugyan, de a részletes tárgyalásban az egyes jelenségek lélektanát a különféle mozgásokra alapítják.

Annál inkább kidomborodik a gyermektanulmányi lélektanok biológiai és mozgástani jellege azon művekben, amelyek a gyermeki lélek jelenségeit a *fajfejlődéstan* keretében tárgyalják, ú. m. a *Romanes*⁴ és *Baldwin*⁵ műveiben. E művek az emberek és állatok külső és belső tevékenységeit a legelemibb ingerekre és mozgás-elemekre vezetik vissza s az életani és biológiai mozgásoknak fokozatos összeszőződéséből és kialakulásából magyarázzák a magasabb szellemi működéseket is. Baldwinak az emberi szellem fejlődéséről írott műve nem más, mint a lélek mozgástana; szerinte a lélek fejlődése a mozgás fejlődése (dynamogenesis). Módszerét, amelyet ő *dynamogenetikai módszernek* nevez, a mozgás-elemek minőségé-

¹ The Psychology of Childhood. Boston. 1892. Németre fordította dr. *Stimpfl J.*: Psychologie der Kindheit. (4-dik kiadás után.) Leipzig. E. Wunderlich. 1899.

² L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant. 1893. 2. kiadás. 1896. Németre fordította *Ufer dr.*: Die Entwicklung der Kinderseele. Altenburg. Bonde Oszkár. 1900.

³ Das Seelenleben des Kindes. Ausgewählte Vorlesungen. Berlin. Reuther und Reichard. 1904.

⁴ Mental Evolution in Man. 1889. Németre fordítva: Die geistige Entwicklung beim Menschen. Leipzig. E. Günther. 1893.

⁵ Mental Development in the Child and the Race. 1895. Németül: Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse. (Ford.: dr. *Ortmann A. E.*) Berlin. Reuther u. Reichard. 1898.

nek és erősségének meghatározására alapítja. Művének rendszerében is híven kifejeződik ez a felfogás.

Ami a magyar irodalmat illeti, a két összefoglaló gyermektanulmányi mű közül az egyik, *Pethes János*nak 1901-ben megjelent műve még dogmatikus merevséggel követi az általános lélektan logikai rendszerét. Ellenben *Ranschburg Pál* 1904-ben megjelent művében már szabadon érvényesíti mind a beosztásban, mind a tárgyalásban az anthropológiai, élettani és fejlődéstani szempontokat.

A gyermektanulmány feladata.

Mai nap a gyermektanulmány főfeladata s bizonyára ezen túl is az marad, hogy a *gyermek egész fizikuma és pszichikuma fejlődésének fokozatait megállapítsa* a megfogamzás pillanatától fogva a testi és lelki erők teljességéig, vagyis az ú. n. felnőtt korig. Ellenben kevés nyomára találunk az olyan öntudatos törekvésnek, amely *a felnőtt ember típusával szemben a gyermek típusát* igyekeznék megállapítani.

A fejlődés eszméjének uralmát az utóbbi felett természetesnek fogjuk találni, ha számba vesszük, hogy a gyermekornak főjellemvonása a felnőtt korral szemben épen a *fejlődésben* áll. Kétségtelen, hogy a felnőtt ember is alá van vetve a fejlődésnek. Testének súlya, magassága, a részek aránya, a vegetatív és nemi élet s velük párhuzamosan a szellemi élet és az életfelfogás is folyton átalakulnak. Azonban a felnőttben korántsem találjuk a fejlődésnek azt a gyors tempóját, mint a gyermekkorban s nem tapasztaljuk különösen a fejlődésnek korszakos fázisait, amikor a testi és lelki élet pillanatról-pillanatra alakul át, mint a születéskor, vagy amikor az átváltozások a tomboló vihar gyorsaságával és erejével lépnek fel, mint az ivaréérés idején. A gyermekornak ezen szemebetűnő sajátosságából természetes módon következik a gyermektanulmányozásnak azon feladata, hogy ezen fejlődésnek nagy korszakait és apróbb jelenségeit kutassa át és határozza meg.

Mindazáltal azt hiszem, hogy a gyermektanulmány a maga feladatát a fejlődés felkutatásával nem oldotta meg teljesen. Mert ha az anthropológia a maga főfeladatán, t. i. a felnőtt ember típusának megállapításán kívül foglalkozik a kisebb és a felnőtt korban végbemenő fejlődésekkel is: úgy a gyermektanulmány a maga főfeladatán, t. i. a fejlődés jelenségeinek és törvényszerűségének meghatározásán kívül foglalkozhatik *a gyermektípussal is.*

Nincs most itt annak helye, hogy most a gyermektípus természetével s megállapításának módszerével foglalkozzam, azonban minthogy az eszmét fölvettem, kötelességemnek tartom a gyermektípus kutatásának feladatát nagy általánosságban a következő okfejtés alapján megjelölni.

Gyermektanulmányi és néprajzi vizsgálatok bizonyítják, hogyha a gyermek pusztán a természetes hatások alatt, a szociális tényezők mesterséges beavatkozása nélkül spontán fejlődik, akkor szellemi műveltségének extenzitása egy bizonyos fokon megállapodik. Értem ezt úgy, hogy a műveltség alapformái és keretei elkészültek s az egyén *a maga erejéből* ezen a fokon túl csak a részletek logikai kiépítését végzi. Bizonyítja e tételt az a tény is, hogy a műveletlen felnőttek rajzai általában azon a fokon állanak, mint az 5—7 éves gyermekek rajzai. A gyermektípus megállapításának tehát az volna a feladata, hogy *kutassa azon határt, amelyen a természetes tényezők hatása alatt a természetes fejlődés keretei megállapodnak s a szociális tényezők mesterséges beavatkozása nélkül a szellemi műveltségnek újabb kerete vagy iránya nem jön létre* Ilyen irányú kutatások bizonyára mind az egyén, mind a faj fejlődése szempontjából gyümölcsözők lennének.

Habár, amint mondám, a gyermek és a felnőtt közötti különbség megállapítására irányuló kutatások különösen a testi alkotás terén nem hiányzanak (*Oppenheim* newyorki gyermekorvos műve), mindazáltal ezek mégis jelentéktelen szerepet játszanak a fejlődést tárgyalókkal szemben. Ma még, mondhatni, a gyermektanulmányozás általában a gyermek-

fejlődés tanának szolgálatában áll. Azért az én feladatomban is az leendő, hogy tisztelt hallgatóimat a gyermekek fejlődésére tartozó néhány eredménnyel és elmélettel megismertessem.

A gyermekek fejlődését tárgyaló művek két kategóriába sorozhatók. Vagy olyanok, amelyek a gyermek *egy* testi és lelki jelenségeit vizsgálják, tehát a részleteket tárgyaló művek; vagy olyanok, amelyek a fejlődést *összefoglalóan* tárgyalják, tehát általános jellegű művek. Ismertetésemben a szintheticus menetet követem, azért előbb a gyermektanulmányoknak részletkérdéseit tárgyalom. Midőn azonban e munkához fogtam, a tanulmányoknak szinte beláthatatlan széles mezeje tárult fel előttem, amelynek alapos bejárása rövid felolvasás keretében lehetetlen. Azért elhatároztam, hogy három olyan kérdést választok ki ismertetésem tárgyául, amelyek mind irodalmuknak gazdagságával, mind tartalmuknak az egész tudományra jellemző voltánál fogva a többi kérdések közül kiemelkednek. Ezek a tételek: *a gyermek nyelve, a gyermekrajzok és a gyermekek játéka*.

A gyermek nyelve.

A gyermek nyelvének fejlődését tárgyaló irodalomban az elsőség a németeké. Jelesebbek közülök *Preyernek, Amentnek*,¹ *Lindnernek*,² *Meumannnak*,³ *Gutzmannnak*,⁴ *Olluszewszky-*

¹ *Ament Vilmos*: Die Entwicklung von Sprechen und Denken beim Kinde. 1899. — Begriff und Begriffe der Kindersprache. Berlin. Reuther u. Reichard. — Kind und Ursprache. Pädagogisch-Psychologische Studien. III. évfolyam. 1902.

² *Lindner Gusztáv*: Aus dem Naturgarten der Kindersprache. Ein Beitrag zur kindlichen Sprach- und Geistesentwicklung in den ersten vier Lebensjahren. 1898.

³ *Meumann Ernő*: Die Entstehung der ersten Wortbedeutungen beim Kinde. Leipzig. 1902. W. Engelmann. — Die Sprache des Kindes. Zürich. 1903. Zürcher und Furrer.

⁴ *Gutzmann Hermann*. Die Sprache des Kindes und der Naturvölker. Dritter internationaler Kongress für Psychologie in München von 4–7. August. 1896. Bericht. 1897. — Die Sprachlaute des Kindes

nek,¹ *Rzesnitseknek*² és *Wundtnak*³ művei és értekezései; az angol kútforrások közül kiemelkednek *Romanes*,⁴ *Baldwin*,⁵ *Tracy*,⁶ *Dewey*;⁷ a franciák közül *Taine*,⁸ *Pérez*,⁹ *Compayré*,¹⁰ *Egger*¹¹ és *Gheorgov* (Szófia).¹² A magyar irodalomban pedig

und der Naturvölker. Zeitschrift für pädagogische Psychologie. I. évf. 1899. — Die Sprachentwicklung des Kindes und ihre Hemmungen. Kinderfehler. VII. évf. 1902. — Fortschritte auf dem Gebiete der Erforschung der kindlichen Sprache in den Jahren 1898—1902. Archiv für die gesammte Psychologie. I. kötet. 1903.

¹ *Olluszewszky* Wilhelm: Die Entwicklung der Sprache beim Kinde und das Verhältniss derselben zu seiner Intelligenz. Medizinisch-pädagogische Monatschrift für die gesammte Sprachheilkunde. 6. évf. 1896.

² *Rze nitsek* Emil: Zur Frage der psychischen Entwicklung der Kindersprache. Zürich. 1899.

³ *Wundt* Vilmos: Grundriss der Psychologie. 1896. Magyarra fordította *Rác*z Lajos. Franklin. Budapest. 1898. — Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. I. rész. I. köt. A nyelv. Második kiadás. II. kötet. Első kiadás. Leipzig. W. Engelmann. 1904.

⁴ I. mű.

⁵ I. mű.

⁶ *Tracy* Frederic: The Language of Childhood. Am. Jour. Psy. VI. 1893—1895.

⁷ *Dewey* John: The Psychology of Infant Language. Psychol. Review. 1894.

⁸ *Taine* H.: De l'Acquisition du Language chez les Enfants et les Peuples primitifs. Rev. Phil. I. 1876.

⁹ *Pérez* Bernát: Les trois premières années de l'enfant. La Psychologie de l'enfant. I. Bibliothèque de Philosophie contemporaine. 1878.

¹⁰ I. mű.

¹¹ *Egger* Emile: Observations et réflexions sur le développement de l'intelligence et du language chez les enfants. 1879. 5. kiadás. 1887. Németre fordította *Gassner* Hildegard: Beobachtungen und Betrachtungen über die Entwicklung der Intelligenz und der Sprache bei den Kindern. 1903.

¹² Dr. *Gheorgov* J. A.: Die ersten Anfänge des sprachlichen Ausdrucks für das Selbstbewusstsein bei Kindern. Sammlung von Abhandlungen zur psych. Pädagogik. Leipzig. W. Engelmann. 1905.

Balassa,¹ *Vértes*,² *Thewrewk*³ és *Jablonkay*⁴ értekezései birnak önálló beccsel.

Habár a gyermek nyelvével foglalkozó művek és értekezések ma már egész könyvtárat tesznek ki, mindazáltal a gyermektanulmányra nézve aránylag kevés értékes eredményt mutathatnak fel a vizsgálatok. Ennek főoka, hogy a vizsgálódások megejtése körül a nyelvészeti szempontok játszottak döntő szerepet a lélektani s gyermekfejlődéstani szempontok rovására. A vizsgálók a gyermeknyelv tünetényeinek kutatásában s a hangok, szavak, beszéd jelentésének megfejtésében nyelvészeti vagy legjobb esetben általános lélektani igazságokból indultak ki s a gyermekhangoknak, szavaknak, beszédnek oly jelentéseket tulajdonítottak, amellyel azok tényleg nem bírtak. S csak lassankint, nem minden küzdelem nélkül tértek át a vizsgálatok a tiszta gyermektanulmányi alapra. A legteljesebb képviselője ez utóbbi gyermeklélektani iránynak *Meumann*, aki azonban még mindig nem tud egészen megszabadulni a nyelvészeti és általános lélektani hatásoktól.

Az itt jelzett történeti fejlődés magyarázza meg, hogy a különböző szerzők műveiben a gyermeknyelv fejlődésének okairól ugyanazon elméleteket találjuk, amelyeket régebben a filozófia, újabban az általános lélektan és a nyelvtudomány az emberi nyelv általános keletkezéséről létrehozta. *Wundt* «Néplélektana» első részének második kötetében ugyanis az emberi nyelv fejlődésének négyféle elméletét ismerteti. Az első elmélet a nyelvet az ember találmányának, mesterségesen

¹ *Balassa* József dr.: A gyermek nyelvének fejlődése. Budapest. 1893.

² *Vértes* József dr.: A gyermeknyelv hangtana. Magyar Tanítóképző. XX. évf. Nyelvészeti Füzetek. 22. sz. 1905. Athenæum.

³ *Thewrewk* Emil dr.: Gyermeknyelv és gyermeklélek. 1905. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványa.

⁴ *Jablonkay* Géza dr.: Adatok a két éves gyermek lelki életéhez. Magyar Tanítóképző. 1905.

megalkotott elmeműnek tartja; ez a *feltalálás elmélete* (Erfindungstheorie). A második elmélet szerint a nyelv isteni eredetű s mint valami csudatétel, egyszerre jött létre; ez a *csudatétel elmélete* (Wundertheorie). A harmadik szerint az emberfaj nyelve ösztönszerűleg a természet hangjainak utánzásából származott; ez az *utánzó elmélet* (Nachahmungstheorie) s a negyedik szerint az ember nyelve szintén ösztönszerűleg, de az ember ősi természetes hangjaiból, ú. m. az érzelmek, hangulatok s indulatok hangjaiból származott; ez a *természetes hangok elmélete* (Naturlauttheorie). Mindezeket kiegészíti Wundt a maga elméletével, amely szerint az ember nyelve folytonos fejlődés eredménye s a nyelv, mint a mimikának egy neme, a kifejező mozgásokból származott; ezt nevezi ő a *fejlődés elméletének* (Entwickelungstheorie).

Mindezeket az elméleteket, a csudatevés elméletének kivételével, megtaláljuk bizonyos egyszerűsített és alkalmazott módon a gyermeknyelv keletkezéséről vallott nézetekben is.

A *feltalálás elmélete* kifejeződik a *Taine, Romanes, Compayré, Rzesnitze*k műveiben. Az ő felfogásuk szerint ahhoz, hogy a gyermeknyelv fejlődésének tényei, még az utánzások különböző nemei is, létrejőjenek, bizonyos mértékben a gyermek akaraterejének hozzájárulása (spontaneitása) szükséges. Ők megengedik, sőt bizonyítják, hogy a gyermek képes szavakat, sőt nyelvet kitalálni (*Hale*).¹ Ezen elmélet hívei vitatják, hogy az értelmes szavak használatát megelőzi a fogalmak kiképződése. *Romanes* szerint legalább bizonyos kezdetleges fogalmak (Vorbegriffe), *Ament* szerint pedig ősfogalmak (Urbegriffe) jelen vannak a gyermek elméjében a szavak használata előtt.

Az *utánzás* elméletét *Preyer, Oltusewsky*, legteljesebben *Wundt* fejtette ki. Szerinte a gyermek normális viszonyok

¹ *Hale* E. E. több gyermeknyelvet közöl. *Boys Language. The Golden Rule. VII. 1893.*

között nem önmagától hozza létre a nyelvet, hanem azt vele a környezete közli. A gyermek az onomatopoétikus (hangutánzó), az interjekciós (indulat) hangokat, az összes értelmes szavakat, még a gyermekszoba legsajátosabb hagyományos szavait is utánzással sajátítja el. A gyermek a nyelv elsajátításában csak passzíve működik közre. Jellemzi továbbá ez elméletet a feltalálás elméletével szemben annak tagadása, hogy az értelmes szavak használatát fogalmak előznék meg. Wundt szerint a szó értelmének átvitele (pl. a «szék» szónak átvitele a diványra) nem fogalmi, hanem tisztán asszociatív természetű.

A természeti hangok elméletének a gyermeknyelvre való alkalmazását leginkább a *Meumann* felfogása képviseli. Szerinte a gyermek az alapvető lelki működéseket, mint öröklött hajlamokat hozza magával, amelyeknek akaratszerű kifejléséből származik a tagolt nyelv. Már a hangtagolás kezdete, a gagyogás, magán hordja az ösztönös akaratszerűség (spontaneitás) bélyegét s ez nem egyéb, mint a gyermek hangjátéka, amellyel a gyermek a saját hangjának felfogásában és reprodukálásában gyakorolja magát. Az értelmetlen hangutánzás pedig már szándékos munka a hangképzés szolgálatában. A szavak passzív megértéséből a lelki tartalom aktív kifejezéséhez való átmenetet úgy magyarázza, hogy a gyermek a jelzés műveletét a taglejtéseken gyakorolja be s csak lassanként viszi át ezt a működést a szavakra. A gyermek szóköltészete, az úgynevezett gyermeknyelv nem találmányok, hanem *sajátságai* a gyermeknyelvnek. A gyermeknyelv első *szóáltalánosításai* nem alapulnak logikai működéseken, hanem gépies társulások. Ebben megegyezik Wundt-tal, azonban Wundtnál tovább megy s kimutatja, hogy a gyermek első szavai kizárólag vágyakat és kívánságokat fejeznek ki, vagyis a miként ő mondja, a gyermek első szavai *emotionalis* és *volitionalis* természetűek. A szóáltalánosításokban tehát a szavaknak nem az érzéki, hanem az érzelmi tartalma közös. A beszéd intellektualizálása csak lassú folyamat eredménye.

Amint látjuk, Meumann felfogása a feltalálás és az utánzás elmélete között a középhelyet foglalja el. Ugyanezt az átmenetet keresi a *genetikai* elmélet. Eszerint a gyermek nyelvi képessége ösztönszerű és öröklött, amelynek fejlődése megelőzi a környezet nyelvének fokozatos utánzását.¹

Ami a *nyelv fejlődésének fokozatait* illeti, habár a részletekre nézve eltérnek is az egyes kutatók, de a főbb vonásokban megegyeznek. Valamennyi fokozat között a legegyszerűbb s a lényegét leginkább kifejező a Wundté.

1. Szerinte körülbelül hat hétig tart a *tagolatlan hangok*, vagy mint ő nevezi, a kiabálás kora. Ide tartoznak kezdetben a fájdalom-, később a dühhangok s a második korszakban átmenetképen a kedvérzet hangjai.

2. A hetedik héttől az első év végéig tart az *értelmellen tagolt hangok* kora. Ezek közé tartoznak eleinte a hangulatok változatos hangjai, azután a hangismétlések (da-da, ta-ta, la-la), az utánzó hangok. S e korszak végén átmenetképen lép fel a hallott szavak néma megértése, vagy mint Meumann kifejezi, a *halló némaság*.

3. Harmadik fok gyanánt lép föl a második év első felében az olyan tagolt hangok használata, amelyek célja a *megnevezés*, vagyis a tulajdonképeni beszéd.

Kiegészítjük még e fokozatokat Meumann vizsgálataival. Ő a 3-dik fokozatban, vagyis az értelmes beszéd elsajátításában a fejlődésnek két irányát különbözteti meg, ú. m. a nyelv *külső, formális fejlődését* és a *belső nyelvalakok kifejlődését*. Azonban a nyelv hangtani fejlődését a szójelentés kifejlődésétől csak elméletileg lehet egymástól elválasztani; ezek a nyelv fejlődésének csak két különböző oldalát jelentik. De megkülönböztetésük tanulságos, mert módot nyújt párhuzamos fejlődésük és kölcsönös egymásra hatásuk vizsgálatára.

A *külső nyelvalak* fejlődésének a következő fokozatait kü-

¹ Ament Vilmos: Fortschritte der Kinderseelenkunde.

lönbözteti meg: a beszéd kezdetén fellép a szavak utánzása (*echolalia*), anélkül, hogy meg lehetne állapítani, hogy értik-e a gyermekek a szavakat vagy nem; majd bekövetkezik az a fok, amikor a tárgy vagy jelenség akusztikai jelét utánozza és használja a tárgyak megjelölésére (*onomatopoeitika*), pl. s—s: vonat, u—u: kutya; amit ez az onomatopoeitikai jel megjelöl, az nem az egész észrevétel, hanem annak alkotórésze; következnek a «szókitalálások», vagyis a tulajdonképeni *gyermeknyelv*; ezek a szavak azonban tulajdonképen nem találmányok, hanem *sajátságai* a nyelvnek; végül következik a hallott szavak *eltanulása*, ami közben különös tulajdonságai lépnek fel a gyermeknyelvnek, ú. m. a normális dadogás, a normális hangváltozások, kettőzések, összeolvasztások (assimilációk) és szétválasztások (dissimilációk; kés-vel).

A belső nyelvvalak kifejlődésének fontos kérdése, miként jut a gyermek ahhoz, hogy a szavat mint valamely szellemi tartalom jelét fogja fel? Ebben a fáradságos funkcióban a gyermeket a *jelző taglejtések* támogatják. Nem valószínűtlen, hogy a jelzés műveletét a gyermek a taglejtéseken gyakorolja be s csak lassanként viszi át ezt a szavakra. Az első szavakat vagy hangokat számtalanféle jelentéssel, sokféle tárgy megjelölésére használja a gyermek, mert ezek főleg a gyermek kívánságait, vágyait érzelmeit fejezik ki. A beszéd intellektualizálódásának kezdete azon hiba, hogy a tárgyaknak össze nem függő tulajdonságait ugyanazon szóval jelöli meg. Azután a szavak tartalmát pontos észrevételekkel gazdagítja s ennek, valamint a felnőttek javíthatása következtében fellép a szavak helyes jelentése. Az első szavak mindig konkrét jelentésűek s csak lassan halad a jelentés az absztrakció felé. A mondat jelentkezése megelőzi a szavat.

A gyermekrajzok.

Semmi sem mutatja inkább a gyermektanulmány rohamos fejlődését, mint a gyermekrajzokról szóló tanulmányok története. Húsz éve sincs egészen, hogy a gyermekrajzokról szóló

első tanulmány megjelent Olaszországban: *Ricci Cornado* műve (L'arte dei bambini. 1887. Bologna), továbbá a francia *Pérez Bernátnak* a gyermekművészetről írt műve (L'art et la poesie chez l'enfant. 1888. Páris.). Az ő kezdetleges fejtegetéseik elegendők voltak ahhoz, hogy számos művész és lélekbuvár figyelmét a gyermekrajzok felé tereljék. A kilencvenes években már gyakran jelentek meg az amerikai folyóiratokban a gyermekrajzokról szóló tanulmányok, amelyek azonban jobbra a rajzoktatással kapcsolatosan tárgyalták a gyermekek természetes rajzait. *Sully*, a londoni egyetem tanára, aki 1895-ben megjelent művében beható lélektani taglalás tárgyává tette a gyermekrajzokat,¹ s miután e mű 1897-ben németül is megjelent, a németek teljes erővel vetették magukat a gyermekrajzok tanulmányozására. 1900 után sűrűn követték egymást a lélektani folyóiratokban a gyermekrajzokról írott értekezések; ők hozták létre a gyermekművészeti kiállítások intézményét is, amivel propagandát csináltak a művészeti oktatásnak s a gyermekművészetnek egyaránt. S ma már a gyermekrajzok irodalma színvonalra s tartalomra nézve vetekszik a gyermek nyelvével. Csupán 1905-ben két testes, önálló mű jelent meg a gyermekrajzokról Németországban, ú. m. a *Levinsteiné* Lipcsében² s a *Kerschensteineré* Münchenben.³ Hazánkban e kérdéssel *Nagy László* foglalkozott tudományosan, akinek műve szintén 1905-ben jelent meg.⁴ Megemlítenédők

¹ *Sully James*: Studies of Childhood. Popular Science Monthly 1895. Németre fordította *Stimpl József*: Untersuchungen über die Kindheit. Psychologische Abhandlungen für Lehrer und gebildete Eltern. 1897. 2. kiadás. 1904. Leipzig. E. Wunderlich.

² *Dr. Levinstein Siegfried*: Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr. Leipzig. 1905. Voigtländer.

³ *Dr. Kerschensteiner Georg*: Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung. München. C. Gerber. 1905.

⁴ *Nagy László*: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából. Budapest. 1905. Singer és Wolfner.

továbbá a gyermekrajzok tanulmányozói közül: *Streitmann Antal*,¹ dr. *Vajda Ernő*² és *Láng Mihály*.³

A gyermekrajzokról szóló tanulmányon szintén meglátszik az az idegen hatás, mint a gyermeknyelvén, hogy t. i. vizsgálói a gyermekén kívül eső szempontból indultak ki: kezdetben ugyanis a művészeti oktatás, majd a művészetek szempontjából fogták fel a gyermekrajzokat. Sokáig folyt arról a vita, hogy a gyermekrajzoknak mekkora művészeti érték tulajdonítható. Minthogy a gyermekrajzokról e szempontból leginkább az esztétikusok foglalkoztak, nálunk pl. *Vajda Ernő*, úgy döntötték el a kérdést, hogy a gyermekrajznak a művészethez semmi köze, mert hiányzik belőle az alkotás öntudatossága, a térfogalmak fejlettsége s a technikai készség. *Sully, Lukens*,⁴ *Wundt*,⁵ *Levinstein* és *Kerschensteiner* a kérdést oda módosították, hogyha a gyermekrajzokra a művészet abszolút fogalmai nem is ruházhatók, de kétségtelenül oda tartoznak a gyermeknek ú. n. *művészi tevékenységei*, a játékok, gyermekzene, tánc, a gyermekies plasztika közé s mint kezdetleges művészkedéseknek ha nem is művészi, de művészettörténeti, vagyis fajfejlődési értékük van. Ez már nevezetes haladást jelentett a helyes álláspont felé.

¹ *Streitmann Antal*: A gyermekek rajzai. A Gyermektanulmányi Bizottságnak 1904 márciusi nyilvános értekezletén tartott előadás. Megjelent a nagybeeskereki községi gimnázium 1904/5. évi értesítőjében. Különlenyomat. 1905. Nagy-Beeskerek.

² *Vajda Ernő dr.*: Gyermekrajzok. Uránia népszerű tud. folyóirat. 1902.

³ *Láng Mihály*: A munkaszeretetre való nevelés módja. 3—12 éves magyar gyermekek kézimunkáinak gyűjteménye. Budapest. 1900. Athenæum.

⁴ *Lukens Hermann T.*: A study on children's drawings in the early years. Pedagogical Seminary. 1896. okt. — Die Entwicklungsstufen beim Zeichnen. Kinderfehler. Langensalza. 1897.

⁵ *Wundt Vilmos*: Völkerpsychologie. 2. kötet. 1. rész. Mythos und Religion. Leipzig. 1905.

Ezekkel szemben *Schreuder*,¹ *Ament*² s különösen *Nagy László* azon álláspontot képviselik, hogy a gyermekrajzok, mint a gyermeki lélek megnyilvánulásának bizonyos formái, első sorban gyermektanulmányi szempontból vizsgálándók s a gyermekrajzok fejlődésének tényei a gyermeki lélek fejlődésének általános jelenségeivel kapcsolandók össze. Ezen felfogás következtében a gyermekrajzok vizsgálatának lélektani mélysége fokozódott s átalakult a kutatások módszere, mert a gyermekrajzokat nem mint a külső környezettől elvont belső formafejlődéseket, hanem minden egyes esetben a környezettől függő jelenségek gyanánt fogták fel.

A biológiai és lélektani felfogás fokozatos győzedelme átalakította a gyermekrajzok keletkezésének elméletét is. Ma már nem elégedhetünk meg sem Wundtnak azon felfogásával, hogy a gyermekrajzok a gyermek pusztá *emlékezetének* a kifejezői, sem Kerschensteinerével, amely szerint e rajzokban pusztán *a gyermek térszemléletei és alaki fogalmai* nyilvánulnak meg, hanem a rajzok eredetét a gyermek *kifejező mozgásaiban* keressük. A gyermeknek ú. n. festő taglejtései úgy tekinthetők, mint a levegőbe írott rajzok, amelyekből természetszerűen származnak a homokba, falra, deszkára, kőre vagy bármely lapra, tehát a papirosra írott rajzok is.³ Eredetileg tehát a papiros és ceruza nem lényeges kellékei a gyermekrajzoknak. Azt különben már Wundt is elismeri, hogy a gyermekrajz nem egyéb, mint *ideografikus kifejezőmód*. Ezek alapján véleményem Levinsteinnal együtt az, hogy a gyermekrajz és gyermeknyelv eredete ugyanaz, t. i. a kifejező mozgásokban van. A gyermekrajz tehát első sorban *nyelv*; minthogy azonban a rajzokban a művészetnek összes elemei ösztönse-

¹ *Schreuder* A. I.: Über die Kinderzeichnungen. Kinderfehler. 1902. Langensalza.

² *Ament* Vilmos: Fortschritte der Kinderseelenkunde.

³ *Láng* Mihály közöl i. művében *a homokba* rajzolt számos gyermekrajzot.

rúleg előfordulnak, a gyermekrajzok egyúttal a művészeti tevékenység ösztönszerű megnyilvánulásai is.¹

Az ellentétes felfogások a gyermekrajz fejlődése fokozatainak megállapításában is visszatükröződnek. Míg *Wundt* és *Kerschensteiner* a gyermek első szabálytalan firrásait kizárják a gyermekrajzok fogalmából s szerintük az alakatlan firrát a rajz fogalma nem illeti meg s a fejlődés fokainak megállapítását a tárgyak alakjainak kifejezésével kezdik: addig *Sully*, *Lukens*, *Schreuder*, *Ament* s mások megkülönböztetik 1. az *alakatlan*, 2. az *alakrajzolás* korát s ez utóbbinak ismét a *asematikus* s az *individuális* fokát (*Ament*). *Nagy* László a gyermek általános lélektani fejlődését követve, a rajzolás következő három fő korszakát különbözteti meg:

1. alakatlan rajzolás korszaka;
2. a képzetszerű rajzolás korszaka;
3. a természetszerű rajzolás kora.

Ezzel szemben legutóbb *Kerschensteiner* alakotani szempontból állapítja meg a rajzok fejlődésének fokozatait. Ő nem ismeri el fejlődésfok gyanánt az alakatlan rajzokat; ezek nem érdemlik meg a rajz nevet, mert a rajzon a tárgyak térviszonyainak grafikus kifejezését kell érteni. Szerinte az első lépcső *a puszta sematikus alakokkal* való rajzolás; a sémák nem egyebek, mint a fogalmi jegyek leírásai. A második fokon arra törekszik a gyermek, hogy ne csak a fogalom tartalmát, hanem az alakok összefüggését is leírja: *a vonal- és alakérzék kezdete*, a rajz kezd a látszat felé közeledni. A harmadik fokon a séma egészen eltűnik s helyét a *látszatszerűség* foglalja el. A negyedik fokon már kifejezi a gyermek a fényt és árnyékot, a domborúságot: *az alakoszerű rajzolás kora*.

Lukens fokozatai pedig végül azért érdemelnek figyelmet, mert a rajz fejlődését *a kész alakokban való gyönyörködés* (a művészi élvezet) kifejlődésével kombinálja. A gyermek az első években (4—5 évig) inkább a kész alakokban gyönyörködik,

¹ *Nagy* László i. műve.

mint rajzol. A második korszakban a rajzolgatás, a produkálás kedve lép előtérbe; ez a gyermekművészet igazi kora (10—12 évig). A harmadik korszakban aláhanyatlik a gyermek művészkedő kedve, de annál erőteljesebben fejlődik a művészi érzék, az öntudatos szemlélő képesség: tehát újra fellép a kész művekben való gyönyörködés.

A játék.

A gyermektanulmány összes ágai közül a játék mutatja fel a legrégibb irodalmat. Plátótól és Aristotelestől Fröbelig minden nevezetesebb pedagógus több-kevesebb részletességgel tárgyalta a gyermekjátékot. Tárgyalásaik azonban a gyermektanulmány számára néhány általános kijelentésen kívül egyebet nem hoztak. A játékok lélektani s filozófiai felfogása s vizsgálata csak a XVIII. század végén az esztétika és filozófia hatása alatt kezdődött s a mult században a biológia és a lélektan hatása alatt fejlődött tovább. Irodalma az utolsó hat év alatt ért el nagyobb önállóságot és jelentőséget az olasz *Colozza*,¹ a svájci *Groos*,² a francia *Queyral*³ és *Wundt*⁴ műveiben. Hazánkban említésre méltó *Kiss Áron*⁵ gyermekjáték gyűjteménye, *Nagy László*⁶ megfigyelései a gyermekek társas életéről, *Szemere Samunak*⁷ a mult évben

¹ *Colozza G. A.*: Il giuoco nella psicologia e nella pedagogia. 1895. Németre fordította *Ufer Chr.*: Psychologie und Pädagogik des Kinderspiels. Internationale Bibliothek für Pädagogik. II. 1900. Altenburg. O. Bonde.

² *Groos Károly*: Die Spiele der Menschen. Jena. G. Fischer. 1899.

³ *Queyral Fr.*: Le jeux des enfants. Etude sur l'imagination créatrice chez l'enfant. Paris. Felix Alcan. 1905.

⁴ *Wundt W.*: Völkerpsychologie. II. kötet. Mythos und Religion. 1. rész. Leipzig. W. Engelmann. 1905.

⁵ *Kiss Áron dr.*: Magyar Gyermekjáték-Gyűjtemény. Budapest. 1891. Hornyánszky V.

⁶ *Nagy László*: Megfigyelések a gyermekek társas életéről. Magyar Tanítóképző. 1901.

⁷ *Szemere Samu dr.*: Az æsthetikai játékelmélet. Budapest. 1904.

megjelent tanulmánya «Az esztetikai játékelméletről» s *Láng Mihály* műve a «Munkaszeretetre való nevelés»-ről, amelyben gyermekek ösztönszerű *kézimunkáinak* rajzait közli. A testes kötetekben gazdag irodalom ellenére is a játék kutatása aránylag kevés anyaggal ajándékozta meg a gyermektanulmányt, minek oka, hogy a kutatás bölcselkedő, elméleti irányban haladt s csak a legújabb művekben, ú. m. *Wundt* és *Queyrat* műveiben simult közelebb a gyermek lelkéhez. Mint-hogy a gyermektanulmányi eredmények ismertetése a feladat, azért a játékok tanának bölcséleti elemeiből csak annyit ölelek fel, amennyi a gyermektanulmányi tételek megvilágítása végett okvetetlen szükséges.

Gyermektanulmányi szempontból vizsgálva a játék tanát, találjuk, hogy két nézet áll egymással szemben, ú. m. az a felfogás, amely a játékot általában, tehát a gyermekjátékot is, az *esztétika* fogalma alá utalja s a másik, amely azt általános *biológiai jelenségnek* fogja fel, tehát az *esztetikai* és a *biológiai* elmélet.

I. A játéknak mint *esztetikai tevékenységnek* felfogása *Kanttól* ered. Ugyanígy fogta fel *Schiller*, aki esztetikai leveleiben azon kijelentésével, hogy: «Az ember a széppel csak játszik és csakis a széppel játszik», a játék alapfogalmává a szépet tette. *Wundt* szerint is a gyermek igazi és természetes művészete a játék. A gyermek a játékban a művészetnek minden nemét űzi abban a zavartalan egységben, mely a művészet kezdetének sajátja, például a táncot és éneket együtt; a cselekvésekben pedig az epikai és drámai elemek nyulnak egymásba; csak a képzőművészetnek jut a játékban kevés hely. *Wundt* szerint a gyermek játéka sokkal inkább művészet, mint a rajzolása; mert a gyermek a játékot sokkal több kedvvel (spontaneitással), önállósággal és szabadsággal űzi, mint a rajzot, amelyre szerinte a gyermeket mindig biztatni kell. *Szemere* szerint is a játék és az esztetikai élvezet vonásai ugyanazok, t. i. a lelki folyamatok spontaneitása és a figyelem szabadsága. A francia *Queyrat* azonban eltér *Wundt*tól, amikor

azt mondja, hogy a szép a játéknak nem alapja, hanem a fejlődés végső foka.

Az esztétikai játékelméletet gyermektanulmányi szempontból általában jellemzi az, hogy a gyermekjátékok fő mozgató elemének, motívumának a *képzeletet* tartja, ami logikusan következik az elmélet természetéből. Épen ezért ez elmélet követői a játék kezdetét azon korra teszik, amikor a gyermek már bizonyos fejlődést hátrahagyott, vagyis mikor már intelligenciája mutatkozik. Wundt szerint a játék első jelei az egy éves korban mutatkoznak, amikor a gyermek a képeken és plasztikai utánzatokon kezd gyönyörködni. De a gyermek képzelete s játékkedve akkor mutatkozik szembetűnően, amikor beszélni megtanult. Még tovább megy a fejlődés kezdetének kitolásában Sikorszky,¹ aki azt tartja, hogy a játékok a gyermek elvont fogalmait fejezik ki, tehát az értelemnek csak a magasabb fokán mutatkoznak.

Az esztétikai játékelmélet hívei a képzeleten kívül a gyermek játékaiban még az *utánzásnak* juttatnak szerepet, de a velünk született ösztönöknek mint játékmotívumoknak értékét kevésre becsülik. Queyrat azonban, aki az esztétikai és biológiai elméletet összeegyeztetni akarja, a játékmotívumok felfogásában egyetemesebb alapra helyezkedik, amikor hármat különböztet meg egyenlő értékű mozgató erő gyanánt, ú. m. az öröklött *ösztönöket*, a *képzeletet* és az *utánzást*. Mint mellékes tényezők szerepelnek a *siker* feletti öröm, a *hatalom* érzése s a *cselekvés szabadsága*.

Mint hogy a játékesztetikusok a játékmotívumok között a képzeletnek tulajdonították a legnagyobb erőt, azért főgondjukat is azon viszony földerítésére fordították, amely a gyermek játékcselekvényei és a képzelet között van. E viszonynak magyarázatában azonban nem egyeztek meg egymással. A képzelet működésének jellemét illetőleg ugyanis két nézet

¹ Sikorsky J. A.: Die Seele des Kindes nebst kurzem Grundriss der weiteren psychischen Evolution. 1902.

áll egymással szemben. A francia pszichologusok *Souriau*, *Compayré*, *Queyrat* s velük együtt a biologus svájci *Groos* szerint a képzelet a játékokban mint *illúzió* működik. Ez az illúzió azonban különbözik az érzéki csalódástól, amely az érzékek hibás működéséből, nem tudatosan származik. A játékok illúzióit a gyermek *szándékosan* hozza létre a célból, hogy képzeletének játékát élvezze. A játék megindulásakor tisztában is van képzelete tartalmának valótlanásával. De cselekvés közben létrejön a teljes hívése a játék tartalmának, amely hívésből a gyermeket csak a külvilág reális ingerei józanítják ki. (*Queyrat*). A képzelet ezen működését nevezik ők *tudatos önámításnak* (*Szemere*), *öntudatos illúzióknak*.

Ezzel szemben áll *Wundt* felfogása. Szerinte az illúzió fogalma nem illik a gyermekek játékos képzelődéseire, mert az illúzió lényege az érzéki csalódás. Ez pedig a normális gyermek játékában nem fordul elő. A gyermek sohasem gondolja valóznak azt, amit ő az ő játékeszközéhez hozzáképez. A gyermek megelevenítő és átalakító képzelete sohasem hoz létre a tárgyon érzéki csalódásig menő mélyebb változást. A gyermek képzelete a tárgyat csak enyhén körülülegi, de sohasem teszi az ő szemében mássá, mint a mi. Ezt a képzetkapcsolatot, amit ő körülülegésnek nevez, egész öntudatlanul indítja meg valamely észrevétel a tárgyon, amelyhez a képzetkapcsolat fűződik. Ezen képzetkapcsolat elevenségét a hozzá fűződő erős és ingerlékeny *érzelem* fokozza s ebből származik a fantazálás. *Wundt* szerint tehát az ú. n. illúzió semmi más, mint a gyermek érzelmétől élénkített ösztönszerű képzetkapcsolat, amiben nincs helye a csalódásnak s még kevésbé az öntudatosságnak.

Mielőtt végeznénk az esztetikai játékelmélettel, nem kerülhetjük el ezen elmélet egyik módosulásának, a *Spencer*-féle «*erőfölösleg*»-elméletnek legalább a megemlítését, annál kevésbé, mert ez a módosulat biológiai elemeinél fogva átmenetül szolgál a biológiai játékelmélethez.

Az «*erőfölösleg*»-elméletnek a tulajdonképeni megalapítója *Schiller*, aki már hangoztatta, hogy az emberek játékaiban és

művészetében az életerő fölöslege nyilvánul meg. Azonban ez elméletet tudományosan *Spencer* határozta meg s adott annak biológiai színezetet. Szerinte a magasabb rendű állatok és az ember életerejé az életfentartásért viselt harcban az ő képességeiknek magasabb fejlettségénél és sokféleségénél fogva nem használdók fel egészen. Egyes képességeik az életküzdelemben hosszabb ideig pihenhettek. Az ilyen pihent erők szokatlanul készekké válnak a tevékenységre, minélfogva könnyen előállhat az az eset, hogy a pihent erők általán tettezett, de kellemes kifejtéseket hoznak létre, vagyis *játszani* kezdünk.

A *Spencer*-féle elmélet az esztétikai játékelméletet széles alapra állította, amikor a játékok alapjává nem csupán az esztétikai, hanem az összes emberi tevékenységeket tette. És ez az elmélet a gyermektanulmányi vizsgálatokra mégsem hatott különösen termékenyítőleg. Ennek oka, hogy ez az elmélet merőben a felnőtt ember játékának természetéből, tehát a játéknak egészen subjektív felfogásából indul ki s nem képes azon tény kielégítően megfejténi, hogy *a gyermek mindig csak játszik*. Ha a játék az emberi munkának csak tökéletlen jelentkezése, visszafejlődése, nem lehetne annak rendkívül fontos szerepe a gyermek életében és fejlődésében. Igaz ugyan, hogy ez az elmélet az olasz *Colozzát* önálló mű megírására indította a gyermekek játékaikról; azonban ez a jobb ügyre méltó buzgalommal megírott mű mellőzi a fejlődéstani szempontokat, mert elméletében nem is talált ösztönző erőt a fejlődések kutatására.

II. Ami a második nagy játékelméletet illeti, az teljesen biológiai alapon áll s alap gondolatánál fogva «*a begyakorlás elméletének*» nevezetik. Megalapítója *Groos* Károly, bázeli tanár, most a *giesseni* egyetem tanára.

Groos Károly, miként ismeretes, a *Lamarck-Darwin*-féle öröklés elméletéből indul ki. Minden lényben vannak öröklött képességek, amelyek a faj fentartásához szükségesek. Az állatok nagy részében ezek a képességek már születéskor, mint

finoman kidolgozott reflexek és hajlamok mutatkoznak, amelyeknek kevés vagy semmi gyakorlatra sincs szükségük, hogy feladatukat betöltsék. Ellenben az emberben nagy ugyan az öröklött ösztönök száma, de világra jöttékor nincsenek készen az életre, az ember önálló cselekvésre képtelen. Az ösztönöknek begyakorlásra van szükségük. A *nem kész hajlamok begyakorlására* szolgál az ifjúkor berendezése, a játék. A játékkal egyrészt az ifjú ember a gyakorlatlan hajlamokat a kész ösztönök magaslatára emeli; a játék másrészt arra szolgál, hogy sokoldalú alkalmazkodást hozván létre, az öröklött hajlamok felé emelkedő fejlődést okozzon. Minthogy a játék célja a begyakorlás, s nincs reális tartalma, mint a munkának; ezért Groos a játéknak következő meghatározását adja: *a játék reális célnélküli, önmagáért való tevékenység s a játék főmozgatóereje a tevékenységből származó élvezet.*

Ez az elmélet két okból hatott termékenyítőleg a gyermektanulmányi vizsgálatokra. Azon felfogásnál fogva, hogy a gyermekjátékokban az ősök munkájából származó öröklött hajlamok mutatkoznak, a játékok vizsgálatába belevonta *az összes testi és lelki képességeket.* Lerombolta az esztetikai elmélet állította korlátokat, mert ezen felfogás szerint a játék nem csupán a szép eszméjének, hanem az egész élet szolgálatában áll. Ez a felfogás különösen illik a gyermekkorra, amikor az élettevékenységek az életeszmeék szerint még nem differenciálódtak.

Nem kisebb értéket képvisel ezen elmélet a gyermektanulmányra nézve azon felfogásánál fogva, hogy a játéknak, mint az életműködések begyakorlására szolgáló eszköznek célja folyton emelkedő fejlődés létrehozása. A begyakorlás elmélete ezzel a meghatározásával beleviszi a játékok vizsgálatába a *fejlődés* eszméjét, amelyet az összes vizsgálatok vezérfonalává tesz. Tehát egyrészt arra indít, hogy az egyes játékok fejlődését kutassuk jelentkezésök kezdetétől azon pontig, amikor külsőleg és belsőleg az emberi munka formáját és tartalmát öltik fel, amikor a felnőttek játékaivá fejlődnek. Továbbá arra

indít, hogy a játékok fejlődését az egész gyermek fejlődésével, a fejlődésnek általános fokozataival kapcsoljuk össze, vagyis hogy a játék és az egész gyermek fejlődése közötti kapcsolatot keressük.

A begyakorlás elméletének gyermektanulmányi alkalmazását az esztétikai felfogással szemben jellemzi, hogy a játékok kezdetét igen koránra, már azon korszakra teszi, amikor a gyermek érzékelni s mozogni kezd; Groos szerint a gyermek első érzéklései és mozgásai gyakran játékszerűek. Továbbá jellemző, hogy a játékok tényezői gyanánt a gyermek összes testi és lelki tevékenységeit s ösztöneit jelöli meg s a vizsgálatokat az összes életerőkre s minden egyes tevékenységhez fűződő játékok fokozatos fejlődésére kiterjeszti.

Az esztétikai és biológiai elméletet igyekszik összeegyeztetni a francia pszichológusnak, *Queyrat*-nak nemrég megjelent jeles műve: «*Les jeux des enfants*». Alapul a Groos biológiai elméletét fogadja el, azonban különösen hangsúlyozza a játékok esztétikai jellemvonását. Ez a mű gyermektanulmányi szempontból nevezetes haladást jelent a játékok irodalmában, mert a gyermekjátékokat az állatok és felnőtt emberek játékaival való egybevetés nélkül, pusztán gyermektanulmányi alapon tárgyalja. A játékokat nem az általános elméletek és fejlődéstani elvek, hanem főleg a gyermek lelke szempontjából objektíve vizsgálja. Ezért sikerül kimutatnia Groos azon merev dogmatikus felfogásának helytelenségét, hogy a gyermekjáték minden reális cél nélkül önmagáért való tevékenység. Ez egészen szubjektív felfogása a gyermek játékanak, mert a gyermek nem így gondolkozik a maga játékaról. A gyermek szempontjából a játékok nem egészen önzetlenek s nem irreálisak. *Queyrat* érdeme továbbá, hogy ő tőle származik az első kísérlet a képzelet általános lélektani fejlődésfokozatainak megállapítása, amint az a játékokban megnyilatkozik. E fokozatok a következők:

1. A képzelet a jelentkezése kezdetén főleg *reproduktív* működés, amelyben azonban már szerepelnek átváltoztató (te-

remtő) elemek. Jellemzi általában ezt a kort a tárgyak illuzórius felfogása. A gyermek a normális észrevételeket módosítja; ide tartoznak az érzékszervek illuziói, a hallucinációk.

2. A második fokon a gyermek *megeleveníti és személyesíti* a dolgokat. A tárgyakra a magáéhoz hasonló érzelmeket, indulatokat, vágyakat ruház. Először is hisz a természeti tárgyak életében; azután következik a tárgyak tulajdonképeni megelevenítése; végül megszemélyesíti az elvontságokat is, pl. a tavaszt.

3. A harmadik fok a tulajdonképeni *játék*, amelynek lényege a valóságnak, a helyeknek és tárgyaknak átalakítása. Ezt azért teszi a gyermek, hogy valamely képzeletének konkrét alakot adjon, hogy valamely jelenetbe eszmét vigyen be. Egyszóval *külső* tárgyokban fejezi ki a maga teremtő erejét.

4. A legmagasabb fokon állanak a *regényes találmányok*, amelyek csupán *belső* teremtések és egészen képzeletiek. Ennek három foka van. Az első abban áll, hogy a gyermek a reális világba belevisz tisztán képzelt alakokat, amelyeket mesélni hallott vagy olvasott (a kertben mesés alakot lát). A második fokon a gyermek az ő képzeleteit s saját elméjében realizálja (fantazialás). Végül a gyermek maga talál ki meséket.

Fejlődéstan.

A szorosabb értelemben vett fejlődéstanai kutatások két kategóriába sorozhatók. Vannak olyanok, amelyek az *egyed-
lelki képességek s jelenségek* fejlődési viszonyainak s fokozatainak megállapítására törekednek s a második csoportba tartoznak, amelyek az *életkorok* általános vonásait vagyis az *általános fejlődést* kutatják.

I. Ami a részletes vizsgálatokat illeti, ezek már kiterjednek úgyszólván az összes szellemi képességekre és működésekre. Az értelmi, érzelmi s akarati világnak kevés olyan tájéka van már, amelyet föl nem kerestek volna a gyermekvizsgálók. Az eredmények azonban nem mindig megbízhatók, mert a felfedező kutatások mellett még eddig nincsen kifej-

lődvé minden tájékon az ellenőrző kutatások rendszere. Legrészletesebben s legtöbbféleképpen megvizsgált terület a gyermeki értelem, amelynek működésformái meghatározásában a legtöbb pozitív sikerrel alkalmazták a psychophysikai mérő módszereket.

A gyermektanulmány mai fejlettségére igen jellemző és tájékoztató világot vehetne az egyes szellemi képességek vizsgálatai eredményeinek részletes ismertetése, mert ezek az eredmények mutatják leginkább a gyermektanulmányi exact tudományos vizsgálatok anyagát s ezen a téren érvényesülnek leginkább a tiszta gyermektanulmányi szempontok. Azonban a felhalmozódott gazdag anyagból a szűkre szabott idő és tér miatt csak néhány fő vizsgálati szempont s kimagasló eredmény megjelölésére szorítkozhatom annyival inkább, mert hazai gyermektanulmányi irodalmunk kiváló terméke, *Ranschburg* Pál műve «A gyermeki elme fejlődéséről», épen ezeket a vizsgálatokat ismerteti különös gonddal és részletességgel. Megjegyzem végül, hogy az *egyéni sajátosságok* vizsgálataira külön nem térek ki, mert az egyes szellemi képességek vizsgálatai kiterjeszkednek az egyéni különbségekre is.

Az *öntudat* vizsgálatának szempontjai: az öntudat kifejlődése főként az érzéki tapasztalatokon s ezek megkülönböztetésein nyugszik; *Preyer*. Szerepelnek abban a többi öntudati állapotok, ú. m. az érzelmek, az önkényes tevékenységek s különösen az emlékezet; *Compayré, Stanley Hall*.¹ Az én képzelete és az én szó használata szorosan összefügg és együtt fejlődik; *Romanes*. Az én képzelete és az én szó használata egymástól elválasztandó tünemények; *Preyer*.

A *számképzetek fejlődése*. A számképzetek kialakulását megelőzi egy kezdetleges lelki működés, a felsorolás; *Preyer*. A számképzetek kialakulását megelőzik a következő lelki mű-

¹ Some Aspects of the Early Sense of Self. American Journal of Psychology. 1898. Németre fordítva megjelent a következő műben: «Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik». Irta Stanley Hall. Fordította dr. Stimpff József. Altenburg. O. Bonde 1902.

kódések: 1. viszonyítás, 2. a második fokon a gyűjtés, 3. a harmadik fokon az egyesítés; *Knilling*.¹ A számképzetek korábban lépnek fel, mint a számok elnevezései.

Az *érzéklések* köréből a vizsgálat tárgyai az összes érzetnemek első jelentkezései, fejlődésük.

A *mozgások* köréből: az automatikus mozgások, reflexek, ösztönmozgások és a kifejező mozgások ébrényi és szabad jelentkezései, fejlődésük.

A *tudattartalom*, illetőleg a *képzetkincs* meghatározása főleg az iskolába lépő gyermekek képzettartalmának minőségére és mennyiségére terjed ki.

A *képzettársulások* idejéről és módjáról *Ziehen*² megállapította, hogy a gyermek képzettársulásainak ideje a korról folyton csökken vagyis a képzettársulások fokozatosan gyorsulnak. A képzetek társulásának oka a gyermekkorban az idő- és térbeli érintkezés; nagy befolyással vannak a társulatokra az emlékképekhez fűződő hangulatok is. *Netschajeff* szerint szintén a mechanikus kapcsolatok az uralkodók a kisebb korban, csak a felnőtt korban lépnek fel a hasonlóság szerinti, az eszmei képzettársulások.

Emlékezet. *Ziehen*, *Netschajeff*,³ *Ranschburg* megállapították, hogy a gyermek emlékezete lassúbb, gyengébb és kisebb terjedelmű a felnőttekénél. *Nagy László* a gyermekrajzokból ugyanezt állapítja meg a képzeletről; a gyermek képzelete élénkebb, változékonyabb és szabadabb, a felnőtté gazdagabb,

¹ *Knilling* Rudolf: Pädagogisch-psychologische Untersuchungen über die Natur der Zahlen. Pädagogisch-psychologische Studien. II. évf. 1901. — Neue psychologische Untersuchungen über die Entstehung der ersten Zahlvorstellung und Zahlbegriffen. U. ott. III. évf. 1902.

² *Ziehen* Theodor dr.: Die Ideenassociation des Kindes. I. Abhandl. Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der Pädagogischen Psychologie und Physiologie. I. köt. 6. füz. 1898. II. Abhandl. U. ott. III. köt. 4. füz. 1900.

³ *Netschajeff* Alex.: Experimentelle Untersuchungen über die Gedächtnisentwicklung bei Schulkindern. Zeitschrift für Psychologie. 24 köt. 1900.

színesebb és logikusak. Az emlékezetvizsgálatok kiterjednek még az ú. n. emlékezeti típusok és a tanulás módjának meghatározására; *Netschajeff*,¹ *Lobsien*,² *Steffens*, *Ranschburg*,³ *Nádas*.⁴ Az emlékezetéről szóló vizsgálatokat alaposan ismertette hazánkban *Polgár Gyula*.⁵

A felfogóképesség. Ebben a tárgyban *Stern Villiám*⁶ boroszlói tanár vizsgálatai a fontosak. Kiterjednek ezek 1. a tudás mennyiségére, 2. megbízhatóságára (hűségére), 3. szuggerálhatóságára. Kitünt, hogy a felnőttek felfogóképessége általában terjedelmesebb és hívebb a gyermekekénél. Különben *Stern* a felfogóképesség fejlődésének menetét a korok szerint is megállapította, és pedig külön a fiúkét és leányokét. A fiúk felfogó képességének mennyisége és biztossága nő a 7—12 éves korig, ezentúl némi csökkenés mutatkozik s csak a 19 éves korban éri el az ifjú a régi fokot. Ellenben a leányok felfogó képessége (terjedelem és hűség) a 10 éves korig jóval alacsonyabb fokon áll a fiúkénál; azonban a 10. évtől a 14. évig rohamosan fejlődik s eléri a fiúk felfogó képességét. A szugesztív kérdések tetemesen megzavarják a tudás hűségét. A leányok szuggerálhatósága általában nagyobb a fiúkénál.

¹ *Netschajeff*: Über Memorieren. Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der pädagogischen Psychologie u. Physiologie. V. köt. 5. füzet. 1902.

² *Lobsien Marx*: Experimentelle Untersuchungen über die Gedächtnissentwicklung bei Schulkindern. Zeitschrift für Psychologie. 27. kötet. 1902.

³ *Ranschburg Pál*: A tanulásról. Az Országos Közegészségi Egyesület szakülésén tartott előadás. 1905. december.

⁴ *Nádas (Nágel) Sándor*: Emlézés és emlékezés. Magyar Tanítóképző. 18. és 19. köt. 1903. és 1904.

⁵ *Polgár Gyula*: Az emlékezet tanának pedagógiai vonatkozásai. Magyar Pædagogia. XV. évf. 1906. január—február.

⁶ *Stern William*: Beiträge zur Psychologie der Aussage. I. kötet. Leipzig. 1903—1904. J. A. Barth.

Nagy László.

(Folytatjuk.)

A KRITIKA LÉLEKTANA.

A Magyar Filozófiai Társaság 1906 március hó 17-iki ülésén tartott szabad előadás.

Tekintetes Társaság!

A cím, melyet előadásom élére tűztem, körülbelül megjelöli azt a területet is, amelyen belül fejtegetéseimnek mozogniuk kell. De csak körülbelül! Mert nemcsak hogy egyszer-másszor kénytelen leszek a kritikáról olyasmit is és úgy mondani, hogy az nem lesz pszichológiai fejtegetésnek nevezhető, és viszont másrésztől nem egyszer kell majd olyan lélektani elemzésekbe is bocsátkoznom, amelyek csak közvetve tartoznak a kritikára. Mert a kritika maga, ha tudományos vizsgálódás tárgyává akarjuk tenni, a tudományok rendszerében tulajdonképen hazátlan. Nem is számítható joggal a tudományos szellemi alkotások közé. Másrésztől azonban sok tudáshoz lévén kötve, ennek kapcsán tehát egyik-másik tudományághoz mégis van többé-kevésbé erős kapcsolata. Ez is egyik magyarázata fejtegetéseim némileg bizonytalan határvonásának.

Ha a kritika lélektanának kérdését az esztétikusoknak utalnók ki — ami talán a legközelebb fekvő gondolat — ez ellen nem kevésbé tiltakoznának maguk a kritikusok, mint az esztétikusok. A kritikus fázik a szisztematikus esztétika rideg tételeitől. Ő ítéletét nem a tudósoktól kihámozott és az élettől messze eső törvényekre akarja alapítani, hanem az eleven benyomásnak elfogulatlan, semmitől és senkitől nem befolyásolt vizsgálatára. Az esztétikusok meg azért nem akarnak semmi közösséget sem tartani a kritikával, mert szerintük — és itt a tapasztalatra hivatkoznak — a kritika sem vizsgálódása tárgyát, sem módszerét, sem hangját tekintve

nem áll olyan színvonalon, amelyen már tudományos munkának volna tekinthető. Hogy mennyiben jogos és igazolt ez a kölcsönös berzenkedés, fejtegetéseim révén — remélem — ki fog tűnni. Egyelőre konstatálnunk kell azt a tényt, hogy a szisztematikus esztétikák egyáltalán nem foglalkoznak a kritikával és így a kritika de facto nem része az esztétika testének, másrésről pedig a kritikusok sem sokat törődnek a tudományos esztétika vizsgálódásaival és esetleges eredményeivel. Nem kis része van e viszony zavarosságában annak is, hogy a kritikának tagadhatatlanul vannak belletrisztikai allűrjei, amivel a kritikusok épen nem szerénykednek — amire egyébként nem is mindegyiknek van oka — de amiben az esztétikusok a tudományos tárgyilagosságnak és a szigorú logikának veszedelmét látják.

Ha már most a kritikának a helyét nem találtuk meg ott, ahol legtermészetesebb sejtésünk után indulva kerestük, nem sok reménységünk lehet, hogy akárhol másutt megtaláljuk. A kritika tényleg sem nem tudományos mű, sem szépirodalmi. Valami egészen sajátlagos, valami egészen példátlan keveréke ennek a kettőnek. E tekintetben talán legközelebb áll a publicisztika termékeihez, amelyek ép úgy támaszkodnak, írónak és olvasónak egyaránt, az értelmi erejére, valamint fejlettebb műérzékére. A logika hatalma szövetkezik bennük a szép szó hatalmával.

Mi is hát tulajdonképen a kritika?

Ezt a szót nemcsak azokra az irodalmi termékekre szoktuk alkalmazni, amelyek költői és művészi alkotások értékét igyeksenek megállapítani, hanem alkalmazzuk a tudományos világban ép úgy, mint a közönséges élet mindennemű viszonyai között. Tudós mondhat kritikát tudóstársa művéről ép úgy, mint a mindennapos élet szürke világának polgára polgártársainak tetteiről, vagy akár a világ bármilyen emberi tényéről. Mind ezekben az esetekben a kritika elnevezés mögött valami közös vonás rejlik. Ha bármiről, akár költői alkotásról, akár egy logikai gondolatsorról, vagy tudományos

munkáról, akár cselekedetről, bírálatot mondunk, akkor nemcsak hogy jól megnéztük a bírálatunk objektumát, hanem róla valamiféle véleményt is formáltunk. A szemlélethez egy rajta alapult ítélet is járult és pedig egy úgynevezett *értékelő ítélet*. Vagyis nemcsak konstatáljuk, hogy van előttünk valami, egy szemléleti jelenség, hanem ennek a konstatálása mellett még bizonyos értéket is tulajdonítunk neki, amennyiben helyesnek, vagy helytelennek, jónak vagy rossznak, szépnek vagy rútnak mondjuk. Az ilyen értékelő ítéletet csak olyan jelenségekről alkothatjuk, melyek bizonyos irányú várakozásunkat kielégítették vagy nem. Így értékeljük az erkölcsi beszámítás alá eső cselekedeteket, valamint a logikai igazság szempontjából megfigyelt gondolatsorokat is.

A benyomáson és az ezen alapuló értékelő ítéleten kívül még egy harmadik eleme is van minden kritikának és ez az *indokolás*. Aki valamiről bírálatot mond, az, különösen ha ítélete nem elismerő, már eleve azon lesz, hogy elébe vágjon minden okvetetlenül bekövetkező kérdezősködésnek, amely azt fogja kutatni, hogy miért alkotott a kérdéses objektumról ilyen vagy olyan véleményt. Az indokolás a kritikának ép oly elengedhetetlen integráns része, mint akár a benyomás vagy az értékelő ítélet. Ez a három együttvéve a kritika. Ezek is, mint minden szerves egésznek a részei, egymással szorosan összefüggnek, sőt egymást feltételezik is. Az indokolás szükségessége például az értékelő ítéletnek egyénenként való gyakori különbözőzésére vezethető vissza, míg az ítéletek esetleges különbözőzése a szemlélés egyéni módjaiban leli magyarázatát.

Azt mondtuk előbb, hogy szellemi életünknek különböző köreiben szoktak benyomásaink bennünk értékelő ítéletet kiváltani. Különösen három terület az, amelyet itt figyelembe akarok venni: logikai, erkölcsi és esztétikai életünké. Az értékelő ítéleteknek van ugyanis egy sajátossága, mely szellemi életünk e három területén nem egyforma mértékben van meg, és ez: az ítélet általános érvényessége. Ez alatt azt

értjük, hogy amikor pl. valamely emberi cselekedetet etikailag jónak vagy rossznak mondok, ezt ugyan a legsajátabb egyéni benyomásom alapján teszem, mégis annak az érzésével mondom ki és formulázom ítéletemet, hogy az minden emberével meg fog egyezni. Mintha nem is volna lehetséges, hogy másnak más véleménye legyen. Bizonyára nagy meglepetésül is szolgálna, ha azzal az ítélettel szemben, hogy X-nek vagy Y-nak a tette szép, emberséges, sőt nemes cselekedet, más valaki olyan véleményt fejezne ki, hogy ennek ép az ellenkezőjét tartja igaznak. Aminthogy a valóságban tényleg úgy is van a dolog, hogy az egyugyanazon közösségben, egy szellemi légkörben és egyazon tradíciók világában nevelkedett és élő egyének erkölcsi felfogása általában megegyező. Így hát, ha nem is tudatosan, ha nem is világos gondolatképpen, de mindég minden erkölcsi ítéletünkben benne rejlik az is, hogy véleményünk általános érvényességre tart igényt. Ebben gyökerezik különben minden bírói ítélezés is. És ennek az általános érvényességre való igénynek a karakterisztikonját egyáltalán nem befolyásolja az a közismert tény, hogy történetileg vagy térbelileg egymástól messze eső emberek közösségének erkölcsi fölfogásai különböztek, sőt különböznek is egymástól. Ezekre a különbségekre és ezek magyarázatára most nem térhetünk ki. De fölösleges is volna, mert semmiképen sem érintenék azt az állításunkat, hogy akiket mi a mi erkölcsi és társadalmi világunkhoz számítunk, akikkel magunkat egy emberi közösségbe tartozóknak valljuk, azoknak általános erkölcsi világnézete teljes általánosságban megegyezik a miénkkel.

Az az általános érvényességre való igény, melyet oly lényegesnek ismertünk meg az etikai ítéletre nézve, talán még nagyobb energiával van meg logikai értékelő ítéleteinkben. Amikor valamit logikailag helyesnek vagy helytelennek tartunk, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy ítéletünk általában mindenkivel meg fog egyezni. Ítéletünk mögött hallgatóan, elrejtve ott is bujkál az az érzésszerű formába öltözött

igényünk, vagy várakozásunk, hogy ítéletünk egyúttal a másoké is lesz. Mert a mi gondolkodásunknak az egyöntetősége az igaznak és nem igaznak felismerésében még teljesebb, mint a mi erkölcsi felfogásunké. A logikai értékelő ítéleteknek általános érvényessége tehát legalább is olyan tág körű, mint az etikaiaké, de talán nem túlzunk, ha tágabb körűnek tartjuk.

Nem így áll azonban a dolog az esztétikai ítéletekkel. Amikor valamely művészi alkotásról mondok ítéletet és azt szépnek, vagy kevésbé szépnek mondom, úgy ebben is ott lappang, ép úgy mint az etikai vagy logikai értékelő ítéletben az általános érvényességre való igény, de ez az általános érvényesség a valóságban csak nagyon szűk körben van meg. Esztétikai ítéleteinkkel sokkal gyakrabban találunk ellentétes véleményre, mint a másik két esetben. És ennek azután az a következménye, hogy általános érvényességét bővíteni akarván, igyekezni fogunk mindenkit a magunk véleményének megnyerni és ezért indokolni is fogjuk azt. Az indokolás szükségessége tehát arra vezethető vissza, hogy esztétikai ítéletünknek általános érvényességet kívánunk szerezni.

De ez az indokolás a dolog természeténél fogva — amint majd ennek később lélektani okát is fogjuk adni — nem irányulhat a meggyőzésre. Arról, hogy egy műalkotás szép, vagy nem, tulajdonképpen nem lehet senkit sem meggyőzni, amint-hogy értékelő ítéletünk találó voltát sem vagyunk képesek bebizonyítani. Hová célozhat tehát a műkritikus véleményének kifejtésével és indokolásával? Hogy erre megfelelhessünk, nem szabad szem elől tévesztenünk azt aényt, hogy a vélemények, az ítéletek különbözőése másra nem vezethető vissza, mint azoknak a benyomásoknak az eltérő voltára, melyeken minden ítélet alapult. S ha ez eltéréseket ki akarjuk küszöbölni, ha az esztétikai ítéleteket egyöntetűekké akarjuk tenni, szóval ha a magunk véleményének indokolásával célt akarunk érni, akkor ismernünk kell előbb ezen eltérések természetét és eredetét. Honnan van tehát a művészi benyo-

mások különbözése? Mi a magyarázata annak, hogy egy és ugyanazon műalkotás különböző emberekre más-más hatású? Ha erre a kérdésre megtaláljuk a feleletet, akkor már megvan a kulcsa annak a titoknak is, hogy hogyan lehet vagy legalább lehetne az eltéréseket kiküszöbölni, sőt elejüket is venni.

A magam részéről a feleletet erre a kérdésre *az esztétikai diszpozíció elvével* és annak levezetésével adom meg.*

Lelki életünket a pszichológusok végtelen sok és különböző elem — érzet, képzet, gondolat, érzelem stb. — csodálatosan egységes szövedékének mondják. Azt tanítják, hogy bennünk a gondolatoknak, érzéseknek és akarati jelenségeknek egy soha meg nem szakadó kapcsolódása, az egyes lelki elemeknek állandóan egymást vonó és toló sorozata van jelen. Az a rengeteg sok kép, gondolat stb., amit testi-lelki fejlődésünk hosszú évein át lelkünkbe raktároztunk, az mind összefügg valamiképen egymással, köztük közelebbi vagy távolabbi, vagy ha már igen távoli is, de valamiféle kapcsolat mindenestre van. Ezért is lehetséges a mi lelkünknek az az ökonomikus berendezettsége, hogy nincs állandóan minden kép, gondolat vagy érzelem stb. egyforma világosan és intenzitással a lelkünkben. A gondolatok, képzetek váltakozva kerülnek a tudatnak világos előterébe. Amikor bizonyos fajtájú dolgokra gondolok, pl. egy alföldi aratási képre, akkor nem fognak eszembe jutni azok a képzetek és gondolatok, melyeket tapasztalataim, iskolai tanulmányaim és olvasmányaim révén más dologról, pl. az építészetről szereztem. De ha jelenleg nem is gondolok bizonyos képzetekre, ha most pillanatnyilag el is vannak homályosítva más képzetek által, azért azoknál a sokoldalú kapcsolatoknál fogva bármikor és igen könnyen feltámaszthatók. Mert ez a hajlandóság a fel-

* Az *esztétikai diszpozíció elvét* részletesen kifejtettem és több oldalról megvilágítottam a következő c. kis könyvecskémben: *Az esztétikai diszpozíció elve. (Egyetemi dolgozatok a filozófia, esztétika és pedagógia köréből. I.)* Budapest, 1902. Athenæum.

támadásra megmarad bennük mindaddig, míg csak teljesen el nem vesztek ránk nézve. A képzeteknek ezt a kapcsolatát, melynél fogva egymást fel is idézhetik, *asszociációnak* nevezik.

Lelkünk elemeinek ezt az egymásba kapcsolódását azonban nem képzelhetjük úgy, hogy előbb az egyes elemek jutottak lelkünkbe és azután kapcsolódtak össze egy egységes szövedékké. Nem külön-külön szereztük meg az egyes érzeteket, amelyekből valamely képzet, pl. a virágé, összetevődik, hanem az eredetileg egységes összetett benyomást analizáltuk később, fejlettebb lélekkel és szétbontottuk elemeire. Ha elképzeljük az emberi lélek fejlődését, akkor józan ész szerint csak úgy gondolhatjuk, hogy előbb a virág egységes benyomását, képét szerezte meg és csak később tanulta meg ennek az egységes képnek — akár összehasonlítás útján, akár más módon — az elemeire bontását. Lelkünkben tehát előbb voltak meg az összetett jelenségek és csak később tanultuk meg az elemek szerint való analizálásukat. A primátus tehát a komplexumé, az összetetté és nem az elemeké. Az első benyomásokról talán nem is tudta az ember, hogy összetett jellegűek, amint pl. a *hang* érzete vagy a fehér szín érzete sem árulják el még a legfejlettebb érzékszervvel bíró embernek sem, hogy összetett benyomások. Egy hangot mindenki egyszerűnek érez, míg a tudomány a maga analizáló eszközeivel kiderítette, hogy a legegyszerűbbnek érzett és tartott hang is összetett jelenség.

De ezt a gondolatot most már gondoljuk végig! Mi a mi pszichológiai tudásunkkal azt állítjuk, hogy bizonyos benyomások kellemes vagy kellemetlen hangulati járulékkal kapcsolódnak, vagyis, hogy bizonyos objektumok szemlélésével kellemes vagy kellemetlen emocionális elem jár, amely szerint azután a szemléleti tárgynak ilyen vagy olyan etikai vagy esztétikai értéket tulajdonítunk. Már most ezt a még komplikáltabb lelki jelenséget sem képzelhetjük úgy, hogy ez bizonyos képzeteknek és bizonyos emocionális elemnek a

kapcsolatából állott elő, hanem egyes egyedül csak úgy, hogy az egységes benyomásból később fejtettük csak ki, analízis útján, külön az intellektuális elemet és külön az emocionális elemet. Tehát az ősember lelkében a benyomások már eleve is valamilyen értékkel együtt jártak. Az első benyomások is mindjárt kellemesek vagy kellemetlenek, értékesek vagy értéktelenek voltak. A szemlélettel tehát mindig együtt járt bizonyos értékelési mozzanat is. Mellékesen megemlítve, innen érdekes bepillantást nyerhetünk a pszichológia és az érték-tudományok viszonyának kérdésébe is. Hogy valami benyomás értékes-e vagy nem rá nézve, azzal a pszichológia nem sokat törődik, míg az érték- (v. normatív) tudományok igen. De akkor a pszichológia csak bizonyos elvonási eredmények kutatásával foglalkozhatik. Mert az eredeti benyomásokban mindég vannak — amint láttuk — bizonyos érték-momentumok, amelyek csak a normatív tudományokra tartoznak. Így hát a primatus a normatív tudományoké és nem a pszichológiáé.

Ilyenformán tehát nem azt kell mondanunk, hogy bizonyos képzetkapcsolatok keletkeztek az emberben, hanem azt, hogy a kellemes érzelmi tónussal járó kapcsolatokra, vagy benyomáskomplexumokra bizonyos készség, hajlandóság fejlődött ki bennünk. Amely benyomás kellemes volt, vagy amely képzetfolyamat avagy gondolatsor jóleső érzelmi kíséreléssel járt, annak irányában, annak feltámadására vagy benyomására lelkünk mintegy készen van, azt mintegy várja. A szemléleti benyomások és képzetkapcsolatok azonban összetett lelki jelenségek. Tehát úgy is mondhatjuk, hogy bizonyos szemléleti (v. benyomási) elemek után olyan további elemek befogadására vagy feltámasztására van meg bennünk a hajlandóság, a készség, amelyeknek összekapcsolása nekünk kellemes. *Ezt a hajlandóságot bizonyos értékes (kellemes) kapcsolatok iránt nevezem esztétikai diszpozíciónak.*

Ezeknek az esztétikai diszpozícióknak a kifejlődése természetesen első sorban a benyomásoktól függ. Erősebb, in-

tenzivebb benyomások inkább fejlesztenek bennünk ilyen diszpozíciókat; valamint a sűrűbben jelentkező benyomások is inkább, mint a ritkábban jelentkezők. Erre vezethető vissza az a tapasztalat, hogy az emberek ezen esztétikai diszpozíciók tekintetében nem egyformák. Egyesek gazdagabbak másoknál. Mert azok a jelenségek, amelyek e diszpozíciók fejlesztésére alkalmasak, nem mindenütt egyformák és nem mindenki számára vannak meg. A természeti benyomások minden vidéken mások, a már meglévő művészi alkotásokat, amelyeknek a diszpozíciók fejlesztésében és alakításában szintén nagy szerepük van, nem egyformán van mindenkinek módjában figyelemmel kísérni. Ezért aztán az egyes egyéniségek az esztétikai diszpozíciók tekintetében nagyon is eltérők. Szellemi életünknek etikai és logikai irányában e tekintetben is kedvezőbbek a viszonyok. Esztétikai diszpozícióinknak megfelelőleg kifejlődnek bennünk bizonyos etikai és logikai irányú diszpozíciók is. De ezek megszerzésében jóval nagyobb egyöntetűség tapasztalható, amennyiben maguk az erkölcsi vagy logikai elbírálás alá eső tények sokkal gyakoribbak és nem is olyan mértékben változatosak, mint az esztétikaiak. Etikailag vagy logikailag helyeselni vagy helyteleníteni valamit lépten-nyomon van alkalma mindenkinek, természetesen kell tehát találunk, hogy ez irányú diszpozícióink tekintetében az egyénenként tapasztalható eltérések jelentéktelenebbek.

Ezek után már most visszatérhetünk a kritikához.

Azt mondtuk fentebb, hogy a kritikának, közelebről a műkritikának már kifejtett és lélektanilag megállapítható programját — benyomás (szemlélet): értékelő ítélet: indoklás — az esztétikai diszpozíció elvével magyarázzuk. Az indoklást az értékelő ítéletek különbözőzése teszi szükségessé. Ez a különbség pedig, mely a benyomás, a szemléleti hatás egyénenként való eltérésein alapszik, ezzel együtt az esztétikai diszpozíció elvében leli magyarázatát. A művészetileg tapasztaltabb, képzetesebb embernek másnemű kapcsolatokra van

meg a készsége, a diszpozíciója, mint a kevésbbé műveltnek. Ha egy képet vagy szobrot a nem művészileg művelt szemlélő — esetleg az ábrázolt *téma*, a tárgy megkapó ereje révén — igen kedvezőleg ítél meg, a műbíró pedig nem, ez abban leli magyarázatát, hogy a *téma* felfogásán és megértésén kívül a műbírónak egyébre is van diszpozíciója. Ő talán az egyik színfolt mellett másféle színelhelyezést, vagy a vonalaknak, a lapoknak más vezetését, irányítását várta volna, olyant, amilyent ő más mintákon vagy a természetben kedvesnek, szépnek ismert meg és amilyenre megvan a diszpozíciója, a készsége. A művészileg nem képzett közönség pedig ilyen diszpozíciókkal nem rendelkezvén, olyan diszpozíciói szerint fogja csak a műalkotást szépnek vagy nem szépnek mondani, amelyeket a közönséges, a mindennapos életben már megszerzett és alkalmazni szokott. Innen van az, hogy a kevésbbé művelt közönség tényleg gyakran tisztán csak erkölcsi vagy logikai szemmel nézi és ítéli meg akár a festményt, akár a regényt vagy drámát. Ha erkölcsi vagy logikai várakozását nem sérti a műalkotás, sőt ha azt minél inkább kielégíteni is igyekszik, akkor az ő művészeti érzéke is ki van elégítve. A benyomásnak, a művészeti hatásnak a különbözősége tehát a lelki műveltségre, a lelki gazdagságra, az esztétikai diszpozíciók mennyiségére és milyenségére vezethető vissza. Hogy ilyenformán a benyomásokon alapuló értékelő ítéletek is különbözők lesznek, azt már természetesnek kell találnunk.

Milyen viszonyban van már most ezekkel a kritikának harmadik és talán legfontosabb része, a véleménynek a kifejtése, az indokolás? Azt már mondtuk, hogy itt meggyőzőségről, tehát a mi ítéletünk helyességének logikai kifejtéséről szó sem lehet, mert ez az én ítéletem nem logikai előzményekből van levezetve, hanem érzelmi vagy hangulati jellegű lelki jelenségből. Ezért nincs is az igazi kritikának vitatkozó hangja. A bíráló nem vitatkozhatik a nézővel, a közönséggel. Az ő szerepe egészen más kell, hogy legyen, aminthogy más

is. Igaz, hogy gyakran magyaráz, gyakran hivatkozik olyan példákra, amelyek közismertek, sokszor szembe állítja a kérdéses objektumot másokkal, amelyeknek a hatásáról tudja, hogy ilyen vagy olyan volt. Szóval gyakran fejteget. De ez azért nem vitatkozás. A célt gyakran maguk a kritikusok megmondják, amikor azt hangoztatják, hogy az ő bírálataiknak egyfelől az a célja, hogy a közönség igényeiről felvilágosítsák a művészeket, másfelől — és ránk ez itt a fontosabb — hogy a közönséget megtanítsák látni, szemlélni. De hogyan történhetik ez a tanítás?

A kritikának különböző fajtái másképen és másképen teszik ezt, aszerint hogy a kritika alakulásának fent kifejtett lélektani programjából mit tekintenek a legfontosabb momentumnak. A kritikának legáltalánosabban művelt fajtái között ugyanis három csoportot különböztethetünk meg. Az elsőt *impresszionista kritikának* nevezhetnők. A műbíró ebben tulajdonképen arról ad számot, hogy milyen benyomást keltett benne az az objektum, az a műalkotás, melyről bírálata szól. Az ilyen kritika tulajdonképen nem is egyéb líránál. Valami hangulatos rajz a bírálónak azon lélekállapotáról, melybe őt a műalkotás szemlélete juttatta. Hogy az ilyen kritikának mi az értéke, könnyű kitalálni. Hogy a művészt nem nagyon világosíthatja fel a közönség izlésének követelményeiről, amikor legfőljebb arról számol csak be, hogy egy emberre milyen hatást tett, az világos. De hát a közönség szempontjából — hisz ez is van legalább is olyan fontos — talán értékesebb? Bizony semmivel sem! Mert a közönség, amely legfőljebb csak azt konstatálhatja belőle, hogy az ő benyomása olyan volt, vagy más volt, mint a kritikusé, az ilyen bírálat által esetleg csak egy újabb probléma elé állítatik: hogyan lehet az, hogy ami nekem egyáltalán nem tetszett, az másban ilyen lelkesedést váltott ki? Az erősebb egyéniségekben pedig nagyon könnyen megdöntheti a kritika hitelét, sőt igen hamar kétségeket támaszthat a kritika jogosultsága ellen is. És mindamellett elég gyakran találkozunk

az ilyen kritikával, különösen a képzőművészet, a lírai költészet és zene alkotásainak* bírálójánál. Pszichológiai szempontból az a hibája az ilyen kritikának, hogy nem tartja meg a kritika elengedhetetlen programját, amennyiben csak a benyomásra és a maga ítéletére veti a súlyt — ezek közül is főképp az elsöre — és az indokolást teljesen mellőzi.

Ennél természetszerűleg sokkal eredményesebb és a mi kritikái irodalmunkban is inkább művelt faja a kritikának az, melyet *reflexiós kritikának* nevezhetünk. Ezek a kritikusok már számot vetnek a kritika igazi feladatával, amikor nemcsak benyomásukról számolnak be, de ítéletüket, véleményüket indokolni vagy legalább magyarázni is igyekeznek. A bíráló az alkotást, amelyről szól, összehasonlítja más jeles és ismert művekkel és ezen összehasonlítás révén befolyásolhatja a hatást, melyet a mű a szemlélőben kelt. Bele viszi a nézőt mintegy a mű belsejébe, megmagyarázza neki részeinek összefüggését, megmagyarázza esetleg a kompozíció vagy a technika ügyesebb, művészbibb mesterfogásait, rátereli a tekintetét és figyelmét sok olyan részletre, amit különben talán észre sem vett volna. Ez mindenekfölött tanulságos a közönségre nézve, de nem kevésbé értékes a művész szempontjából is. A közönségre azért, mert tagadhatatlan, hogy amit megértünk, ami nemcsak testi szemeinknek szól, azt intenzívebben is tudjuk élvezni. Ami bennünk sok más ismerethez, vagy kellemes benyomáshoz, vagy annak emlékéhez kapcsolódik, annak a hatása ránk jóval nagyobb, mint e nélkül. Már pedig a reflexiós kritika ép az ilyen kapcsolatok létesítésével, vagy a meglévők felelevenítésével, a gyöngébbek fejlesztésével, a távolabbi vonatkozások kiemelésével, tehát ennek révén az esztétikai diszpozícióknak felujtásával és erősítésével fejleszti

* Hogy az ilyen lírai részleteknek is lehet helye a bírálatban, azt nem akarjuk kétségbe vonni, de csak ebből a kritika nem állhat. A zenei kritika részletesebb fejtegetésre szorulna, de erre itt nincs helyünk.

a közönség műizlését. A művésznak az ilyen kritika annyiban tesz szolgálatot, hogy megláthatja belőle, hol szorul műve interpretációra, megtanulhatja, hogy a közönségnek milyen diszpozícióira támaszkodhatik és hogy egyáltalán sikerült-e magát úgy megértetni, amint akarta.

De van a kritikának egy még ennél is tökéletesebb fajtája, ez az *újra alkotó kritika*. A kritikus igyekszik a műből kihámozni az egésznek a csiráját, a magvát és innen kiindulva végig kíséri a művészt, a költőt az alkotás munkáján. A kritikus a mi szemünk láttára mintegy áthelyezkedik a költőnek vagy művésznak a lelkébe, hogy lássuk, mit akart alkotni és hogyan alkotta meg azt. Vele együtt végig átéljük a gondolat vajúdását, végig küzdjük a művésznak harcát, mit az anyaggal folytatott, hogy bele rejthesse a maga ideáját. Ennek a kritikusnak természetesen nemcsak az olvasó vagy néző lelki világát kell ismernie, hanem legalább is olyan jól a művészt is. Sőt még ez sem elég. Ha meg akarja velünk értetni, hogy hogyan alkotott a művész, alkotásának mikéntjével, a technikája mibenlétével tisztában kell lennie. Mert csak így érthetjük meg, miért csoportosította a festő alakjait így és nem máskép, milyen színhatások kedvéért, vagy a szobrász milyen formai hatások érdekében volt kénytelen kompozícióját így vagy amúgy alakítani. Hogy ehhez a művészi technikának megbízható ismerete elengedhetetlen, az nyilvánvaló. De hogy ez maga nem elég a mű megértéséhez és megértetéséhez, ez is minden kétségen felül áll. Az újra alkotó kritikus ilyenformán maga is művészlélek; de azért nem minden művész volna alkalmas a kritikusi szerepre. Mert az újra alkotás *szóban*, a nyelv eszközével, újra alkotása a már késznek, a meglévőnek más, mint az eredeti alkotás. Amaz inkább a magyarázáshoz áll közel, az pedig más, mint a teremtés. Nálunk ennek a kritikának is vannak kiváló művelői. Ilyenek voltak *Gyulainak* bírálatai, ilyenek *Beöthynek*, *Alexandernak* (*Alfa*) színi kritikái és ilyenek sokszor *Lyka* Károly kritikái is.

A kritika e három főfája közül,* pszichológiai szempontból ez utóbbi a legérdekesebb és elemzés tekintetében is a legbonyolultabb. Mi történt itt a kritikus lelkében? A művészi hatás befogadása után kialakult a kritikus ítélete. A kritikus most egyrészt áthelyezkedik a fejletlenebb szemlélő lelkébe és mintegy igyekszik kitalálni, hogy a műalkotás mely elemei nem támaszkodnak ottan esztétikai diszpozíciókra és ha ezeket megtalálta, akkor azután helyet cserél, bele képzelet magát a művész lelkébe és megteremteni igyekszik, akár értelmi, akár más úton, a kapcsolatot a művész kompozíciója és a szemlélőre tett benyomás között. *És a kritika indokoló vagy kifejtő részének egyes egyedül csak ez lehet a célja.*

Mindezekből most már világos az is, hogy melyik kritikától várhatjuk az igazi nevelő hatást, hogy melyik kritika fog a művészi izlés fejlesztése szempontjából a művészet ügyének legtöbb szolgálatot tenni. Az, amelyik leginkább lesz képes a művészt megértetni, amelyik tehát legjobban fogja tudni azokat a diszpozíciókat feleleveníteni (és ezáltal fejleszteni is), amelyekre a műalkotásnak támaszkodnia kell, hogy a művésztől célzott hatás kialakuljon. És ez egyrészt a reflexiós, másrészt és talán még nagyobb mértékben az újra alkotó kritika. Minden más irányú kritika célt téveszt. Mert vannak az említett három fajon kívül a kritikának egyéb fajtái is. Hogy még csak egyet-kettőt említsek, nagyon gyakran találkozunk, különösen a képzőművészetek kritikussai között, olyanokkal, kik a művészi alkotást pusztán technikai szempontból vizsgálják. Mintha bizony a technika már mindenről felvilágosíthatna. Az bizonyos, hogy a művész, mielőtt műve koncepciója lelkében kialakult, a kivitel, a formába öntés kérdésével fog első sorban vesződni és az is kétségtelen, hogy itt sokszor igen nehéz problémával áll szem-

* A kritikának ezt a három fajtáját említi *Bartels* is *Kritiker und Kritikaster* című röpiratában, de az értelmezésben eltérünk néha egymástól.

ben. De az egész mű csak nem technikai kérdés vagy technikai bravúr?! Ép ilyen álúton járó kritika az is, mely a művész vagy költő alkotásának hatását biztosítani akarván, úgy tesz, mintha a művész kezéből kivenné az alkotó eszközt és helyette maga mondja el azt, amit a művész alkotásával akart elmondani, vagy esetleg valami egyebet, ami talán még hatásosabb. Mintha azt mondaná: Ez az ember ezt akarta mondani, csak nem tudta elég világosan megmondani. Vagy: Ennél érdekesebb, amit én tudok a képről. Ilyenek azok a drámai bírálatok, amelyek a drámából novellát csinálnak (szini kritika címén), vagy azok a műtárlati bírálatok, melyek mesélnek a képekről és szobrokról.

Hogy a bírálat komoly hivatásának megfelelően, igazán kívánatos, hogy a bírálók, amint azt egy *Taine*, egy *Saint-Beuve*, az újabbak közül — bár ők maguk talán ezt nem is igen igazolnák — *Wölfflin*, *Bahr*, *Bie* *Oszkár* stb. megtették, egy kissé nagyobb súlyt vetnének a lélektani szempontra. Egy kis filozófiai körültekintéssel, lelkiismeretes pszichológiai tanulmánnyal — ami alatt nem a misztikus 'hangulat', 'ihlet' vagy a művész lelkének 'borongó éjszakája' vagy 'verőfényes derüje'-féléket értem, aminőkben most is bőven van részünk — a kritika komoly hivatását jobban fogja követhetni, mint a legfokozottabb belletrisztikai eszközökkel.

Budapest.

Dr. Dénes Lajos.

IRODALOM.

Az ember és világa. Filozófiai kutatások, írta *Böhm* Károly, egyetemi tanár. Harmadik rész: axiológia, vagy értéktan. Kolozsvár, 1906. Stein J. bizománya, 342 oktáv oldal. Ára 6 korona.

A füzet nyomdai lezárásakor kaptuk Böhm fenti művét, melyről most alig is mondhatunk többet, mint azt, hogy megjelent s befejezte az 1883. évben «dialektika, vagy alapfilozófia» címmel megindult, 1892-ben «a szellem élete» címmel folytatódott filozófiai kutatások sorozatát. Csupán azoknak, akik a két első kötetet nem olvasták, szükséges megjegyeznünk, hogy Böhm filozófiai kutatásai utat törtek az ismeret szövevényeiben s kérlelhetetlen dialektikával nyitottak perspektívát a világ egységes (monisztikus) felfogására. «A való világ előtünk csak az általános emberi szellem formáiban jelenhetik meg, melyeknek tartalma is ugyanezen szellemből fakad.» Erről a «való» világról szólt két első kötete. Minthogy pedig az ember világa nemcsak abból áll, amit a tárgy idéz elő benne, hanem abból is, amit maga, az ember alkot, dialektikája rá vitte, hogy világunknak ezt a nagyobb fontosságú részét is megírja. Így állt elő a most megjelent harmadik kötet: a «való» világgal szemben megvalósítandó «kellő» világ ideáljáról szóló tan, röviden az értéktan.

Meglehet, hogy az olvasó ebből a pár odavetett sorból nem sejtí Böhm kutatásainak fontosságát, sőt az is meglehet, hogy terminológiája idegenül hangzik a régebbi filozófiatörténetek terminusaihoz szokott fülnek. Mindez semmit sem

von le Böhm könyvének értékéből. Azt mondom könyve kezdő olvasójának, amit Arago matematikus tanítványának mondott: «Courage mon ami, la conviction viendra! Oly erős Böhm meggyőződése, érvelése is, különösen filozófiai alkotmánya vázlatában oly feddhetetlen, hogy az olvasóban is meggyőződést támaszt. De elég legyen ennyi a könyv bemutatójául. Bővebb, immár az egész mű mind három kötetére kiterjedő ismertetésével adósai vagyunk. Reméljük, nem maradunk soká azok.

B. J.

Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából, írta Nagy László, tanítóképző-intézeti igazgató. 53 ábrával. Budapest, 1905. Singer és Wolfner.

A külföld igen gazdag olyan művekben, melyek különféle szempontból vizsgálják a gyermek szellemi életének fejlődését. Így a mozgás, a beszéd, a játék, a rajz stb. mind más és más oldalról mutatják a gyermek lelki fejlődését. Szerző a külföld ezirányú irodalmának felhasználásával azt tárgyalja hogy a gyermekrajzokból a gyermek általános fejlődésére, a gyermek egyéniségére mint lehet következtetni. Legelőször is a külföldön végzett ezirányú vizsgálatok főbb eredményeit összegezi, azok értékéről, a gyermekrajzok vizsgálatainak módszeréről, majd a rajzok fejlődéséről, módjáról szól, végre a gyermekrajzok gyűjtésére vonatkozó utasításokra tér át.

Mindezekkel a tanulmányokkal és a belőlük vont következtetésekkel úgy vagyunk azonban, mint általában a physiognomiával, hogy igaz, hogy az emberre mindenféleből lehet következtetni, és így a gyermek rajza is valami adatot nyújt a gyermek lelkéről, csakhogy ezeket az adatokat még nem tudjuk eléggé olvasni. Ezek az adatok és a belőlük vont következtetések még tökéletlen induction alapulnak s nekünk még ez idő szerint oly keveset mondanak, hogy még kissé távol vagyunk attól, hogy belőlük «a gyermek énjének lényegére» mint szerzőnk mondja, következtessünk. Szerző lelkesedésében nagyon is sokat lát, s még többet vár a gyermek

rajzaiból, a gyermeki lélek mivoltára nézve. Egy haszna e tanulmányozásnak azonban kétségtelen, s ez az, hogy ez érdekes kérdésre irányítja a szakértők figyelmét, hogy annak a kulcsnak a felkeresésére serkent, amelylyel, annak idejében, majd pontosabban fogunk tudni olvasni, s hogy végre a rajzoktatásnál a módszert illetőleg jó tanácsokkal szolgálhat. Hogy a gyermekpsychológiának már most is fontos adatokkal szolgál, az kétségtelen.

Ezen tanulmányt illusztráló rajzok egy részén meg is látszik, hogy gyermekrajz, vannak azonban köztük oly rajzok is, melyeken a correctura, a mester keze, vagy a másoló vonása látszik meg. Az ily rajz már nem alkalmas következtetésre, mert nagyon félrevezethet.

Pædagogiai és psychologiai irodalmunk nyert ezen lelkes, és az idevágó irodalomban igen nagy tájékozottsággal bíró tanulmánnyal, s jól teszi szerzője, ha a megkezdett úton tovább halad.

Teozófia és a teozófiai mozgalom, írta Stojits Iván, Athenæum.

Ezen cím alatt egy 52 oldalra terjedő füzet jelent meg, mely a teozófia problémáival foglalkozik. Minthogy ezen világ-felfogással egy egészen külön tanulmány alakjában legközelebb bővebben akarunk foglalkozni, most csak röviden szólunk e kérdéshez. A teozófia szerző szerint tulajdonképen isteni bölcseséget, vagy isteni önmegismerést jelent. Úgy ez a megismerés, mint a teozófiai világ-felfogás csak az úgynevezett occultismus, misticismus, vagyis a rejtélyességnek, titokszerűségnek tanaival érthető meg. Ezek a tanok azonban elvetik azt, amit a mai tudomány az ember testéről, lelkéről, a világról tanít s minden tudományos alapot nélkülöző, sőt kicsinylő fantáziával egy új világot construálnak. Így pl. mint a spiritisták, azt tanítják, hogy az ember szervezete: 1. sűrű anyagi testből, 2. astrális testből, 3. membrális testből, végre szellemi testből áll. Az emberi lélek aztán a reinkarnáció törvénye szerint az anyagi test elhalálózása után még nem

fejezte be földi iskoláját és kénytelen még sokszor újra meg újra testet öltetni (reinkarnálódni) a földön mindaddig, míg tökéletességhez nem jut.

A világegyetem az occultismus tanai szerint hétféle konstitúcióval bir, még pedig 1. földi régió, 2. asztrális régió, 3. devaháni regio, 4. buddhii régió, 5. nirvánai régió, 6. a magasztos régió, 7. az isteni szferák régiója.

De a mily fantastikus az occultismusnak ez a része, oly szép, bár épen nem új, annak ethikai oldala. Az emberiségnek e tan szerint semmire sincs nagyobb szüksége, mint a szeretetre. «Legyen lelkedben szeretet és akkor tégy, amit akarsz!» Ebből folyik aztán a teozófiai társulatok legfőbb gyakorlati célja: «magvát alkotni egy általános, az egész emberiséget szellemileg magába foglaló testvéresülésnek, tekintet nélkül az emberek fajára, nemzetiségére, hitvallására, állására vagy nemére.»

Mínthogy mi magunk is úgy vagyunk meggyőződve, hogy mint a gravitatio a világokat, úgy tartja össze, úgy teszi lehetségessé a szeretet az emberi életet, a teozófiai mozgalomnak ez az ideálja valóban oly magas ideál, melynél magasabbat, szebbet alig képzelhetünk. Ezt a tant nemcsak Krisztus vallotta, de más újabb gondolkodóink is. Hogy azonban máig is elérhetetlen ideál maradt, annak legnagyobb oka az emberi természettel veleszületett állatiaság, a bennünk levő ösztönök. Hogy az egész emberiséget az a mélységes szeretet hassa át, melyről a teozófia álmodik, ez csak úgy volna lehetséges, ha maga az emberi természet is megváltozik, ha a vadságra, gonoszságra, érzéketlenségre való hajlam nem öröklődik, ha ezt az emberek nem fogják nevelni, ha a társadalomban tápot nem talál. De a messze jövő ezen álmái még sem lehetetlenek. A haladó civilizatióknak ez lesz az útja. Érthetetlen azonban, hogy a szeretet ezen fenséges tanai miatt, melyek a legmodernebb tudományokkal szépen megférnek, sőt a józan életfilozófiának következményei, miért kellene nekünk az occultismus, spiritismus, a misticismus karjaiba dőlnünk?

A szerelmi élet ébredése. S. Bell. «*Preliminary Study of the Emotion of Love between the Sexes*» cím alatt az American Journal of Psychology-ban egy érdekes tanulmányt közöl az ember szerelmi életéről.

Ez a tanulmány igen fontos adattal szolgál ugyanis azon kérdéshez, mennyiben tanácsos, vagy mikor kezdődjék a két nemnek, fiúknak és leányoknak közös iskolai nevelése. Ezen kérdést illetőleg nálunk is, úgy mint külföldön pro és contra okokat hoztak fel. Szerző nem e szempontból, csak általában lélektani szempontból vizsgálja a szerelmi élet különféle phasisait. Saját megfigyeléseiből és mások tapasztalásaiból, összesen 2500 esetből vonja le következtetéseit. Szerző legelőször is egy régi, nagyon általános nézetet cáfol meg, azt ugyanis, hogy a szerelmi élet a serdülés, a pubertás korában kezdődik. Bell adatai azt bizonyítják, hogy a szerelmi élet már a gyermekkorban veszi kezdetét. Az ember szerelmi életének szerző szerint négy korszaka van, melyek közül 3 még a megérés elé esik. Az első korszak 3 és 8, a második 8 és 14 év közé esik, a harmadik korszak ezután jön és a nőknél a 22-ik, a férfiaknál 26-ik évvel záródik. A negyedik korszak ezután következik.

Azt hisszük, hogy a tapasztalatok és az a tény, hogy a szerelmi állapot a legerősebb ösztönök közé tartozik, a szerző állítása mellett bizonyítanak, hozzá kell azonban fűznünk, hogy ez mégis csak megközelítő általánosítás, t. i. a legtöbb embernél így lesz, de még sem kivétel nélkül. Az egyéniség, a körülmények, a foglalkozás, éghajlat, táplálkozás, a faj, egészségi állapot, a sors mind hatással vannak a szerelmi s általában a kedélyi élet nyilvánulásaira. A szerelmi élet korai jelentkezése, gazdag formái, ereje szerintünk abban leli magyarázatát, hogy annak, amihez a faj fennmaradása van kötve, bizonyára igen erősen kell preformálva lennie az állatok szervezetében. Hiszen, mint Schiller mondja: die Welt bewegt sich durch Hunger und durch Liebe.

Über Nervenheilstätten und die Gestaltung der Arbeit als Hauptheilmittel. von Georg Christian Schwarz. Ein Wort aus praktischer Erfahrung an Ärzte und alle Förderer des Gemeinwohls gerichtet. Leipzig.

E kis munka írója hosszú ideig volt idegbeteg, és mindenfélét megpróbált baja gyógyítására. Végre a célszerű kézimunka gyógyította meg. Hogy idegbajban szenvedő embertársainak, kík mint ő, mindenfélét hasztalan próbálnak, segítségére legyen, a saját meggyógyulásának történetét írta meg. Nem szakember, de gondolkodó fő munkája. Őt a célszerű munka gyógyította meg. Azért ő mindenk felett a kézimunkát ajánlja a neurasthenikusoknak. Ez a munka: hasznos, célszerű és lehetőleg szükséges legyen. Legalkalmasabb a kérészet és az asztalosmesterség.

Épen nem új, amit ajánl, de érdekes igazolására szolgál épen azon elméletnek, amely szerint a figyelemnek elvonása a rendes eszmekörből és tartós lekötése egy más irányban, másrészt a könnyű izommunka igen alkalmas a centrumban megbolygatott egyensúly helyreállítására.

Hogy a munkának, különösen a fizikai munkának mily fontos szerepe van életünkben, hogy a fizikai mérsékelt munka nemcsak biológiai szükség, nemcsak az öröm forrása, hanem a fájdalom gyógyszer is, azt Ch. Fésé: «Travail et Plaisir» című nagy munkájában, mely az elmúlt évben e lap hasábjain is ismertette lett, gyönyörűen fejtegeti. Eddig csak azt hangoztatták az emberek, azt is kevés eredménnyel, hogy «a munka nem szégyen», ma már mást kell a munkáról zengenünk.

Egy különös lelkiállapot. G. B. Cutten. *The case of John Kinsel.* Psychol. Review 10.

Ritka és igen érdekes lélektani esetet ír le szerző fentnevezett tanulmányában. Oly esetről van itt szó, amelyben a rendellenes, psychopatikus lelki tünetmények egész serege

fordul elő. John Kinsel amerikai egyetemi hallgatón ugyanis az idegesség és neuraszthenia különféle alakjain kívül a somnambulismus, alvajárás, kettős öntudat s más abnormis lelki tünetények léptek fel bizonyos időközökben, melyekből szerző a hypnosis segítségével kigyógyította.¹

Az érdekes esetet szerző először részletesen leírja, aztán az egyes alakok fejlődését iparkodik megmagyarázni. John Kinselre örökléskép szállt a bajok csirája. Dédapja és dédanyja, öregapja és öreganyja, atyja és anyja mind idegbajokban, még pedig elmebaj, iszákosság stb.-ben szenvedtek. Ehhez hozzájárul, hogy Kinsel 4 éves korában koponyatörést szenvedett, majd hályog kezdett nőni mind a két szemén. Innentől kezdve tizenkét éves koráig dadogott, később csak akkor dadogott, ha másokat is hallott dadogni. Azután alvajáróvá lett. Jó tanuló volt s 20 éves korában az egyetemre lépett. Ezen négy collegiumi éve a legérdekesebb. Az első évben szokatlan alvási vágy lepté meg. A második évben a somnambulismusnak különféle formái jelentkeztek nála. Nemcsak fekve, vagy ülve, hanem járva is tudott aludni. Nyitott szemmel járt, tánczolt, a kérdésekre felelt s mégis aludt. Amit ily abnormis állapotban tett, arra nem tudott visszaemlékezni. A harmadik év elején alvajáróvá lett. Szellemi tehetségei ilyenkor nagyobbak voltak, mint éber állapotában. Az év végén epileptikus rohamok lepték meg. A negyedik év közepén alvó állapotban, de nyitott szemmel kezdett járni. Normális állapotban semmit sem tudott arról, ami vele alvó állapotában történt, de alvó állapotában mindkét állapotára tudott visszaemlékezni. Alvó állapotában jellege is megváltozott. Míg ugyanis normális állapotában kellemes, sőt szeretetreméltó volt, alvó állapotában ingerlékeny, veszekedő, könnyelmű, iszákosságra hajló, testileg is gyengébb lett. Környezetének egyre nehezebb lett megállapítania, hogy alszik-e, vagy ébren van-e, és sokszor maga sem tudta, hogy melyik állapotban van. Az egyedüli biztos mód erre az volt, hogy azt vizsgálták, hogy emlékszik-e arra, ami alvása alatt történt.

Szemhályoga ekkor már annyira nagyobbodott, hogy látóképességének jelentékeny részét elvesztette; később megoperálták, és szeme jelentékenyen javult.

Szerző többször hypnotisálta Kinselt, aki aztán kérdéseire azt mondta, hogy ez egy harmadik állapot, a másik kettőtől különböző, és hogy ő a hypnotisban mindkét másik állapotra emlékezik. Collegiumi negyedik évében iszákos lett, de csak abnormis állapotában, de amint az intézetet elhagyta normális állapotában is inni kezdett. Szerző hypnotikus suggestióval ebből is kigyógyította. Kinsel most normális, nincsenek epileptikus rohamai, nincs ilyen kettős öntudata, nem iszákos.

Szerző műve végén ez állapotok magyarázatával foglalkozik. Kinsel epilepsiáját az öröklés és koponyasérülés eléggé megmagyarázza. Az álomkórság szerző szerint *equivalense* az epileptikus rohamoknak, a későbbi iszákosság pedig *equivalense* az álomkórságnak. Előidéző okokul szerepelnek még megerőltető tanulás kedvezőtlen körülmények között és talán autohypnosis előidézve azáltal, hogy Kinselnek megerőltetve kellett a hályog mellett néznie. Állapota a hypnotikus állapothoz hasonlított.

W. Weygandt. *Beitrag zur Lehre von den psychischen Epidemien.* Halle a S. 1905.

Most, midőn a lelki megháborodás tömegesen lépett fel nálunk is egy nagyobb vidéki városban, nem érdektelen azon kérdéssel foglalkozni, mi az oka az ily lelki (psychikus) epidemiának, és mily körülmények között léphet az fel.

Weygandt szerint az ily lelki epidemia nem más, mint valamely lelki betegségnek, megtébolyodásnak lelki átvitele, egy lelki betegről egy más, addig egészséges emberre oly módon, hogy a beteg oly hatással van a környezetében élő egészségesre, hogy az egészségesre mintegy átragad a beteg kórképe, s hasonló bajt kap. Ez tehát lelki inficiálás. De mily körülmények között léphet ez fel? Szerző felveti itt azt a kérdést is, hogy az az egészséges, hanem érintkezik avval a beteggel, úgyis egészséges maradt volna-e? Erre nézve azt a

tényt hozza fel, hogy olyan ikrek, akik hasonlóan vannak disponálva, hasonló lelki bajt kaphatnak, anélkül, hogy éveken át érintkeztek volna egymással. Ez esetben ugyanis lelki átvitelről, inficiálásról, inductióról nem beszélhetünk.

Vannak tehát olyan esetek, melyekben nincs átvitel, inficiálás, melyeknél tehát psychopathologikus dispositió, tehát lelki bajokra való hajlam szerepel, mely hajlamnak alkalmi okra, kiváltó okra van szüksége. Ezek tehát magokban hordják a baj csiráját, melyet aztán egy, az idegrendszert megrázó alkalmi ok segít kitörésre. Ilyen baj pl. a histeria, mint a testben levő dispositió. Ezen kategoriába sorolandók a testvérek megbetegedései, az iskolai és kolostorepidemiák, a tánc- és flagellansok epidemiái.

Szerző különös fontosságot azon képzetnek, eszmének tulajdonít, mely az ily átvitel tárgyát képezi. Az ily ideát tulajdonkép annak érzelmi értéke aktiválja, azaz csak akkor lesz alkalmas ily átvitelre, suggestióra, ha az illető érzelmeit nagyon megragadja. A képzetnek ez a nagy érzelmi értéke tulajdonkép lényege az ily suggestiónak. A psychikus epidemia tehát ilyen suggestiónak az eredménye. Figyelemreméltó, amit a szerző azon hatásokról szól, melyek nem okoznak ugyan szoros értelemben vett elmebajt, mégis hatással vannak az egészségesekre. Ily esetekben az egészségesek egyes vonásokat, képzeteket, ideákat, szokásokat vesznek át a beteg lelkű embertől, anélkül, hogy lelki világukban egyébként bármily zavar mutatkoznék.

Sz. E.

A szagok associativ képessége. The American Journal of Psychology. (By Alice Heywood and Helen A. Vortriede.)

Oly igen gyakran tesszük a mindennapi életben azt a tapasztalatot, hogy a szaglásnak nagy képessége van arra, hogy felelevenítsen elmúlt tapasztalatokat, hogy érdemesnek látszott laboratoriumi kísérletnek vetni alá ezen megfigyelés correctségét. Természetes, ha a fizikai tünemény megszűnik

jelentkezni a laboratoriumi kísérlet mesterségesen előidézett feltételei között, ezzel még nem az bizonyul be, hogy az csak illúzió volna a mindennapi tapasztalatban. De, hogy a kísérletnek jól ismert és egyszerű körülményei között a jelenség nem mutatkozik, az csak azt jelenti, hogy megjelenésének alapoka a laboratoriumon kívül fekszik, azon összetettebb feltételek közt, melyeket nem reprodukált az alkalmazott módszer.

A végzett experimentumok első sorozatának célja volt kipróbálni a szagfélések erejét arra nézve, hogy felelevenítsék azon képeket, melyeket a szagokkal együtt presentáltak a megfigyelőnek és pedig mindig egyidejűleg. A methodus nagyjában Calkins eljárását követte az associatiók tanulmányozására. A megfigyelőnek meg volt engedve, hogy öt másodpercig szemlélje azt a képet, mely előtte feküdt az asztalon, de amely idő alatt egy szagot lélekzett be valamely üvegsébel, melyet az experimentáló tartott neki oda az orrlyukai alá. Egy pernyi időköz után más kép és más szag került sorra. Mikor azután 6 kép és 6 szag presentáltatott, más egymásutánban adatott a szagok sorrendje és a megfigyelő leírta bármiféle ábrázolat suggeráltatott elméjének. Ezen képek valamely folyóirat illustratiói voltak körülbelül 6×8 hüvelyk nagyságúak és úgy voltak összeválogatva, hogy élénkségük és izgató karakterük tekintetében meglehetősen egyenlők voltak. Az persze nem volt lehetséges, hogy a szagokat is az egyenlő intenzitások szerint válogassák össze, de viszont ki lett oktatva a megfigyelő, hogy jelentse meg, ha bármikor is egyik, vagy másik szag zavaróan elütő intenzitású volt a többihez viszonyítva.

Az ezen sorozatnak, épúgy mint a többi sornak eredményei is a következő módon kezeltettek. Először is meghatározattak azon esetek, melyekben a képek és szagok közti associatió az elsőség, az ujdonság és elevenség számlájára volt írható. Azután kiszámítottatott a correct associatiók percent-száma (a fennebbi esetek levonásával).

Azután a tévedések száma állapítottatott meg, midőn

ugyanis a megfigyelőnek belső szemlélete (introspection) folytán az associatio valamely ideationális kapcsolat közbejöttével történt; így például mikor a gummi szaga suggerál egy csizmás embert ábrázoló kísértő képet a «gummi csizma» segélyével. Ezen esetek mellőztettek. Már most azon eseteken kívül, ahol nem volt semmi associatio, vagy ami volt, rossz volt, hátra volt még két osztály: azon esetek, midőn a szag feleleveníti a képet minden megmagyarázható ok nélkül és azon esetek, midőn valamely kedélyi (affectiv) kapcsolat létezett. Néha például összeköt a megfigyelő képet és szagot, mert neki mindegyik kellemetlen volt, vagy mert mindegyik jól esett. Ezen osztályba soroztattak azon esetek is, ahol a szag és kép közötti kapcsolat az incongruentia érzése volt, ilyen midőn illat társult a kovácműhely képmásához. Az incongruentia pszichologiai természete vita tárgyát képezheti, de ilyen esetben ez legalább nem képzet (idea) abban az értelemben, hogy a «gummi csizma» idea.

Az eredmények összehasonlítása alapján következő conclusióra jutunk:

1. A szagoknak nincs felsőbbségük suggeráló, vagy associáló erő tekintetében az értelmetlen szótagok felett.

2. Azon esetek, melyekben a kapcsolat inkább kedélyi (affective) mint ideationális, specialis fontosságuk, mert néha suggeráltatott, hogy a szagok leszámaztatják associativ erejüket abból, hogy affectiv állapotokat és hangulatokat képesek előidézni.

3. A kapcsolatok, akár ideationálisak, akár affectivek, közreműködnek elősegítésére az észbejutásnak (visszaidézésnek) azáltal, hogy ahol ők jelen vannak, mindjárt nagyobb élénkséget, frissiséget és erőt adnak az impressióknak már az első bemutatáskor. Valószínűleg nagy befolyása van az incongruentia (össze nem tartozás) hatásának is, mint például, ha valamely kapcsolat annak a rovására irandó, hogy a megfigyelő kénytelen volt nagyobb figyelmet fordítani a benyomásokra éppen azért, mert azok incongruensek voltak.

4. A szagérzeteknek sok tekintetben különös helyzetük van az érzéki jelenségek közt. Ezek például jobban el vannak szigetelve, mint a legtöbb más érzéki elem. Ezek a szorosán összeforrasztott érzéki complexusoktól elválasztva jönnek elő gyakrabban, mint a többi egyébféle érzések. A hangelemek megközelítik őket ezen tekintetben. Vannak «vándor hangok» ép úgy, mint «vándor illatok», de a hangérzetek alkalmaztatnak a nyelvben egyéb más elemekkel együtt a benső associációban.

Továbbá, bármely adott szagqualitás is viszonylagosan ritkán jön elő szellemi életünkben. Ezt két körülménynek lehet felróni: a szagok qualitativ különbözősége nagy számának és még inkább azon ténynek, hogy a szagérzék organuma oly hamarosan kifárad. A szagok, melyek állandóan körülvesznek bennünket, eltűnnek öntudatunkból a fáradság folytán; összehasonlítva azon gyakorisággal, melylyel kitapasztaljuk az összes látási és hallási qualitásokat, igen ritkán tapasztaljuk a szagnak határozott érzetét.

Az eredmény az, hogy a szagérzetekre nagyobb fokban figyelünk, mint bármely más érzetqualitásokra. Egy doboz szaga emlékünke idéz egy kertet, melyben gyermekkorunkban jártunk; semmiféle látási vagy hallási qualitás sem oly ritka és elkülönített eleme a tapasztalásnak, mint a doboz szaga. A szagnak associatiókat felelevenítő ereje nagyjában azon feltételeknek tulajdonítandó, melyek kedvezők neki a mindennapi életben. Ott, ahol — mint ezen laboratoriumi kísérletek körülményei közt is — a feltételek úgy rendeztettek el, hogy a figyelem nem kedvez jobban a szagérzéseknek, mint egyéb dolgoknak, milyenek az értelmetlen szótagok is voltak, a szagok fensőbbsege az associativ erő tekintetében megszűnik jelentkezni.

Szemethy Béla.

Harold H. Joachim: Absolut és relativ igazság.
(Mind, 1905 I.)

Könnyebbség végett e cikk gondolatmenetét párbeszédalakban adom: «Minden igazság absolut; legfelebb részleges

és határozatlan.» Ellenkezőleg: minden igazságot el lehet «nyeletni» egy más, tágabb igazsággal, melynek azért szintén nem kell «abszoltnak» lennie. «De a tágabb igazság nem változtatja a szűkebbet, csak pótolja.» A tudomány hát csak igazságok halmaza lenne? «Igazságok rendszere; kell, hogy e rendszer minden tagja határozott legyen.» De csak a rendszerben határozott; a látkör tágulása alterálja a részigazság jelentőségét s így igazságát is. «Tehát a jelentőség változásával változik az igazság is?» Az igazság értelmezésétől függ; abszolút igazság nem a végtelen subiectum abszolút öntudata, mert itt nincs megismerendő «másik»: hanem a tudás teljes logikai koherenciája (bár emberi tudás számára ez is lehetetlen). Az egész koherencia tudatával kimondott ítélet abszolút igazság (ha nyelvi kifejezése csak az is, ami az iskolás-gyereké). A perceptió-ítéletek többnyire nélkülözvén e koherencia tudatát, csupán aktuálisak, nem tudományosak. A negatív ítéletek egy része csak látszólag határozott negatív, valójában határozatlan pozitív s így provizionális.

Baja.

Babits Mihály.

TÁRSULATUNK ÉLETÉBŐL.

Társulatunk választmánya f. é. március hó 13-án tartott ülést a Kir. M. Természettud. Társulat üléstermében. Jelen voltak: dr. Bokor József mint elnök, Szitnyai E. titkár, Jász Géza pénztárnok, dr. Pauler Ákos egyetemi m. tanár, dr. Kemény Ferenc igazgató, dr. Hornyánszky Gyula egyet. m. tanár, Fraunhofer Lajos meteorolog. int. assistens választmányi tagok. A folyó kisebb ügyek elintézése után a titkár a következőket jelenti:

1. Felolvasások tartására több kiváló szakembert kért fel, kik készségesen vállalkoztak erre.

2. A magyar társadalomhoz a hirlapokban, az ország kaszinóihoz és olvasóköröihez, a középiskolák filozófiai tanáraihoz, a tanítóképzőkhöz és felsőbb leányiskolák illető tanáraihoz nyomtatott felhívásokban fordult a magyar filozófiai társaság ügyében.

3. Jelenti, hogy a Kir. Magy. Természettudományi Társulat nagy előzékenységgel, díjtalanul engedte át üléstermét a választmányi ülések számára és közleményeinkkel a csereviszonyt elfogadta. A titkár a választmány nevében megköszönte e kiváló figyelmet.

4. A m. tud. Akadémia a titkár kérelmére ezentúl megküldi havi Értesítőjét és kiadványaiból a filozófiai legújabb műveket.

5. A titkár jelenti hogy új tagokul a következők jelentkeztek: Imre Sándor egyetemi m. tanár Kolozsvár, Lichtenegger Győző tanár Budapest, Szemethy Béla tanár Budapest,

Fazekas József tanár Székelyudvarhely, dr. Semsey Andor főrendiházi tag Budapest, Laborfalvy Berde István kir. ítélőtáblai bíró Szolnok, Nagy József gyárvezető Palocsa, Fürth Jaques főkönyvelő Budapest, Perczel Ferenc a magyar gazdák szövetkezetének vezérigazgatója és neje Perczel Kozma Flóra Budapest, dr. Szelényi Ödön tanár Késmárk, Pöcz János tanár Békés, dr. Kneppo Sándor pénzügyi fogalmazó Nagy-Lengyel, Csincsek Béla állami igazg.-tanító Borgó-Prund, dr. Zsigmond Ferenc Kúnhegyes, dr. Dénes Lajos tanár Budapest. Valamennyien rendes tagokká választottak.

Jász Géza pénztárnok jelenti, hogy a pénztárban mai nap 2132 korona 76 fillér van.

Következő felolvasó ülésünk március 18-án lesz, mely alkalommal dr. Dénes Lajos tanár fog felolvasni.

A titkár még a tagok számára, a beérkezett művekről s folyóiratunk ügyeiről tesz jelentést. Mind tudomásul vétetett.

Felolvasó ülés. Társulatunk március hó 18-án a magyar tud. Akadémia üléstermében felolvasó ülést tartott, melyen dr. Dénes Lajos tanár nagy közönség előtt a kritika lélektanáráról tartott szabad előadást.

Beküldött művek.

1. Az akarat nevelése, írta Payot Gyula. A m. tud. Akadémia kiadása. Ára kötve 5 kor.

2. A társadalmi evolutio, írta Kidd Benjamin, a magyar tud. Akadémia kiadása. Ára kötve 5 kor.

3. Krisztus visszajövetele (Reincarnáció) biblia-teozófiai tanulmány, írta Lukácsy Imre ev. ref. lelkész. Ára fűzve 4 korona. Pécs, 1906.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

SZERKESZTI:

SZITNYAI ELEK

TITKÁR.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1906.

TARTALOM.

1. A vezető és nagy emberek hatása, dr. LECHNER LÁSZLÓ	121
2. Korunk világnézete, dr. KARL LAJOS	131
3. A gyermektanulmányozás mai állapota, II., NAGY LÁSZLÓ	143
4. Irodalom. Böhm Károly: Az ember és világa. Szitnyai Elek	152
Kidd B. Társadalmi evolúció, Jász Géza	158
Dr. Pierre Roy: A hypochondriáról	166
Dr. L. Marchand: A syphilis etiológikus szerepe lelki betegeknek	169
R. Senet: A nyctophobia a gyermekeknél, ismerteti Babits Mihály	169
Olasz filozófiai társaságok, Vida Sándor	170
Arthur Michell: Az álmodásról, nevetésről, pirulásról, ism. Szemethy Béla	172
Dr. Imre Sándor: Magyar vonások nevelésünkben, Szitnyai Elek	175
5. Társulatunk életéből	176

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket ingyen kapják. Nem tagok előfizethetnek 6 koronával. Egy szám ára 1 korona 50 fillér

Kivonat a Társaság alapszabályaiból.

4. §. A Társaság tagjai háromfélék: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

6. §. Alapító tagok azok, kik a Társaság céljaira egyszersmindenkorra legalább 200 koronát fizetnek.

8. §. A rendes tag három-három évre kötelezi magát a tagságra. **A tagsági díj évi hat korona.**

A Társaság választmánya a Közleményekben megjelent felolvasások és cikkek honoráriumát ívenként 50 koronában állapította meg.

A pénzbeli küldemények Jász Géza úrhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyébközölni valók a titkárhoz (Szitnyai Elek Budapest, VIII. ker., József-körút 23. sz. II. em. 11. sz.), az elnökséget illető ügyek (Budapest I. ker., Fehérvári-út 51. sz.) intézendők.

A VEZETŐ ÉS NAGY EMBEREK HATÁSA A HALADÁSRA ÉS A MŰVELŐDÉS FEJLŐDÉSÉRE.

I.

I. Megannyiszor megemlített igazság az, hogy a művelődés fejlődésére, kiváltképen annak elején döntőleg befolyt a földrajzi hely természete és éghajlata, teszem: volt-e a hely a nagy óceánban fekvő sziget, vagy nagy síkság-e hatalmas folyókkal, vagy egekbe nyúló hegyek-e stb., volt-e a föld termékeny és milyen volt éghajlata. E körülmények okozták, hogy a művelődés a földnek csak néhány kedvező pontjain indulhatott meg először, hogy e helyeken a legkorábbi művelődést találjuk; de e földrajzi körülmények több helyen lényegesen okozták azt is, hogy ama művelődés, miután az hamar bizonyos magas fokot ért el, megállapodni látszott, a népkaszttokra oszlott, az intézmények állandók maradtak, és a szellemi látókör alig észrevehető módon szélesedett ki, mint teszem a hinduknál és egiptomiaknál. A művelődés fejlődésének második tényezője, mely e fejlődés egész sorában végig fölötte fontos, az, hogy eleinte az embercsapat, később a nemzet más embercsapatokkal vagy nemzetekkel miféle viszonyokba lépett. Magába zárt, másokkal érintkezésbe nem lépő embercsoport művelődésben nem haladhat. — A történet tanúsága szerint még azt is tudjuk, hogy a művelődés eleintén csak egyes országokra és nemzetekre terjedt ki, hogy ezek történeti sorban egymást felváltották. Megesett az is, hogy egyszerre két helyen voltak virágzó országok; de aránylag későbbi időben látjuk azt, hogy két vagy több nemzet művelődése sűrűbben érintkezett és egymásra hatott. A görög szel-

lem elterjedt Európában és Nagy Sándor után behatolt Ázsiába; a római-görög művelődés az ókor végén nagy területet fogott be: de csak az újabb időben tapasztaljuk azt, hogy egy sok tekintetben egynemű művelődés valamennyi világrészen terjed el, habár még most is tetemes területeket találhatni, melyek az egynemű művelődés keretein szinte kívül esnek, az elterjedésnek e folyamata még most sem ért véget és határt. — Amint hegyes vidékeken a fölkelő nap először csak a hegyeknek ormait világítja meg és a fény csak lassan hatol le a völgyekbe, hogy nagyobb tért világítson meg, úgy a történet tanúsága szerint a művelődés fénye is eleintén csak egyes földrajzilag alkalmas területeken áradt el és csak hosszú idő multával nagyobb meg nagyobb térségeken: történetileg — majd később megemléltendő megszorításokkal — beigazolt tény, hogy a művelődés fénye mintegy a magasból száll le. — Amit az emberiség művelődéséről egyáltalában mondhatunk, az ráillik az egyes nemzetekre is. Eleintén — miután az egész összességében a művelődés alapját bizonyos fokig lerakta — egyes kiválóbb férfiak, kasztok vagy osztályok vezetik tovább a többi népet, míg végre mind többen és többen iparban, művészetben, tudományban a további fejlesztésben közreműködnek és azzal karöltve a közszabadságnak és a jogi egyenlőségnek nagyobb és nagyobb tért hódítanak. Ezzel kapcsolatban még azt a megjegyzést is kell tennem, hogy a XX. század fiának, ki korának magaslatán áll, szellemi látóköre jóval nagyobb arányban áll, magasabb, mint akár a legműveltebb görögé vagy rómaié, mint amilyen arányban magasabban áll a XX. század parasztja a római vagy görög földműves fölött. Míg a jelen kor művelt embere az egész multnak vívmányait, mintegy öröklí, hiszen a megismert igazságoknak, a technikai vívmányoknak java része száll az utókorra (hangsúlylyal mondom java része és nem mind), addig az az alsóbb osztályú ember ismereteinek jó részét csak egyéni tapasztalásából és közeli társadalmi környezetéből meg kisebb fokú tradicióból szedi össze. Ha szabad összehasonlítással élnem,

amazt a nap fénye világítja meg; emennek be kell érnie a napnak a holdtól visszavert fényével. Azzal nem azt akartam mondani, hogy a társadalom alsóbb rétegeinek művelődése nem halad előre, hanem csak azt, hogy e haladásnak tempója jóval lassúbb. E szempontból is igaz azon tétel, hogy a művelődés felülről alá terjed el. Ez önkénytelenül fejtegetésem tételére vezet, tudniillik mennyire alapszik a művelődés haladása a vezető férfiak munkásságán.

II. További fejtegetésem kiinduló pontjául szolgáljon olyan tétel, mint azt Carlyle Tamás felállította: «Mert, mint vélekedem, az egyetemes történet, annak története, mit e világon az ember elért, alapjában a nagy emberek története, kik itt működtek. Ezek a nagy emberek voltak az emberiségnek vezetői, mintázók és egyúttal minták, tágas értelemben mind annak teremtői, mit az embereknek nagy tömege elérni törekedett; *minden, mit e világon élrtnek találunk*, voltaképen csak külső eredménye, praktikus megvalósítása és megtestesítése azon gondolatoknak, melyek a világba küldött nagy embereknek lelkében honoltak.» (For as I take it, Universal History, the history of what man has accomplished in this world is at bottom the History of the Great Men, who have worked here. They were the leaders of men, this great great ones, the modellers, patterns, and in a wide sense creators of whatsoever the general mass of men contrived to do or to attain; all things that we see standing accomplished in the world, are properly the outer material result, the practical realisation and embodiment of thoughts that dwelt in the Great Men sent into the world. On Heroes and Hero Worship című munka elején.) Ha már ahhoz vagyunk szoktatva, hogy bonyolult tüneteknek ne csak egy oknak hatását, hanem sok oknak szövedékét és összehatását keressük; ha szem elől nem tévesztjük azt, miszerint a társadalmi tünetek véghetetlenül bonyolultak és valósággal kaleidoszkopszerű tünetek: gyanús szemmel fogunk ilyen messze kiható és fölötte általánosító állításra tekinteni. Carlyle nem volt szociológus. Szó sincs róla, a

nagy emberek a haladásnak hatalmas tényezői, de nem egyedüliek.

III. Mindenekelőtt több dologra kell fordítani figyelmünket:

1. Különösen és hangsúlyozva kell kiemelni azt, hogy a nyelv az egész népnek teremtménye; pedig nyelv nélkül a művelődés meg sem indulhatott; vedd el a nyelvet és gyökerében támadt meg a művelődés fejlődését. A nyelv szókincsében oly kategóriákat és oly színezetű fogalmakat teremt, melyeknek béklyóitól a leglánglelkűbb ember fel nem szabadulhat, szórendjében és szófűzésében megköti mindazoknak gondolatfűzését, kik e nyelvvel élnek. Ne szóljanak arról, hogy például Dante, Luther, nálunk némileg Kazinczy irodalmi nyelvet teremtettek. Ujításaikban egyrészt a nép nyelvére támaszkodtak, másrészt a nép nyelve maga mindenféle tájszólást szül és azzal visszahat az irodalmi nyelvre. A nép nyelve az ősi forrás. Jognak, erkölcsnek, vallásnak, mítoszoknak, iparnak alapjait népek és nemzetek rakják le *összességükben*. A jog eleintén szokásokon alapszik és például hosszú fejlődésen ment át a birtok és tulajdon fogalma, míg végre a *magántulajdon* fogalma határozottabb alakot öltetett. A erkölcs még mostanáig is *nép* alkotta valami és nem egyes embereknek műve. A szociológia is kiderítette, hogy a család is csak hosszú fejlődés után jutott az apasági joghoz és az egynejűséghez. De minek vesztegessenek sok szót, az etnografia, a szociológia még vad és barbár népekről kimutatja, hogy műveltségük már bizonyos fokig haladt és nem *végképen* kezdetleges vagy ősi. Miután a művelődés *már* bizonyos fokig haladt, csak *azután* jöhetnek a kiváló férfiak, kasztok, osztályok, kik ez alapra öntudatosan ráépítenek.

2. Tekintetbe kell venni, hogy a haladásnak hajtó tényezőjét az önfentartás keserű kényszerében és a jobb létre és helyzetre irányult vágyban és törekvésben kell keresni, mindkettő pedig az *egész emberiségben* közös és *mindenkit* többé-kevésbé tevékenységre sarkal; azonfelül hatásosak lehetnek

melléktényezőkként a véletlenül tett szerencsés megfigyelések és tapasztalatok. Első őseink a természeti tüneteket módszeresen ugyan nem vizsgálták, de volt eszük, hogy sok dolgot, mit véletlenül tapasztaltak, hasznukra fordítottak, észlelésüket élesíthette számtalanszor ama két előbbi körülmény: t. i. az önfentartás keserű kényszere és a jobb helyzetre irányuló vágyakodás és törekvés. — A véletlenül tett szerencsés észlelet még manapság, midőn a módszeres vizsgálódás annyira lábra kapott, nem megvetendő tényezője a haladásnak. Ilyen szerencsés tapasztalás, mely nem mindig vezető, nagy embertől származott, eleintén kis körben maradhatott, maradt is sokszor, míg végre szélesebb körben lett ismeretessé: a véletlen szerencsés észlelet eleintén csak kicsiben mozdíthatta elő a társadalmi jóllétet, de az utódok javítottak rajta apránként. Nem képzelhető-e, hogy művelődésileg fölötte hasznos és nevezetes újításnak kisszerű eredete volt, mely az apránkénti, ismeretlen emberektől származó javítások után nevezetessé vált? A művelődésnek még kezdetleges körülményei közt élő népeknél is már bizonyos fokig kifejlett ipari technikát és ügyességet találunk, ez ügyesség névtelen emberektől eredt és sok tekintetben a további haladásnak alapja. Mindig nagy emberek voltak-e ez ügyesség teremtői? Legyen még megengedve egy kis összehasonlítás. Elsőrangú költők csodálják a népköltészetet. Ismerjük-e valamely remek népdalnak első szerzőjét, ismerjük-e mindazokat, kik rajta simítottak és azt csiszolták? Carlyle a nagy tömegeknek teremtő össz munkásságát hagyja figyelmen kívül. Carlyle teljes ellentéte Gumpłowitz Lajos. Míg Carlyle így szól: minden, mit e világon elértnek találunk, a nagy embereknek köszönhető; Gumpłowitz így nyilatkozik: Egyéni tény soha sem idéz elő társadalmi, bármennyire tévesszen meg a látszat. Egyesnek tette soha sem teremt társadalmi állapotot vagy változtatja azt meg; csak egy társadalmi állapot idézi elő a másikat. (Eine individuelle Thatsache wird nie eine sociale erzeugen, so sehr auch der Schein uns trügen mag. Die That eines Einzelnen wird nie einen socialen

Zustand schaffen oder ändern — nur ein socialer Zustand erzeugt einen andern. Grundriss der Sociologie. 64 l. I. kiadás.) Gumpłowitz minden művelődést az embercsoportokból és ember-tömegekből és azoknak egymásra hatásából származtatja.

3. Ha a szélvész a tenger felszínét felkavarja, a tenger vize rohamosan haladni *látszik*, és összességében mégis csak egy helyen marad, a víznek nagy tömegeit a *csendes* és alig észrevehető tengeri áramlatok viszik magukkal tovább. — Az újabbkori történeti kutatás is arra felé hajol, hogy a felszínen levő mozgalmas jelenetek mellett a korszellemnek áramlatait is vizsgálja, és a történetileg nem éppen mindig zajos, de annál fontosabb és következményeikben hatásosabb tényeket összegyűjti, egymással kapcsolatba hozza, és fontosságukat a művelődés haladására mérlegeli. Ilyen koráramlatokban a nemzetnek, sőt néha több nemzetnek közös céljai és törekvései nyilvánulnak, és nem *csak* a vezető férfiaknak gondolatai, eszméi és aspirációi. Schiller mondja ugyan: Wenn Könige bauen, haben die Kärner zu thun; azt azonban azzal egészítem ki, hogy a királyok nem építhetnek semmit, ha a taligások becsületesen nem végzik napi munkájukat. — A művelődés e szempontból nemcsak nagy és szembetűnő lökéseknek, de talán nagyobb mérvben határtalan sok apró, de haladó mozgásoknak summája.

IV. Vizsgáljuk most a lánnglelkű férfúnak természetét és viszonyát a környezethez.

1. Azt mondogatják, hogy a lánnglelkű férfi mindent magából teremt. Teljes ellentéte ennek Gumpłowitz nézete: «Az egyén lelkével foglalkozó pszichológiának legnagyobb tévedése azon feltevés: az *ember* gondolkodik. Ezen tévedésnek eredménye az, hogy a gondolkodásnak *forrását* mindig az egyénben keresik . . . ami az emberben gondolkodik, az semmi szín alatt nem *ő* — hanem az *ő* szociális közössége (másokkal), gondolkodásának forrása éppen nem *ő* benne fekszik, hanem azon szociális közegben (mediumban), melyben él, azon szociális levegőben, melyet beszív, és *ő* nem képes másképen gon-

dolkodni, mint úgy, ahogy az szükségszerűen következik az őt körülvevő szociális médium ráhatásaiból, melyek agyában összpontosulnak.» (Der grösste Irrthum der individualistischen Psychologie ist die Annahme: der *Mensch* denkt. Aus diesem Irrthum ergibt sich dann das ewige Suchen der *Quelle* des Denkens im *Individuum* . . . was im Menschen denkt, das ist gar nicht *er* — sondern seine sociale Gemeinschaft, die *Quelle* seines Denkens liegt gar nicht in ihm, sondern in dem socialen Medium, in dem er lebt, in der socialen Atmosphäre, in der er athmet, und *er kann nicht anders denken* als so, wie es aus den im Hirn sich concentrirenden Einflüssen des ihn umgebenden socialen Mediums mit Nothwendigkeit sich ergibt. u. o. 167. l.) Goethe e kérdésről a következő szép szavakat mondja: «A legnagyobb lángész soha sem ér valamit, ha saját segédforrásaira akar szorítkozni. Mi egyéb a lángész, mint azon képesség, hogy mindent, mi őt érinti, megragadjon és alkalmazzon; minden anyagot, mely kínálkozik, rendezzen és étellel lássson el; innen visz ő márványt, onnan ércet, hogy belőle állandó emléket alkosson . . . Mi volnék én, én bennem mi maradna fenn, hogy ha az elsajátításnak ezen módja a lángelmúséget veszélyeztetné? Mit tettem én? Én mindent, amit láttam, hallottam, észleltem, összegyűjtöttem és alkalmaztam; igénybe vettem a természetnek, az embereknek műveit. Minden iratom tartalmát ezer különböző személy, ezer különböző tárgy adta meg; a tudós, a tudatlan, a bölcs és a balga, apraja-nagyja járult hozzá, legtöbbnyire anélkül, hogy sejtették volna, hozták gondolataiknak, képességeiknek, tapasztalataiknak adományát; ők vetették sokszor a magot, melyet arattam.» (Das grösste Genie wird niemals etwas werth sein, wenn es sich auf seine eigenen Hülfsmittel beschränken will. Was ist den Genie anderes, als die Fähigkeit, Alles, was uns berührt, zu ergreifen und zu verwenden; allen Stoff, der sich darbietet, zu ordnen und zu beleben; hier Marmor und dort Erz zu nehmen, und daraus ein dauerndes Monument zu bauen? . . . Was wäre ich, was würde von mir übrig bleiben,

wenn diese Art der Aneignung die Genialität gefährden sollte? Was habe ich gethan? Ich habe Alles, was ich gesehen, gehört, beobachtet habe, gesammelt und verwandt; ich habe die Werke der Natur und der Menschheit in Auspruch genommen. *Jede meiner Schriften ist mir von tausend verschiedenen Personen, von tausend verschiedenen Dingen zugeführt worden*; der Gelehrte und der Unwissende, der Weise und der Thor, Kindheit und Alter haben dazu beigetragen. Grösstentheils ohne es zu ahnen, brachten sie mir die Gabe ihrer Gedanken, ihrer Fähigkeiten, ihrer Erfahrungen; oft haben sie das Korn gesät, das ich erntete. Beneke E. Pragmatische Psychologie. I. k. 299. 1.) E kérdésnek megfejtésénél mindenesetre két dolgot kell szem előtt tartani: 1. óvakodnunk kell azon tudományilag nem igazolható abstrakciótól, hogy a kiváló embert környezetétől elkülönítjük, 2. fölötte téves azon fel fogás, mintha a lángelmű ember mindent magából, lelke mélyéből képes volna előteremteni. A lángésznek éppen az a jellemző tulajdonsága, hogy a köznapi embernél *sokkal több* benyomást, mely lelkére kívülről történt, tud *befogadni*, azonfelül még azt *egyöntetű szellemi egészé szervezi*, mely szellemi egész *egyéni* és ennél fogva sok tekintetben *eredeti* gondolkodásának kifejezője. Egyénisége tartalomban gazdagabb, kifejtésében jelesebb. Amint a lángelmű embernél tehát mindig szem előtt kell tartani a milieu-t, úgy egyes esetekben szinte legyőzhetetlen feladat volna az, hogy elemzéssel szétszedjük azt, mit teremtett a vezérlő, kiváló ember a magából, mit kapott ő kívülről. Ennek megvilágítására egy példát a tudományok köréből akarok megemlíteni. Valaki irataiban egy eszmét vet fel, de annak messze kiható következményeit az első pillanatra át nem látja, nem törődik továbbá a dologgal, másra irányítja gondolatait. Ezt az eszmét a lángelmű ember olvasta, eddigi tanulmányai és élénk gondolkodása arra képesítik, hogy az eszmét olvasván, egy csapással a nevezetes és új következményeknek sorát átlássa, ő az eszmét minden következményeiben követi, új fényt vet számtalan dologra és

idő multával talán maga felejtí, honnan kapta meg az első lökést az új irányba. Ismeretes, mit ért a francia *entrevoir* alatt, előbb többen sejtették a dolgot, a lángelmű ember tisztán látja. Ilyen esetben a köznapi és a lángelmű ember közt csak az a különbség, hogy ilyen nevezetes eszme amazt hidegen hagyja, emennek lelkében gyújt. A lángelmű férfinak vannak előfutárjai, — Darwin például maga említi előfutárjait, ismeretesek ők, — de nemcsak előfutárjai, hanem számos követői is, kik az új irányban olyasmire bukkannak, mire az iránynak megindítója maga sem gondolt, mit nem sejtethett; vannak sokan, kik pro és kontra szólnak a dologhoz, az elmélet ilyen tudományos harc után csak módosított alakban állhat fenn; ha végre a tudomány a pro és kontrát mérlegelvé, egy leszűrt, végleges elméletben állapodik meg, akkor az elmélet megannyi embernek közös műve, melyből való igaz olyan férfinak, mint teszem Darwin, az oroszlánrész jut ki. Nem akarom a lángelmű férfi hatását kevésre becsülni, csak amellet kardoskodom, hogy nem szabad őt környezetétől elkülöníteni. Mohammed ugyan alapította a vallást, de a mohammedánizmust teremtette az egész mohammedán világ. — A mondott dolog nemcsak a tudományokra alkalmazható, hanem iparra, technikára, művészetre, társadalmi intézményekre, szóval minden művelődési tényezőre is. Hasonlítsuk csak össze például Stephenson mozdonyát a mostaniakkal, az olajfestészetnek kezdetleges technikáját a mostanival, valamely társadalmi intézménynek kezdetleges alakját a kifejlettel. Az impulzust megadja a lángelmű férfi, a teljes kifejtés sokaknak közös műve.

2. Ha előbb azt vizsgáltuk, mennyivel és mivel tartozik a vezető férfi a környezetnek, most arról kell szólni, mennyivel tartozik a vezetett tömeg a vezető férfinak. Arra röviden felelhetünk: az impulzussal. Az impulzust adja meg a vezérlő férfi, ennek elfogadása és további kifejtése a környezetnek dolga. E szempontból a vezérlő ember nem választható el környezetétől, mert általános társadalmi törvényül azt állít-

hatni, hogy a környezetnek fogékonnak kell lenni a nagy ember eszméi, érzelmei, aspirációi iránt; ha hiányzik e feltétel, vége a nevezetes ember hatásának. Már Buckle mondja: «Ha a szellemileg vezető rendek nagyon távol állanak a praktikus étellel bajlódó rendektől, akkor az előbbieknak nem lesz befolyásuk az utóbbiakra és utóbbiak nem részesülnek jóban az előbbiektől.» (When the interval between the intellectual classes and the practical classes is too great, the former will possess no influence, the latter will reap no benefit. History of Civilisation in England.) Hasonlóan szól Schäffle A.: «A szellemi vezetéssel egy állandó szellemi alkalmazkodásnak kell karöltve járnia a vezető erőknek a vezetett tömegekhez és viszont.» (Der geistigen Führung muss daher eine fortwährende geistige Anpassung zwischen führenden Kräften und den geführten Massen zur Seite gehen. Bau und Leben des socialen Körpers. I. 186. 1. 2. kiad.)

Dr. Lechner László.

(Folytatjuk.)

KORUNK VILÁGNÉZETE.*

Számos jel arra mutat, hogy a történelmi fejlődés új korszaka felé közeledünk vagy annak küszöbét át is léptük. A történetírók és bölcselek gondos vizsgálat alá veszik e jelenségeket és a forrongó jelen tényeit csoportosítva, elemezve, egységes képbe igyekeznek foglalni, mely visszatükrözteti az eddigi fejlődési folyamat végeredményét és fényt vet a jövő haladás irányára. Hú képet nyújtanak-e? az nem mindig az író jóhiszeműségétől, lelkiismeretességétől függ, hanem sok tekintetben attól, hogy az események megértek-e ilyenmő vizsgálódásra, a fejlődés minden tényezője fellépett-e és sikerült-e a jellemző, iránytadó legfőbb tényezőket felismerni. Kora fejlődésének, szellemi élettartalmának ily boncolója volt Strauss Dávid Frigyes, habár feladatát némi egyoldalúsággal fogta fel és materialisztikus állásponton csak a vallásban nyilatkozó szellemi élet fokmérője kívánt lenni. (Der alte und der neue Glauben. Bonn, 1904. 16. k.) A német nép legújabb korának eseményeit foglalta össze LAMPRECHT, kereste azok lelki rugóit és ezek alapján igyekezett egy általános világnézet képét megrajzolni. Kizárólag a német művészet, tudomány és bölcészet tényeit sorolja fel, de a lelki tényezőkig hatolva könyve általános jelentőséget nyer és hasonló tényezők hasonló hatását feltételezve, más népek körében a fejlődő

* LAMPRECHT KÁROLY. Deutsche Geschichte. Erster Ergänzungsband: Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. Berlin, 1902. Gaertners Verlag. 8^o 463. 1.

EUCKEN RUDOLF. Die Lebensanschauungen der grossen Denker. 5. Aufl. Leipzig. Veit und Comp. 1904. 4^o 523. 1.

désnek ugyanazon irányát kereshetjük vagy várhatjuk. A magyar nép szellemi élete az ország helyzeténél fogva a német kultúra erős befolyása alatt áll, azért Lamprecht művének egyes részei kétszeres érdeklődésre tarthatnak számot. Mellőzhetők a német zene, képzőművészet, költészet fejlődését jellemző fejezetek, melyekben a tények gazdagsága, csoportosítása a szakembert akkor is bámulatra ragadja, ha a schematikus rendszerezés ellen tiltakoznék és a fejlődés folyamatát korai megmerevedés ellen védené. A világnézet kifejtésével azonban általános érdekű kérdéseket érint. EUCKEN, a történelem folyamán fellépett nagy gondolkodók világfelfogását jellemzi. Minden egyes korban ismétlődik a rombolás és alkotás, a hatás és ellenhatás jelensége, melyet a világ bennünk élő képeinek legáltalánosabb vonásaként tekinthetünk. A kultúra munkája nem az előbbi kor tevékenységének eredménye, minden kor újból, alapjából építi fel szellemi műveltségének palotáját. A legújabb korban visszahatás mutatkozik a realizmus ellen, sőt a romba dűlő régi világ törmelékein át egy új világosság csillámlik keresztül és az idealizmus hajnala köszönt felénk. Amit Eucken általános nagy vonásokkal rajzol, azt Lamprecht kiszínezi, a tények szilárd alapjára fekteti. Felfogásuk lényegében egyező; a történetíró s bölcselő egybevetésével jellemezhetjük a sarjadzó új kort.

Az ókor a hatalmas államalkotások korszaka. Az egyén, a társadalom tehetetlenségre van kárhóztatva az állami szervezetet teremtő hatalmas erőkkel szemben. A középkorban egyes társadalmi osztályok, rendek nyomulnak előtérbe. Az egyén egész erejét a rendi élet fejlesztésének, kötelességei teljesítésének szenteli. Az újkorban töri át az egyéniség a társadalmi osztály korlátait. Egyes gazdagon kifejlett egyéniségek mutatták az irányt, nyomukban a jelentéktelenebbek, az elnyomottak is felszínre törekedtek és ma már az egész társadalom figyelme az egyéniségre irányul és létjogát, ha saját létjogával nincs ellentétben, méltányolni törekszik. Vajjon egy újabb kollektívizmus nem fakad-e nyomában és a fejlőd-

dést nem tereli-e más irányba, az a jövő kérdése. A lelki élet terén az ókort és középkort a szimbolikus, tipikus felfogás korának tekinthetjük, míg az újkort a szubjektív lelki élet jellemzi. Az újkorban kiválik és néhány jellemző vonásával önálló képpé alakul a legújabb kor, a körülöttünk lefolyó élet képe. A művészetek terén mutatkoznak az új irány első nyomai e téren az alkotó egyéniségek szervezetük érzékenysége, tudatosságuk által, mint a pontos meteorológiai műszerek előre megérzik a közel jövő változásait. A kor lelki életének elemzésénél a *művészetek* köréből indulhatunk ki. Mit értünk itt jelenkor alatt? A zenében ez Wagner Richard, Wolff Hugo, Brahms kora; a festészetben Böcklin, Thoma és Klinger uralmának ideje; alirai költészetben Liliencron, George és Hoffmannsthal a dráma terén Hauptmann és Sudermann népszerűségének időszaka. A lelki fejlődés legújabb kora a művészetek felújulásával, az ember esztetikai felfogásának átalakulásával vette kezdetét. A képzelet alkotásainak nagy civilizáló ereje nyilvánult meg, amiben Schiller oly rendíthetetlenül hitt, amelytől az emberiség nevelését várta. A művészetek körében találjuk meg a fejlődés legjellemzőbb nyomait és ezekből a megfelelő lelki életre következtetve a jelenkort az *ingerlékenység* korának nevezhetjük. Az elnevezés talán nem a legszerencsésebb, de a szokásos lélektani terminologia nem illik a történelmi tudományokra, ezért kissé önkényesen használja az újabb történetfilozofia egyes kifejezéseit. A külsőleg ráerőszakolt lélektani fogalmak azonban nem fedik a tényeket; a történelem lélektanát magukból a történelmi tényekből kell kifejteni, amint Wundt hirdeti: mert egyébként szerves egész helyett egymás mellé illesztett egybe nem vágó két rendszert nyerünk. Mit értünk ingerlékenység alatt, arra a jelenség keletkeztenek folyama vet majd világot.

A 19. század nagysága anyagi és szellemi téren a munkában állott. A lázas munka a realizmus felfogására vezetett és az egész világ megismerésére, lenyűgözésére törekedett. De végre e folyamat önmagának állított korlátokat. A jelen-

ségek összeségükben mind bonyolódottabbak, részleteikben mind szétágazóbbak, folyamataikban mind gyorsabbak lettek. A világ képe csodálatosan kibővült, de az embert, ha felfogóképességét nem is multa fölül, nem tudta kielégíteni. A tevékenység után való vágyódás, az élet fokozásának ösztöne, a lét örömteljes igenlése már nem a legfőbb jó előttünk, mert nemcsak határokra bukkantunk minden irányban, hanem az élet maga a kérdések kérdésévé lett előttünk. Sok tekintetben tényleg már a legújabb korból is kiléptünk és multnak kezdjük tekinteni, habár külsőleg odatartozónak érezzük magunkat. A világ képének tágulása, az egyén sokoldalú függési viszonyának szaporodása hozta létre az ingerlékenységet. A történelem folyamán a lelki élet fejlődése abban nyilvánul, hogy a felső lelki erők után mind alsóbb erők válnak tudatossá. Az ész után az akarat és ma az akaraterő alatt lévő primitív ingerfolyamatok lesznek befolyással a szellemi életre. De hogy bizonyítható, hogy ingerfolyamatok a lelki élet irányát meghatározzák? Az ingerfolyamat és a lelki élet között való viszonyt csak analogia útján néhány nagyon általános tétellel határozhatjuk meg és az ingerfolyamatok minőségéből a kor kulturmunkáját megítélni merész hipotézis. A lelki élet egységes és a fejlődés elve követeli ugyan a tudatkör bővülését, de az nem alsóbb lelki erők behatolásából áll, mert a legegyszerűbb lelki tény is a léleknek egész erejével való hatását mutatja. A lélek ily felfogása nem a történelem segédtudományává teszi a pszichológiát, hanem metafizikai fogalmak tárházává.

Az ingerlékenység fogalmát «cum beneficio inventarii» elfogadva, a kor szellemi életének mily jelenségei magyarázhatók ennek alapján? A munka a dolgokhoz köti a lelket, ellentéte oly állapota a léleknek, melyben látszólag szabadon csapong és ez a hangulat. Ez az állapot a művészi alkotással és a műélvezéssel jár. Az ingerlékenység korában a lélek a hangulatot keresi, az ember elfordul a politikai-sociális, tudományos tevékenységtől és a művészi, irodalmi alkotás nyomul homloktérbe. A régi, a tudomány alapján álló kultura

lassanként eltűnik, helyébe új, a művészet alapján álló kultúra lép, melynek örök mintaképe a görög kultúra és Nietzsche, a kor forrongó hangulatának egyik szócsove, a görög világ tiszta vizéből merített. A művészetben a fiziológiai impresszionizmus jut uralomra, mely átmege a pszichológiai impresszionizmusba. Míg az előző korban a művészet a tudomány hatása alatt állott, ezentul a tudományok kerülnek a művészet hatása alá, aminek veszedelme a filozófia terén a normák felállításában jelentkezik. Windelband a filozófiát normatív tudománnyá akarja fejleszteni: a művészetben vannak normák, de a filozófiában meg nem állhatnak, ezért Adickes jogosan utasítja vissza a törekvést (Deutsche Litteraturzeitung 1901. Sp. 625.) A megváltozott művészet feltételezi a világnézet megváltoztát, sőt ez elsősorban a képzelettevékenység terén nyilvánul. Egyes műfajok, pl. a dráma követelik a világnézet megállapodottságát, első sorban erkölcsi oldalának megszilárdulását. Az esztetikai téren jelentkező mozgalom áthat más területekre is és folytonos kölcsönhatásban az egyező áramok egymást erősítik, az ellentétesek gyengítik és létrehoznak egy többé-kevésbé tartós egyensúlyi állapotot, melyet világnézetnek nevezhetünk. A műalkotásokon kívül határozottab, kifejezést nyer a kor erkölcsstanában, metafizikájában és ismeretelméletében. Minden téren forrongást látunk: az előbbi kor felfogásának akad képviselője, de fellép egy új irány mely vele párhuzamosan, néha ellentétesen halad. A küzdelem még egy téren sem dőlt el, egy irány beható jellemzése helyett a főbb irányok jelzésével kell beérnünk.

Az erkölcsstanra rendkívül befolyással volt a fejlődés eszméje, mely Darwin munkájában jutott elismert kifejezésre (1859.) A fejlődéstan alapján az erkölcsstanra nézve két út nyílt meg: az egyéni lélekre és a társadalmi lélekre alapított erkölcsstan útja. Az egyéni erkölcsstan Kantból indul ki és az új kantianizmusban erős hullámokat vet. Egyik főképviseelője Beneke volt. Mai hívei törekednek a szociális áramlattal összeegyeztetni, amiben legnagyobb érdeme van Natorp Pál-

nak. A társadalmi erkölcsant legvilágosabban Wundt fejtette ki. Az egyén és a társadalom viszonyát úgy állapítja meg, hogy az ember bizonyos társadalmi közönyösség állapotából egyénné fejlődik, de nem azért, «hogy a közösségtől elszakadjon, hanem gazdagabban kifejlődött erőkkel annak szentelje magát.» Ezt a felfogást Ziegler bevitte a pedagógiába, Jodl a nemzetgazdaságtanba. Azonban nem az erkölcsan tudományos képviselőinél találjuk meg a legújabb erkölcsi felfogást, hanem költőknél. Ez az erkölcsi újjászületés gondolata, melyet kifejezésre juttatott, Ludwig, Hebbel, Gutzkow, Wagner, v. Stein, sőt hasonló felfogást mutat az angoloknál Carlyle, Ruskin, a norvégek közül Ibsen. Az újjászületés régi eszméje itt párosult a fejlődés gondolatával és az emberiség haladását egyes kiváló egyénektől várja, akikben gyújtópontként egyesül a mult fejlődés minden sugara, akikből kiindul a jelen és jövő éltető tüze. Az új felfogást megtestesítette Nietzsche, aki író és költő, gondolkodó és ember, próféta volt egy személyben. Sokak lelkében élő homályos sejtést juttatott kifejezésre és azt művészi formában megneemesítette. Költői hajlama legerősebben volt kifejlődve, azért alig sorolható a bölcselők közé. Stílusának legjellemzőbb formája az aforizmus és párhuzamba állítható az impresszionizmus gondolati prózájával. Bármint vélekedjünk felfogása egyoldalúságáról, korára tett mély hatása azt bizonyítja, hogy fellépte történelmi szükségszerűség volt és üdvös visszahatás a mechanikai elvre alapított, egyenlőségre törekvő, ellaposodó társadalmi élet ellen. Bizonytalan tapogatódzás, majd a létező kultúra lerombolására törekvő destruktív munka után végre megtalálta megváltó hitét a lét körforgásának, az örök visszatérésnek gondolatában, mely magába zárja az erkölcsi újjászületés eszméjét. «Csak az marad meg, aki létét örök ismétlődésre képesnek tartja.» Ezért az egyén életét abszolút öncélnak tekintse, az átlag fölé emelkedjék, igyekezzék a távolságot közte és az átlag között kiemelni és egyéniségét megőrizni. Az elért erkölcsi magaslattal nem szabad a jelen haszon szempontjából

megítélni, hanem arra a magaslatra önmagáért kell törekedni. Sőt szellemi téren nagy alkotás csak ott keletkezhetik és virágozhatnak, ahol azt is öncélként fogják fel és a környezettől látszólag függetlenül belső szükségyszerűség hozza létre. E mellett teljesen közönyös, mi haszon vagy kár származik ebből az egyénre vagy a társadalomra, mert nem a szellemi élet van az ember alá rendelve, hanem az emberi létnek értelme és értéke csak a benne felcsillámló szellemi élet által van. Nietzsche nézetét szinte prófétai ihlettel hirdette és meggyőződése a vallásos hithez közeledik. Az erkölctant és vallást elvetette, mert csak külszíne után ítélte meg: a vallásalapítókban a kicsinyeshez vonzódást látta, nem a nagy alkotás után való vágyakozást, a felett érzett örömet, kitartó törekvést, ami benne is megvolt. Az újjászületés gondolata általánossá vált és a köztelfogás erkölcsi problémák megoldásától vallásos kérdések felé fordul. A mechanikus élet- és világfelfogás undort keltett s számos jel egy új felfogás kezdetére mutat. Mindinkább terjed az örök béke gondolata, mely Amerikából és Angliából indult ki. A költőknél az újjászületés gondolata vallásos hitté vált és reménnyel telt lelkesedést keltett:

«Noch liegt verhalten, ungeboren,
Mein tiefstes und mein bestes Sein.
In Wahn und Weh bin ich verloren, —
Du Licht der Wahrheit, brich herein!

(Frieda Schanz)

A metafizikához való viszony különbözteti meg a korunkban uralkodó két filozófiai főirányt, a pozitívizmust és az ideálmust.* A pozitívizmus a közvetlen tapasztalat körébea találja a valódi tudományos megismerés tárgyát, míg az ideálmust a racionalizmus alapján az emberi gondolkodás körében találja a megismerés betetőzését, bevégeztségét. Az előbbi

* Külpe O. Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland. Aus Natur und Geisteswelt 41. B. Leipzig, Teubner. 1904.

irány Kantra hivatkozva a metafizika lehetőségét tagadja, habár Kant racionalisztikus hajlama nem zárta ki; az utóbbi a metafizikában találja a lét kérdésének megoldását. A természettudomány világa és a szellem világa képezi a metafizikai gondolkodás két sarkpontját. A kettő viszonyának megállapítása az emberi tudat fejlettségétől függ. A kultúra fejlődése folyamán mindig több lelki erő válik tudatossá. Az ingerlékenység korábban tudatossá vált az ingerfolyamat, az erre alapított metafizikát keresi a kor. A tudományos gondolkodás kifejlődésével a monisztikus áramlat vált uralkodóvá. A tudományos gondolkodás okozatos és determinisztikus. E két sajátosságánál fogva bevezetésre törekszik, amit a monisztikus feltevés talál meg. A 19. század első felében a Kant-féle idealizmus uralkodott, amit felváltott a materializmus, mindkettő az intellektualis monizmust képviselte, habár ellentétes oldalról. Az ingerlékenység kora az akaratelméletben találhatta volna fel metafizikájának alapját. Önként kínálkozott Schopenhauer rendszere, de főműve (1819.) amint a roméantikára nézve kőszön, úgy az új irányra korán jelent meg; kellő méltatásra mégis csak az utókornál talált. A tudomány haladásával már nem volt összhangban; a vak akarat feltételezése nem elégítette ki az emberi ismeretvágyat, pontosabb meghatározást, finomabb megkülönböztetést kívánt. Ezt megtalálta Wundt metafizikájában, mely szintén voluntarizmuson alapszik. Emlekeztet a szubjektivizmus korának rendszereire, melyekre Leibniznél, Herdernél találunk, de azoknál egy fokkal magasabban áll. A legújabb kísérletek az akarat alatt lévő lelki erőkre alapítják a metafizikát. Fechner ily irányban modern világnézetet tanított fantasztikus formába öntve. A test és lélek szoros kapcsolatát a tudatban találta, a tudategységeket egymást metsző körök módjára folytonos érintkezésben látta. A tudategységek tudatkomplexumokban egyesülnek és a legnagyobb egység, Isten valamennyit magába zárja. Az egyes ember tudata halála után új fejlődési fokozatra lép és a valóság a korlátaitól

szabadon tökéletesebb életre újjászületik.* E rendszer a szellem és természet világának, a lét reális és ideális alapjának együttthatását magyarázza. A pszichikai aktualitás szolgál erre, mely a fizikai mozgáshoz közel álló folyamat. Minél inkább megismerjük az alsó lelki folyamatokat, annál inkább elenyésszik az anyag és szellem régi ellentéte, annál közelebb jutunk a monizmushoz. Ugyanily irányban halad Feldegg metafizikai okoskodása (Philosophie des Gefühls 1900.) Az anyag és szellem egységét nem logikailag, absztrakt, hanem konkrét értelemben fogja fel. A tudat alapjelensége nem az akarat és képzet, hanem az érzelem, amely a test és lélek egyesülésének vagyis létünknek ténye. Az egyén érzésvilágában egyesül a lét két ellentétes oldala. Az egyénen kívül magasabb érzélemegységek vannak és ezek feltevése Fechneréhez hasonló monisztikus rendszerre vezet.

Míg a tudományos gondolkodással a monizmus jár, a művészi, a gyakorlati felfogás megtűri a dualizmust. Az ingerlékenység az esztetikai kultúra kora, ezért érthető módon feltámad a régi dualizmus. A katolikus egyház használta ki legelőször az új áramlatot. Az «Aeterni patris» enciklika (1879) felújította Aquinoi Tamás tanulmányozását, aki kora egész tudásával törekedett a keresztény vallás tanítását Aristoteles tanaival összeegyeztetni. Az új-thomizmus ugyan méltó visszautasításra talált, de akadémiái egyre terjednek és egyes munkák, mint Cathrein jezsuita erkölcstana, elveit az egész világon hirdetik. Fischer L. (1900) már a fejlődéstan bukását és az úgynevezett keresztény filozófia győzelmét jósolja.

Valamint a metafizikában nincs megállapodottság, úgy a megismerés és tudomány terén is a különböző elméletek ingadozást mutatnak. A tudományok megszilárdulása az ismeret-elmélettől, ez viszont a pszichológiától függ. Kant még nem tartotta tudománynak, mert a matematikai módszert és a

* Fechner, Th. Das Büchlein vom Leben nach dem Tode. Leipzig. 188. 3. k.

kísérletet kizárta. A század folyamán ez megváltozott: a kísérleti lélektanban új tudományág támadt, melynek Herbart és Beneke vetette meg alapját. Hatalmas áramlat indult meg és ma két irányban halad. Az egyik képviselői megállapodtak a legegyszerűbb lelki folyamatok izolált vizsgálatánál, így az angol, francia pszichológia képviselői, a németek közül Münsterberg (jelenleg Amerikában), Ebbinghaus, Lipps; mások az egyes jelenségeket magasabb egységnek tekintik, a lelket alany, öntudat alakjában fogják fel, pl. Wundt, Rehmecke, Höffding, Paulsen. A művészetek kettéágazásához hasonló jelenséget és az elágazásnak megfelelő irányokat találunk: az első a művészet körében a naturalisztikus, a második az idealisztikus impresszionizmussal, párosulhat. A pszichológiára akkor alapítható megismerés, ha a gyűjtött tényeket meggyőző szintézis kellő világitásba helyezte.

Kant ismeretelmélete nem vehette számba a lélektanak és az egyes tudományágaknak későbbi fejlődését. Lange, a materializmus történetírója (1863) ingatta meg legelőször a Kant legfőbb fogalmaiba vetett hitet az által, hogy a fejlődéssel összeegyeztetni igyekezett. Wundt ideal-realizmusa Kant-hoz legközelebb áll. Laas (Idealismus und Positivismus 1879) fenomenalisztikus irányban jelentékenyen eltér tőle. Avenarius empirio-kriticizmusa az egyéni lélekre alapított elméletet a társadalmi lélek figyelembe vételével egészíti ki (Kritik der reinen Erfahrung 1888, Der menschliche Weltbegriff 1891). Az új-kor lelki élete eddig csupán művészi téren teremtett eredetűt. Ez az egyoldalú fejlődés a szellemi élet más terén veszedelmet okozhat és már a tudományos felfogást a művészi leigázással fenyegeti.

A természettudományok terén az újabb fejlődésnek csak halvány nyomait látjuk. A mechanikára alapított módszerük, rég megállapodott és rövid ideig tartó spekulatív törekvésektől eltekintve, egyre erősödött. A módszer megváltozása a jövőben sem várható. Egyes jelenségekkel szemben ugyan megtagadta a magyarázatot, nevezetesen a fiziológia-biológiai vizsgálódások

terén, az anorganikus chemiában a katalitikus folyamatnál. Ezek magyarázatát keresve, Bunge megalapította a neovitalizmust és egy új energetikus elmélet támadt, melynek első hirdetője Ostwald (*Die Überwindung des wissenschaftlichen Materialismus* 1895).

A történelmi tudományok módszere nem mondható megállapodottnak. A tudományok ily elnevezése is csak a XIX. századból származik. A gyakorlati ágak, a teológia és jogtudomány, már rég virágoztak, amikor az elméleti tanok, a pszichológia, szociológia, történelem még csirájokban sem voltak meg. Ezek közül a történelem lehetne e tudományosportnak magva, de az is még fejletlen és fejlődésének számos akadályja van. A történetírók még az «állam» fogalmát tekintik a történelmi események színhelyének, él bennök többé-kevésbé rejtett formában a paradicsomi állapotban való hit és az eszmetan, ami a fejlődést kizárja. Csak a fejlődéstani felfogás, a szociológia alapján szabhatja meg a történelem jövő haladásának irányát.

Az ingerlékenység mint lelki dispozió a képzelet alkotásaival szemben még alkalmasnak bizonyulhat egyes jelenségek összefoglalására, magyarázatára. E téren is csak hipotézis valószínűségével bír, habár a jövő fejlődés ebben az irányban erősítheti az áramlatot és a valószínűség mind jobban közeledik a valóhoz. Az exakt pszichológia a fogalmat talán módosítani fogja és az ingerlékenység ingadozó fogalmát asszociatív folyamatokkal helyettesíti, amelyek új magyarázatot adnak ott, ahol az appercepció alapján álló felfogás cserben hagyott.

Hol kereshetjük az ember lelkében végbemenő átalakulás legmélyebb rugóját? Az erkölcsstanban új irány keresése, a hagyományos tanokkal szemben való elégedetlenség hozta létre az erkölcsi ujjászületés gondolatát. A külső világban a lélek nem találta meg erkölcsi alapelvét, sem a természet, sem az ember világában, tehát önmagába mélyed és saját belsejének tisztulásától várja a szebb jövőt. Költői kifejezést

adott e felfogásnak Sully Prudhomme «La Justice» bölcselő költeménye. A végtelenül meggazdagodott tudat természetes visszahatása ez, minden forrongó, átmeneti kornak ismertető jele. A metafizika új életre kel, miután az ész nem oldhatta meg a lét legfőbb kérdését, sőt a pozitivizmus is csak arra a meggyőződésre vezetett, hogy érzékeink útján a világnak csak egy töredékét foghatjuk fel. Az eddig szerzett ismeretek egy elvvel való összekapcsolása, a tudományos úton még meg nem adott kérdések ideiglenes megfejtése, az emberi lélek természetes szükséglete és ennek kielégítését csak a metafizikában találja. A metafizika tudatosan az emberi lélek mélyén keresi a kérdések nyitját, melyekre a nagy világ-egyetem némán hallgat. Az ismeretelmélet és a tudomány terén hasonló forrongást nem is tapasztalunk. Részben megállapodott módszerrel folytatják az előbbi korok munkáját, részben rendszeres pszichológiai vizsgálódásoktól várják a végleges módszer kialakulását. A hagyomány ereje, a logikai tevékenység sajátossága kizárja e téren a gyors rombolást és újjáalkotást. Ha új szellemi élet hullámai fel is tűnnek, a szellemi élet más területein, azok a tudományok körében talán távolabbi jövőben okoznak észrevehető belső haladást.

Ahol meg is találjuk a régi ellen való visszahatást és új irányok keresését, lélektani alapon ma ott sem határozhatjuk meg a jövő fejlődést. A kultura hajója biztos part felé halad-e vagy téves utakon vesztébe siet-e, azt mi nem láthatjuk. A hajó belsejében ezer szállal lekötve tart a magunkkal hozott és számtalan külső hatás alatt kifejlődött vélemény, nézet ereje, a hajó fedélzetéről szét nem nézhetünk, partra nem szállhatunk. De az iránytűre vethetünk egy pillantást és ez egy új *idealizmusra* mutat, melyben a múlt idők munkája összhangban áll a jelen ujító törekvésével, az emberi lélek megnyugvást talál és az egyén szabadsága a társadalom körén belül épp úgy érvényesül, mint a társadalom ereje az egyén épségének veszélyeztetése nélkül.

Dr. Karl Lajos.

A GYERMEKTANULMÁNYOZÁS MAI ÁLLAPOTA.

II.

Figyelem. A figyelem vizsgálata kiterjed 1. a szellemi munka mennyiségére és hibátlanságára, 2. a kifáradásra. Kiténtek vizsgálataikkal: *Ebbinghaus*,¹ *Kraepelin*,² *Wagner*,³ *Griesbach*,⁴ *Blazek*.⁵ Megállapították a figyelem és kifáradás nagyobb és apróbb hullámzásait. *Kraepelin* megállapította, hogy a munka kezdetén a figyelem hirtelen csökken, de a munka közben származott gyakorlottság a figyelmet újra megerősíti s kevesebb vagy hosszabb ideig magas színvonalon tartja, amikor bekövetkezik a teljes hanyatlás. *Wagner* vizsgálatai szerint a tanulók figyelmének gyengeségét számos ok hozhatja létre, ú. m. gyenge idegzet, késő lefekvés, korai kelés, szeszes ital, rossz táplálék, rossz levegőjű hálószoba vagy tanterem. Okozhatják továbbá: a sok tanulás (a «jó tanulók» figyelve álta-

¹ *Ebbinghaus* Hermann: Über eine neue Methode zur Prüfung geistiger Fähigkeiten und ihre Anwendung bei Schulkindern. Zeitschrift für Psychologie. 13. köt. 1897.

² *Kraepelin* E. és *Rivers* W.: Über Ermüdung und Erholung. Psychologische Arbeiten. Leipzig. W. Engelmann. 1896.

³ *Wagner* L.: Unterricht und Ermüdung. Sammlung von Abhandlungen aus dem Gebiete der Pädagogischen Psychologie. I. köt. 4. füz. 1898.

⁴ *Griesbach*: Energetik und Hygiene des Nervensystems. München. 1895.

⁵ *Blazek* Boleslaw: Ermüdungsmessungen mit dem Federästhesiometer (Lemberg). Zeitschrift für Pädagogische Psychologie. I. évf. 1899. Berlin.

lában fáradékonyabb a «figyelmetlenekénél»), a tanítás rossz módszere, a tanító egyénisége; az egyes tantárgyak fárasztó hatása is különbözik. *Schuyten*¹ szerint a figyelem energiája télen nagyobb mint nyáron, a magasabb osztályokban, mint az alsóbbakban.

Érzelemlátás. A gyermek érzelemlátásának vizsgálata egyike az elhanyagolt területeknek. A vizsgálatok nem terjednek ki az érzelemlátás összes jelenségeire, módszerük is fejletlen: eddig leginkább statisztikai adatok gyűjtéséből s egyes megfigyelések egybevetéséből állott. Az *esztétikai*, a *természet iránti* érzelmeket, a *vallásos* és a *szerelmi* érzelmeket *Just* tanulmányozta leginkább egyes egyének önéletrajza alapján. Az eredmény kevés. A buvárok figyelme különös érdeklődéssel fordult a gyermek *félelme* felé. *Preyer*, *Binet*,² *Scott*,³ de különösen *Sully*,⁴ *Stanley-Hall*⁵ és legutóbb *Hirschclaff*⁶ irtak róla becses monográfiákat. *Baldwin*⁷ a gyermek *szégyenérzetének* három fokozatát különbözteti meg. 1. Első az organikus félelem kora (körülbelül a fél vagy egy éves korig). 2. Ezután következik a gyermek ösztönszerű vonzódása a felnőttekhez; a második és harmadik évben. A harmadik fokon a gyermek szégyenlősségének oka azon törekvése, hogy a figyelmét magára vonja;

¹ *Schuyten* M. C.: Influence des variations de la température atmosphérique sur l'attention volontaire des élèves. Recherches expérimentales faites dans les écoles primaires d'Anvers (1895—1896.) Bulletins de l'Académie royale de Belgique. 1896—1897.

² *Binet* Alfred: La peur chez les enfants. L'année psychologique. II. année. 1895. 1896.

³ *Scott* C. A.: Old Age and Death. American Journal of Psychology. 1896. június.

⁴ *Sully* James: Studies of Childhood.

⁵ *Stanley Hall*: A Study of Fears. American Journal of Psychology. 1898. április.

⁶ *Hirschclaff* Leo: Über die Furcht der Kinder. Zeitschrift für Pädagogische Psychologie. IV. évf. 1902. Berlin.

⁷ *Baldwin-Ortmann*: Mental Development (Die Entwicklung des Geistes). Berlin 1898. (137—140. lapok.)

körülbelül a három éves korban kezdődik. E két utóbbi fok már szociális jelenség.

A gyermek érzelmvilágáról összefoglaló s mélyebbre ható tanulmányt egy magyar gyermektanulmányozó, *Donner Lajos*¹ írta. Szerinte a gyermek lelki életének kimagasló jelensége az *érzelmek élénksége*. Ezen jelenséget a tudatélet fejletlenségéből magyarázza ki. Ugyanis az érzelmek élénkségének oka az, hogy a gyermek érzetei, lelki képletei lazán függenek össze s minden inger alkalmával a szabaddá lett idegerők nem találhatnak nyugodt lefolyást az associatiókban, hanem kifejező mozgásokat s ami ezekkel együtt jár, érzéseket váltanak ki; az apperceptiók gyöngesége okozza azok erős érzelmi hátterét. Ez a magyarázat helyes ugyan, de nem kielégítő, mert nem veszi számba a vegetatív s általában a testi működések élénkségét, mint az érzelmi élet élénkségének okát.

Donner szerint a gyermek első érzelme ugyan a fájdalom, mindazáltal a gyermek életében a *jókedv* érzelme az uralkodó. Ennek oka, hogy a gyermekben rövid az út az érzéki inger és a tett között s a végrehajtás mindig megkönnyebbülést okoz, a megszabadulás a megelégedés érzését kelti. Az egyes érzelmek közül, mint különösen jellemzőket tárgyalja a *haraq*, a *féltékenység*, az *én érzésének*, a mások iránt való *jóindulatnak*, a *társas ösztönnel* érzelmeit.

Általános fejlődéstan.

Mint hogy a gyermektanulmány lényege és főfeladata a gyermek fejlődésének megállapítása, jogosan kérdezhetjük, hogy a gyermektanulmányi irodalom az egyes részletek kutatásán kívül miként is milyen szempontból foglalkozik a gyermekfejlődés általános jelenségeivel. Engedjék meg. tisztelt hallgatóim, hogy erre a kérdésre is adhassak igen rövid és általános feleletet.

¹ *Donner Lajos*: A gyermek érzelmeiről. Gyermekpszichológiai szempontból. Megjelent a békéscsabai magyar kir. felsőbb leányiskola 1904-5. évi értesítőjében. Békéscsaba 1905.

A gyermektanulmány három irányban foglalkozik a gyermekfejlődés általános jelenségeivel.

1. Igyekszik kikutatni a fejlődés alaptényezőit.
2. Törekszik megállapítani az egyéni fejlődés formáit.
3. Foglalkozik a fejlődés általános jelenségeivel vagyis kutatja a fejlődés egyes korszakainak jellemrajzát.

I. Ami az első szempontot, vagyis a fejlődés alaptényezőit illeti, ezeknek taglalására a részletművek is kiterjeszkednek s külön-külön törekesznek a gyermek illető testi és lelki jelenségeinek eredetét megfejtteni. Van azonban két mű, amely főleg az eredet kérdését tűzte ki tárgyalásának feladatául. Az egyiket az amerikai anthropologus, *Chamberlain*,¹ a másikat egy new-yorki gyermekorvos, *Oppenheim*² írta. Szem előtt tartva az irodalmat s egybevetve a nézeteket, azt találjuk, hogy a gyermekek életfejlődéstani jelenségeinek eredetéről a különböző felfogások két csoportba, alapfelfogásba foglalhatók össze.

Az egyik felfogás szerint a gyermek csak általános ösztönökkel s hajlamokkal jön a világra s egyéniségének kialakulásában a főszerep a külső tényezőknek, táplálkozásnak, ruházkodásnak, a természeti és társadalmi környezetnek jut, amely tényezőkkel szemben a gyermek csak passive viselkedik. A gyermek csak az anyagot hozza a világra s összes tulajdonságai a külső ingerektől származó tevékenységek eredményei. E felfogás hívei szerint a gyermek születésénél fogva sem jó, sem rossz s erkölcsi öntudata tisztán a nevelés és a társas környezet hatása alatt lép fel (*Compayré, Sully, Oppenheim*). Ez az ú. n. *fejlődéstani empirismus*.

Ezzel ellentétes a *nativismus elve*, amely szerint a gyermek nem csupán az általános, hanem az egyéni hajlamokat is ma-

¹ *Chamberlain* Alex. Francis: *The Child. A study in the evolution of man. The Contemporary Science Series. 1900.*

² *Oppenheim* Nathan: *The development of the child. 1899. Németre fordította: Gassner Berta: Die Entwicklung des Kindes, Vererbung und Umwelt. Leipzig. 1905. E. Wunderlich.*

gával hozza a világra. A gyermek belső okokból cselekszik s összes tulajdonságai az eredeti, apriorisztikus, általános emberi erők tevékenységének eredményei: *Schneider Ottó*.¹ Az ezen nézeten levők a gyermek erkölcsi fejlődését úgy magyarázzák, hogy az erkölcsi öntudat, mint erkölcsi érzék, a gyermekkel születik (*Egger, Perez*). A nativismusnak egyik exponált képviselője *Lombroso*, aki azt tartja, hogy az erkölcsi téboly és gonoszság csirái nem kivételesen, hanem egészen normálisan vannak meg a gyermek első éveiben. Ezen felfogás szerint tehát a gyermeket első sorban nem a környezet, hanem a veleszületett hajlamok teszik azzá, a mi.

A két nézet közötti ellentétet az ú. n. *genetikai felfogás* igyekszik kiegyenlíteni, amely mind a két tényezőnek, ú. m. a vele született hajlamoknak és külső tényezőknek hatását született hajlamoknak és külső tényezőknek hatását tisztán induktíve kutatja. Ezen nézet szerint természetesen a gyermek erkölcsi öntudata s egész erkölcsi fejlődése a vele született dispoziciók és a környezet kölcsönhatásának eredménye. *Stern Villiám*, eme álláspontnak egyik kiváló képviselője, azt tartja, hogy minden szellemi működésnek kétféle tényező szakadatlan közreműködésére van szüksége, ú. m. *a belső hajlamoknak és a külső hatásoknak*. A hajlam csak valami potentia: képesség, tendencia, dispozició. A külső hatások pedig a cselekvésre inpitó mozzanatok, s ezek: az ingerek, a nevelés, a milieu. Az eredeti hajlam azonban nem apriorisztikus úton, hanem empirikus kutatással állapítandó meg. A kettő egymás nélkül nem működik, egymásra van utalva. A legerősebb hajlamnak is szüksége van arra, hogy a külső hatások kiváltsák s a legerősebb külső behatásoknak is szükségük van arra, hogy belső tendenciákkal találkozzanak, a célból, hogy élményekké váljanak.²

¹ *Schneider Otto*: Die schöpferische Kraft des Kindes in der Gestaltung seiner Bewusstseinszustände bis zum Beginn des Schulunterrichts. Zeitschrift für Philosophische Kritik. 42. köt. 1903.

² *Stern William*: Helen Keller. 1903.

II. A gyermek individuális fejlődését tárgyaló művek közé tartoznak a gyermektanulmányi irodalom oszlopos művei, ú. m. a *Tiedemann, Sigismund, Pérez, Preyer, Shinn* és mások művei, amelyeknek a tudományos módszer szerint gyűjtött adataiból gyakran merítenek a többi fejlődéstani művek. Nem érdektelen tudni, hogy a különböző életrajzi művek a gyermekek életét mely korig tárgyalják, *Tiedemann* 1 éves koráig, *Preyer* és *Shinn* a 3 éves korig, *Oltusevaky* 3 évig, *Lindner* és *Balassa* öt évig, *Perez* a 7 éves korig, *Hogan* a 8 évig, *Egger, Ament* a 10 éves korig vizsgálták és irták le a gyermekek fejlődését.

III. A fejlődés korszakait összefoglaló művekben nem gazdag a gyermektanulmányi irodalom. A búvárok ma még teljes erővel a részletkérdésekkel foglalkoznak s egy összefoglaló nagy mű keletkezésének útjába a rohamosan halmozódó részletkérdések és kutatások nagy akadályokat gördítenek. Azon művek, amelyek eddig a fejlődés korszakaival foglalkoznak, csak kísérleteknek s nem is mindig sikerült kísérleteknek mondhatók. A *Hartmann, Schmidkunz* és *Stumpf* műveinek főhibája, hogy a fejlődés korszakait egyoldalú lélektani s főleg értelemfejlődéstani szempontból osztják fel s írják le. Különösebb figyelmet érdemel e téren *Sikorskynak*, a kiewi egyetem tanárának műve, amely a gyermek fejlődésének korszakait az idegrendszerben és a lélektan szempontjából osztja be és rajzolja meg. Hazánkban Nagy László foglalta össze a gyermekek fejlődéstanát a *Sikorskyéhoz* hasonló alapon.¹

A gyermektanulmány mint alkalmazott tudomány.

Tájékoztató ismertetésem igen tökéletlen lenne, ha a gyermektanulmánynak két fő alkalmazásáról a *pedagógiában* és a *fajfejlődéstanban* igen röviden meg nem emlékezném.

A gyermektanulmánynak a pedagógiára való egyik hatása a gyermek életének azon felfogásából származik, amelyet *Sully*

¹ *Gömöri Sándor-Nagy László*: A lelki élet ismertetése. 1904. Dobrowszky és Franke. Budapest.

és Oppenheim fejeztek ki. Oppenheim¹ szerint téves az az általánosan elterjedt felfogás, hogy a gyermek nem más, mint felnőtt embernek megkisebbitett térfogata. A gyermek testi és lelki tulajdonságainak formái és arányai egészen mások, mint a felnőtt emberéi; *a gyermek nem a felnőtt kedvéért élő, hanem önmagáért való individualitás.* Ennek következtében helytelen volt az eddigi nevelés, amelyet a felnőtt pusztán a maga és nem a gyermek szempontjából gondolt ki és hajtott végre. A nevelés tehát a gyermeknek az ő kikutatott egyéni természete szerint rendezendő be. Ha a new-yorki gyermekorvos (Oppenheim) túlzásait nem is fogadják el a gyermektanulmányozók, de abban a törekvésben egyetértenek vele, hogy a gyermek általános és egyéni jelenségeihez és tevékenységéhez szigorúan alkalmazkodó nevelés elvét diadalra juttassák.

Egy másik felfogás, amelyet részletesebben kifejtettem a gyakorló iskolai tanítók tavalyi szünidei tanfolyamán, a gyermektanulmány segítségével a különböző nevelési irányokat, úgymint az egyéni, szociális és természeti nevelést igyekszik egymással egyesíteni. Ezen felfogás szerint a nevelés a gyermektanulmánynak, mint az anthropologia egy ágának alkalmazása. Valamint az anthropologia a felnőtt embert, úgy a gyermektanulmány a gyermeket az ő saját természeti és társadalmi környezetével együtt mint egész individiumot fogja fel. Ezen tényezők, t. i. a gyermek teste és lelke, a természeti és társadalmi környezet adják a gyermek *individuális egységét*, amelyek bármelyike nélkül elgondolva a gyermek abstrakt lényvé válik. A nevelés mindezen tényezőknek egységes és harmonikus alkalmazásában áll. Megkülönböztetünk ugyan háromféle nevelést, ú. m. individuális, biológiai és szociális nevelést. De ezen irányok egymással korántsem ellentétesek, mint a különböző irányok képviselői tartják, hanem egymást kiegészítik s egymással párhuzamosan, szakadatlan kölcsönösségben haladnak.

¹ L. Oppenheim i. művét.

A gyermektanulmány a nevelés tudományára és gyakorlatára a maga exakt természettudományi módszerénél fogva is hatott; életet adott a neveléstudomány legujabb gyermekének, az ú. n. *kísérleti pedagogiának és didaktikának*, amelynek megalapítója *Lay Vilmos*, a karlsruhei tanítóképző tanár.¹

A külföldi kísérleti pedagógiai törekvéseket hazánkban *Döri S. Zsigmond*² ismertette becses tanulmányában. Szerintök van különbség a kísérleti pedagogia és a gyermektanulmány között. A pedagogiában a tehetség terjedelmének, erejének megállapítása fontos, a gyermektanulmányban a tehetség fejlődése. A kísérleti pedagogia szerint nem elég, ha a gyermektanulmány keretében megállapított lelki működésformákat alkalmazzuk a nevelésre. A kísérleti pedagogia feladata: vizsgálni, hogy valamely hatás létrehozta-e azt a fejlődést, amelyet elérni akartunk.³

II. A gyermektanulmány a fajfejlődés-tanban, az ú. n. *philogenesis*-ben korántsem önállóan, hanem az élettannal s különösen annak egyik ágával, az állatfejlődéstanal, továbbá az embertannal, illetve annak egyik részével, az *ethnographiával* együtt szerepel. A fajfejlődéstan irodalma nem sok, de nagy értékű művekkel dicsekszik. Időbelileg az első a *Romanesé*,⁴ amely az állat és a gyermek fejlődésének párhuzamából az állat és az ember lelke közötti különbséget igyekszik megállapítani. A *Romanesé*t követte a *Baldwin*⁵ műve, amely az általános biológiai törvényeket kutatja s a fejlődés tényeit az

¹ *Dr. Lay W. A.*: Experimentelle Didaktik. Ihre Grundlegung mit besonderer Rücksicht auf Muskelsinn. Wille und That. I. Allgemeiner Teil. O. Nemnich. Wiesbaden. 1903.

² *Döri S. Zsigmond*: Kísérleti pedagogia és didaktika. Külön lenyomat az *Izr. Tanügyi Értesítő* 1905. évi 30. évfolyamból. Budapest. 1905.

³ A kísérleti lélektannak a pedagogiához való viszonyát részletezen ismerteti még *Pekár Károly* a *Magyar Pädagogia* 12. évfolyamában. 1903.

⁴ *Romanes J.*: Mental Evolution in Man.

⁵ *Baldwin*: Mental Development.

alkalmazkodás és begyakorlás törvénye alapján magyarázza. Mind a kettőt fölülmulja a tartalom mélységében és gazdagságában *Wundt* Néplélektana, amely az előbbi két műtől eltérőleg főleg lélektani alapon kutatja a fajfejlődés általános jelenségeit. Sajnos, sem tulajdonképeni feladatom, sem szűkre szabott időm nem engedik, hogy a fajfejlődéstani kutatások eredményeit ismertettem. De jelezni óhajtom azon tanúságot, amelyet az említett művekből a gyermektanulmány feladatra nézve inkább negativum mint pozitívum gyanánt méríthetünk, hogy a gyermektanulmány a fejlődés általános problémáinak megoldására egymagában nem alkalmas. Csupán felvilágosító adatokat szolgáltatathat az általános törvények kutatói számára.

Két tételbe foglalom össze tanulmányom eredményét.

1. A gyermektanulmányi vizsgálatok sikere, az eredményeknek önálló rendszerű és tartalmú tudománnyá feldolgozása céljából szükséges, hogy a vizsgálatok feladatául első sorban a gyermekek testi és lelki jelenségeinek és fejlődésüknek tiszta, objektív megállapítását tűzzük ki s csak másodszorban törekedjünk a gyermektanulmány eredményeit mint alkalmazásokat más tudományok szolgálatába állítani.

2. A vizsgálatok eredményének összefoglalása, feldolgozása és határozottsága érdekében nem helyes, hogy a vizsgálatok folyton újabb és újabb területeket száguldanak be, de szükséges, hogy a területek alaposabb megoldozására, az extenzív fejlesztés helyett a tanulmányok mélyítésére gondoljunk.

Nagy László.

IRODALOM.

Az ember és világa. III. rész. Axiologia, vagy érték-tan, írta Böhm Károly, egyetemi tanár. Kolozsvár, 1906. Ára 6 korona.

Abban a nagy eszmezavarban, melyet korunk sokirányú gondolkodása, kutatása, törekvései szültek, sűrűn hallottuk a panaszt, hogy a filozófia, a tudományok volt koronája immár elvesztette vezető szerepét. A mai kor nem barátja a metafizikai speculációknak. És mégis azt találjuk, hogy a legkülönbözőbb tudományok, midőn kutatásaikban legjobban elmerülnek, a metafizikához kénytelenek jutni. Tehát nemcsak hogy nem nélkülözhetjük a filozófiát, sőt most, midőn minden tudomány filozofálni kezd, még inkább van szükségünk egy egy-ségesítő, vezető disciplínára.

Sőt egy új tüneménnyel állunk szemben. A filozófia területe egy új tudományággal, új területtel gyarapodott meg. Ez az értékelmélet, érték-tan. Gondolkodóink arra jutottak, hogy sok tudománynak, sőt az életnek egyik legfontosabb kérdése, hogy mi adja a dolgok becsét és értékét, még épen nincs tisztázva.

Böhm Károly fentnevezett művében épen e kérdéssel foglalkozik.

Szerző azon kérdésre iparkodik választ adni: miért van becsé és értéke valaminek? A választ e kérdésre az a tudomány adja, melyet értékelméletnek neveznek. Böhm műve elején az értékelmélet rövid történetét adja, a midőn rámutat arra, hogy az érték fogalma mint változott a különböző írók-

nál. Kritikailag méltatja az értékelmélet legkiválóbb képviselőit s főleg Aristoteles, Walch, Kant, Herbert, Fechner, Schuppe, Ehrenfels, Meinong, Kreibig, Cohn, Nietzsche, Hartmann E. nézeteit méltatja.

Művének főbb gondolatait, lehetőleg a szerző saját szavaival, a következőkben adjuk. Minden becslés *ítélés*, még pedig valami érzésre, *tetszésre, mint alapra támaszkodó ítélet*. De értékelés csak akkor lehetséges, ha van valami, ami magában is értékes; ez az önértékes az önszeretet. Ennek az önszeretetnek az öntudatos minősége a legfőbb érték. Ezzel a legfőbb értékkel mérjük össze az érzésben nyilvánuló tetszést s az eredmény egy ítéletben nyilvánul. Ez az ítélet a becselő ítélet (Werthurtheil.) A becslés tehát mindig összehasonlítás, még pedig *valami értékessel való összehasonlítás*. Ez a mindenkire nézve végső értékes: ő maga.

Mi az értékre az élv folytán leszünk figyelmesek, de nem az élv adja az értéket, *az élv csak mutatója az értéknek*. Az érték a tárgy realitása miatt van, de felismerésére az élv szolgál indító okul. Általában végső mértéke az értéknek az élv már azért sem lehet, mert az élvnek már magának is van különféle értéke, mert hiszen nem minden élv egyformán kívánatos, ennél fogva ennek megítéléséhez az élvén felül álló mértékre van szükségünk. Annyi mértékünk lesz a tárgy megbecslésére, a hány fokon állhat fejlődésileg a mérkőző alany, a szemlélő Én. Három ilyen fok van. Az első fokon az Én még érzéki ösztöneiben van elmerülve, azért értékesnek csak azt nyilvánítja, ami élvezetet okoz. A gyermek az 1—4 években feltétlenül ezzel méri a dolgok értékét. A második fokon valami másnak, idegennek képe is szerepet kezd játszani. Ez időben uralkodó új elem a faji ösztön, azért e körül csoportosul az összes jelentések tömege, szerelmi ábránd és phantasia irányítja az egyén lépteit. A főkategória, mely alatt a valóságot nézi az anyag, azért a férfikor elején materialista mindenki és pozitivistá. Az okot és az okozatot keresi, ez pedig nem más, mint a hiány és pótlék megfelelésége. Azt helyesli,

ami az okozatra elegendő, nevezi pedig ezt a megfelelőt *hasznosnak*. A második fokon a férfit tehát a próza, a hideg számitás, az erőérzet uralma, a hatalom utáni vágy jellemzi.

A harmadik fok a két megelőzőnek vállaira támaszkodik. E fokon az Én a kialakult világ minden vonásában a maga képét és alkotását látja. Az anyag és erő, az ok és cél az ő tartalmi és formai vonásai, miket az értelem aktusaként ismer el. Ekkor a saját kiválóságának, méltóságának tudatára ébred. Ezen a fokon centrális tárgya a szemlélésnek ő maga lesz, mindenben a szellemet fogja keresni és találni s mindennek mértéke a szellemiség lesz; a dolgok értékét többé nem az élvben, hanem a dolgok való minőségében fogja megmérni.

E fokoknak megfelelőleg az értékelési mód is háromféle formában fog fellépni: a *hedonismus*, az *utilismus* és az *idealismus* formájában. Az első fokon a mérték csak a közvetlen kedvérzet. A tárgy maga semmit sem ér, az alany sem; ér csak az élv. A második fokon csak az lesz értékessé, ami az önfentartást előmozdítja. A harmadik fokon az Én minősége, vagyis annak belátása a centralis gondolat, hogy *a szellem a legmagasabb méltóság, a nemesség a legmegtisztelőbb praedicatum*.

A hedonistikus (élv szerinti) értékelés csak ideiglenes és korlátolt értékelés. Mihelyest az élvek között válogatni kezdünk, már valami más szempont vezet, ez azonban nem volna lehetséges, ha csak a kényezet (*Lustgefühl*) volna az egyedüli mérték. De az utilistikus (hasznossági) értékelés sem igazolható mint végső értékelés, mert a hasznosság élv által nem igazolható és mert minden hasznossági viszony egyuttal károsági viszony, ami az egyik oldalon haszon, az kár a másikon. Meg kell ölni az állatot, el kell pusztítani a növényt, szét kell törni az ásvány díszes formáját, ha az ember élni akar; az utilismusnak erő utáni mohó kívánsága rabszíjra fűzi az egyesek millióit s a szent célok mögött lappang a leigázottak testi és lelki megtörtsége. És ez a rettenetes kép

nem illuzió, hanem a kozmikus czélszerűség felső igazsága. De miért is tulajdonítunk a haszonnak annyi értéket? Miért hajhászsa minden élő lény? Hol van azon jogalap, mely a hasznot emberi joggá, sőt keresését kötelességgé teszi? Nem a haszon, hanem a minőség kölcsönöz értéket a dolognak.

Mindezekből következik, hogy az idealisztikus (nemességi) értékelés az egyedüli igaz értékelés. Ezen értékelésnél a physiologiai, sensualis és intellectualis ösztönök összesége ($=\Sigma$) a saját nemességének tudatára ébredt alannyal (Én_3) áll szemben. Értékelési maximája mindenkor ez: *nemes csak az intelligentia*. Ebből következik, hogy ezen jelzöt csak arra viszi át, *ami ő vele rokon*. Minthogy pedig az intelligentia értéke 1. tisztaságában, 2. öntudatosságában, 3. szabadságában áll, a vele szembe kerülő Σ értékét azzal ítéljük meg, hogy a Σ alkata mennél kevesebb salaköt tartalmaz, hogy a szellemi functió minél öntudatosabb, s hogy a functió minél jobban mutatja a szabadságot maga magán s minél jobban segíti elő másban.

Az érzelem az intelligentia ellenese. Az érzékenykedés, a sentimentalismus a tiszta értelem gyengeségéről tanuskodik. Még kevésbé igényelhetik a nemességi vonást a nagy indulatok és szenvedélyek, melyeket sokszor egészen ferdén értékelnek. Minden érzés szabadság dolgában alatta áll az értelemnek: amaz rab, emez úr!

Az önfentartás a testi határon túl is terjed s ott, a hol ellentállásra talál, munkának nevezzük; az egyes addig terjed, ameddig munkája nyomai, azért sajátja, mert ő maga él benne. Ez a tulajdon természetes alapja.

A társadalom nem élő lény, nincs öntudata s így önértéke sincs, mert minden tartalmát az egyesek lelke adja. Téves ennél fogva azon kiindulási pont, mely az embernek legfőbb értékét sociális hasznosságában keresi, mert a sociális érték az embernek nem egyedüli értéke. Ezért a sociális erkölcsstan nem az igazi morális.

A világ a mi képünk, az Én projectiója.

Mi az, amit szépnek mondunk? Nyilván a kép, a tartalom, mert a forma csak a tartalom formája. S mi a kép tartalma? a jelentés és annak kifejezése. Ez a kettő okozza a szép tetszését. És mit nevezünk jónak? Az akaratot: csak az ő képéhez járul a «jó» jelzője és tetszése. Mi az igaz? Első sorban az ítélet; ennek tartalmát a fogalmak adják. Az igaz, a szép és a jó önértékek. Ezen önértékeket elismerni, megvalósítani: *kötelességünk*.

Ezek Böhm Károly művének vezérgondolatai. E gyönyörű, fenséges gondolatok egyébként nem újak. De ki is tudna a filozófiában ma egészen újat mondani? Böhm sok tételét már azelőtt is ismertük. Ilyen pl. maga a főtétele, hogy az igazat, a szépet, a jót nem az élvezetért, nem a haszonért, hanem önmagáért kell szeretnünk, vagy, hogy a dolgok becse és értéke önmagokban rejlik, vagy, hogy a szellem, a gondolat a legértékesebb. Egyik legsarkalatosabb tételét, melyet úgy fejez ki: «nemes csak az intelligentia», Madách az Ember tragédiájában így fejezi ki:

«Kétséges rang-e hát szellem, tudás?

Hol van nemesség más, ezen kívül?»

De ha áll is az, hogy e gondolatok nem újak, igaz az is hogy eddig inkább csak mint reflexiók szerepeltek, nem voltak tudományosan bizonyítva, sőt az emberek legnagyobb része most sem hisz bennök, maga pedig az értékelmélet a fogalmak chaosza volt. Mind e gondolatokat rendszerbe foglalni, a téveseket megczáfolni, a helyeseket tudományosan bizonyítani, az értékelméletet új, tudományos disciplinává emelni: Böhm Károly műve volt. És ez a bizonyítás az ő nagy tudásának, éles gondolkodásának, nagy igazság-szeretetének fényes bizonyítéka. Hogy minden bizonyítása sikerült volna, nem mondhtanók. Abból a tényből pl. hogy minden élő lénynek legcardinalisabb tulajdonsága az önfentartás ösztöne s ezzel összefüggőleg a kény keresése s a kín kerülése, csak az következik, hogy midőn arról van szó, hogy vonzódjunk vala-

mihez, szeressünk valamit, vagy ne szeressünk, hogy tehát megbecsüljünk, értékeljünk valamit, végső elemzésben mégis erre a kéjre, vagy kínra hallgatunk, más szóval, hogy az értékelés utolsó szálai az élvben keresendők. A haszon is a nyújtandó élvre vezethető vissza, a gondolat, az intelligentia szálai is a vele associált érzetekhez vezetnek. Csakhogy ez a testi érzetektől fakadó kéj sokszor annyira rejtett, hogy úgy látszik, mintha csak tiszta gondolatok keltenék a becselő ítéletet. Úgy kell lennie, hogy az értékelésben a gondolatok is hatnak, de az eredő irányát végre mégis a kéj adja meg. Ezt bizonyítja az is, hogy egyforma intelligentiájú, mondjuk művelt emberek előtt ugyanaz a dolog más és más becsben és értékben áll; sőt ugyanaz az ember, tehát ugyanazzal az intelligentiával, más és más dispositió mellett más és másféleképpen becsüli meg ugyanazt a dolgot. Ez nem volna lehetséges, ha nem a dispositióban rejlenének a becslés végső szálai.

Hibának tartjuk, hogy Böhm az ember sociális értékét az erkölcsstan terén kevésre becsüli; hiszen társadalmi élet nélkül tulajdonkép nincs is erkölcsstan.

Mily kár azonban, s ez mintegy átka a magyar és német filozófiának, hogy a filozófusok úgy írni, hogy olvasásukba egy-két lap után bele ne fáradjon az olvasó, alig tudnak. Ezt Böhm maga is érezte, midőn előszavában bevallja, hogy egyes helyeken a gondolatot teljes világításban kidomborítania, minden igyekezete mellett sem sikerült. Kár az is, hogy sok helyen még a szavakat is rövidíti, továbbá, hogy ott, hol algebrai formulákban próbálja gondolatait kifejezni, az egyes betűket nem eléggé magyarázza meg, sőt felteszi minden olvasójáról, hogy az tudja, hogy S. alanyt, P. állítmányt jelent. Ezek talán a legkevésbé szerencsés helyek, mert az érzés, értékelés, ítéletek rendkívül bonyolult functióit, mint-hogy még sem a működő elemeket, sem azok számát, minőségét eléggé nem ismerjük, matematikai formulába önteni ez idő szerint még lehetetlen. Sajtóhiba is elég sűrűn akad, ami szintén nehezíti az olvasást.

Visszapillantva az egész műre, ítéletünket a következőkép fejezzük ki: Örömmel üdvözöljük Böhm művét, mint rendszerének betetőző munkáját. Határozottan legelső rendű terméke és büszkesége a magyar filozófiai irodalomnak, oly mű, melyre bármely nemzet irodalma büszke lehetne. Itthon és külföldön méltán lekicsinyelt filozófiai gondolkodásunk, reputációnk érdekében felette kívánatos, hogy mielőbb más idegen nyelvekre fordíttassék.

Szitnyai Elek.

Társadalmi Evolúció. Írta Kidd Benjamin, megjelent Geöcze Sarolta fordításában a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatában.

Egyike azon munkáknak, melyek élénk érdeklődés mellett, mély gondolkozásra bírják az embert. Bár a magyar fordítása több helyen homályos, például: a 208. l. 1. pont, a 255. l. stb., a nem szakemberek is érdeklődéssel olvashatják. Megjelenése óta az összes európai nyelvekre le lőn fordítva, Angliában pedig, mely népnek különösen kedvez, már mintegy 40,000 példányban kelt el.

Kiddnek gondolatait s következtetéseit három fő tételbe foglalhatjuk össze.

1. *Az emberi haladás oka és törvénye, a megélhetés viszonyainak különbözőségén alapuló küzdelem, illetve az ebből eredő fajkiválasztás.*

2. *Az egyed érdeke ellentétben van a társadalom érdekével, a kettőnek egymáshozí viszonya tételezi fel mindenkoron a társadalmi alakulatokat.*

3. *Az emberiség fejlődése annak erkölcsében s nem szellemi életében nyilvánul s ezért a vallás volt és lesz minden időben azon elsőrendű nagy társadalmi intézmény, mely az emberiség fejlődését vezeti és tökéletesíti.*

Nézzük az első t. Kidd kifejti, hogy az egyes társadalmak, melyek az emberiséget alkotják, épp úgy szerves testek, mint az állatok s növények s ezeknél épp úgy érvényesül a Darwin-

féle létért való harc s az azon alapuló fajkiválasztás, mint a növény- és állatvilágnál.

Darwin és jeles utódja, Weismann, számtalan állat- és növényfajjal igazolják, hogy azok a létért való harcban a lételőket feltételező viszonyokhoz hosszú időn át alkalmazkodva, alakultak át olyanokká, amilyenek jelenleg, hogy ez által élhessenek; míg azok, melyek kevésbé tudtak alkalmazkodni, visszafejlődtek vagy egészen kivesztek.

Kidd utal arra az élettani tényre is, hogy valamely szerv csak addig erős és egészséges, amíg életműködését rendszeresen végzi, mihelyt azonban ebben akadályoztatik, visszafejlődésnek indul, elköresul s végül elpusztul.

Ezekből kiindulva bizonyítja Kidd, hogy az emberi társadalmaknál is ugyanezen törvény működik. E társadalmak is a létért való küzdelem hatása alatt állanak; azok, melyek tudnak alkalmazkodni az életelőket feltételező viszonyokhoz, fennmaradnak; melyek ezt tenni nem képesek, elpusztulnak. A lételőket feltételező viszonyok épp úgy, mint a növény- és állatországban, kétfélék, aszerint amint a harcot a természettel vagy egyéb élettársaikkal vívják.

Tehát egy társadalom élete feltételeztetik attól, miként tud azon hely föld, víz és légviszonyaihoz alkalmazkodni, ahol él; vajjon az őt környező természet erejét magára nézve tudja-e értékesíteni, s annak romboló hatalma ellen tud-e védekezni; másodsor megtud-e küzdeni az őt környező társadalmakkal, legyőzván azokat fegyvereinek vagy műveltségének erejével, vagy pedig alkalmazkodva azoknak kulturájához. Azon társadalmak, melyek ilyesre képesek voltak, azok fennmaradtak s virágoztak, melyek alkalmazkodni nem tudtak, vagy mihelyt erre nézve képességek lankadt, visszafejlődtek s elvesztek.

S mi az alapja, — mondja Kidd — a létért való harcban, a társadalom képességének s erélyének, illetve alkalmazkodási képességének, ez a *közézés** (*altruizmus*). Addig s ott,

* Cikkirő az altruizmus helyett a «közézés» (közösért való ézés)

ahol valamely társadalom közérzése erős és egységes, az megállja helyét a létért való küzdelemben, amint ez a közérzés gyengül, megszűnik harc képes lenni.

S ezzel kapcsolatban áttérünk *Kidd 2-ik fő tételére*: az egyed érdeke ellentétben van a társadalom érdekével, a kettőnek egymáshoz viszonya tételezi fel mindenkor a társadalmi alakulatokat.

Az ember jelenleg társas lény, de eredetileg nem az volt, s az állato:szágból csak hosszú fejlődés után vált társas lényvé, azaz emberré. Mint állatnak egyetlen és fő jellemvonása volt az önzés (egoizmus), fejlődése folyamán aztán ez alap tulajdonsághoz járult a közérzés (altruizmus). Ez a második tulajdonság folytonos harcban állott az elsővel, eleinte az önzés volt az erős fél s csaknem háborítatlanul uralkodott, de lassanként növekedvén a közérzés, az első kezdett veszíteni hatalmából, óriási elkeseredett harcok közepette a közérzés mind erősebb és általánosabb lesz, míg végre el fog jönni egy korszak, hol az teljesen úrrá válik.

Nézzük a fejlődés lépcsőit.

Az ókor, az önkényuralom, a kasztrendszer világa, itt a hatalomra jutott egyed korlátlanul uralkodik, önzése oly nagy, hogy hekatombákat emel leölt alattvalóinak testeiből, a felső, kasztbeli közeledése az alsóbbhoz halállal büntettetik, háborúban milliók öletnek le egy-egy kényúr kedvteléséből s a békében sincs senkinek élete biztonságban az uralkodó előtt, kinek semmi érzeke sincs a millió s millió alattvaló szenvedése és nyomora iránt, az uralkodót követik önzésben az uralkodó kasztok. Ez az állati természet: az oroszán a vadonban kényekedve szerint garázdálkodik s millió élő lény reszket, ha bőgését hallja.

Az ókor legműveltebb népe, a görög és római még igen önző volt. A közérzés az ókori görögnél csupán a családra

szét használja és ajánlja. Csak az a baja, hogy a közérzés, közérzet (Vitalempfindung) alatt mást ért a lélektan. Szerk.

szorítkozott, a családon kívül mindenki idegen volt reá nézve, az iránt nem érdeklődött, nem szerette, nem segítette, semmi közösségbe vele nem lépett.

Napjainkban már jóval kisebb az önzés és nagyobb, általánosabb a közérzés, mint volt az ókorban. Az egyednek, mint államfőnek korlátlan uralma szemben a többi egyedekkel megszűnt. A sok egyed életének, vagyonának van értéke, a felső osztályok nem nyúzhatják s zsarolhatják féktelenül a népet, a hatalmon lévők s erők gondolatvilága tele van közérzéssel. Érzékkel birnak a szegények s elnyomottak testi s lelki szükségéi iránt. A rabszolgák felszabadíttatnak, a jobbágyok egyenjogú állampolgárok lesznek, az idegen nemzetiségű s vallású egyedek testvérekül fogadtatnak. Megalakul a száz s százféle gazdasági s kulturális emberbaráti intézmény, hitelintézet, fogyasztási s termelő szövetkezett, szegényház, kórház, lelencház, munkátlanok és hajléktalanok menhelye, melyek mind a közérzés teremtményei. A társadalmi kasztok válaszfalai lehullanak, a különféle kasztbeliek összeházasodása mindennapi dolog, megalakul az ezerféle egylet és társaskör, melyek célja nemcsak egy nemzet különféle kasztbelieit, de a külön nemzetek egyedeit is közös anyagi vagy kulturális cél érdekében összeolvasztani.

A harc az egyed és a társadalmi egész, illetve annak képviselője s képviselői közt, mely megindult már az ókorban, itt eléri tetőpontját, mert az egyedek itt már jóval erősebbek s nagyobb a jogérzetük. Az egyed hovatovább több s több jogot vív ki magának. A felső osztályok megnövekedett közérzése folytán előállott engedékenység egyrészt, a nép millió s millió egyedének fejlett egyénisége másrészt szülőanyjává lesznek a mai kor szocializmusának, annak összes kinövéseivel s túlzásaival. Amíg az önzés — mint az ókorban — nagy volt az emberi szívekben és a hatalmon levő egyedek s osztályok hatalmukból, gazdasági s kulturális javaikból osztályrészt nem juttattak az egyedek millióinak, ott s addig szocializmusról szó nem lehetett, de amint ez a közérzés növekvése folytán

mind nagyobb s nagyobb mérvben megtörtént, előállt a szocializmus. A felszabadult milliók harcolnak a teljes vagyoni s jogegyenlőségért.

Az egyed érdeke s a köz érdeke úgy az ókorban, mint napjainkban, ellentétben állott s áll egymással, azzal a különbséggel mégis, hogy akkor csupán néhány egyed érdeke volt közös a köz érdekével, míg most a köznek érdeke, jólléte mind több s több egyed jóllétéhez fűződik.

El fog jönni végre az emberiség történetében a harmadik nagy korszak, midőn az egész érdeke s az őt alkotó egyedek érdeke egymást teljesen fedni fogják. Akkor újra nem lesz majd szocializmus, mert akkor, szemben az ókorral, hol egyesek s egyes osztályok korlátlanul uralkodtak, — viszont az egyedek milliói fognak uralkodni, a köz érdeke azonos lesz a milliók érdekével. Ott nem lesz fejedelmi hatalom, mely milliók élete felett rendelkezik, nem lesznek kiváltságos kasztok, melyek milliók érdekeit megalázzák, ott csak a milliók maguk lesznek. A közérzés oly nagy lesz, hogy a felsők hatalmukat megosztják teljesen az alsókkal, nem lesznek sem felsők, sem alsók, csak egyenjogú állampolgárok. A társadalmat s a társadalmakat szétválasztó falak teljesen le fognak hullani a közérzés azon nagy s általános áramlata mellett, mely egybeolvasztja az emberiség összes tagjait, megszüntetvén a születés, rang, vagyon, család, faj, nemzetiség alkotta válaszfalakat.

És most jutunk Kidd 3-ik fő tételéhez, hogy az emberiség fejlődése annak erkölcsében s nem szellemi életében nyilvánul s ezért a vallás volt s lesz minden időben azon elsőrendű nagy társadalmi intézmény, mely az emberiség fejlődését vezeti és tökéletesíti.

Kidd számos példával igyekszik bizonyítani, hogy az ember értelmi képessége a civilizációval nem tart lépést, elősorolván adatokat, melyek igazolni látszanak, hogy a vadak gyermekei az iskolába jutva, az évezredek fejlődésű európaiak gyermekeivel kiállják a versenyt, sőt gyakran túlszárnyalják azokat. Felhossa továbbá a görög bölcsészek rendkívüli éles-

elméjűségét, összehasonlítja azt a mai kor bölcsészetével, azon eredményre jutva, hogy azóta nem fejlődött az emberi értelem, sőt hogy egyáltalán igen keveset fejlődött és azt állítja, hogy az emberiség óriási fejlődése nincs okozati összefüggésben az értelmi fejlődéssel, de csakis az ember erkölcsi felfogásának és életének változása halad lépést az emberiség fejlődésével s ez tételezi fel az utóbbit. Minden időben azon társadalmak virágoztak s vitték előre az emberiséget, melyeknél az erkölcsi élet fejlődött s szilárd alapon nyugodott; mivel pedig az erkölcs szabályozója a vallás, — mert a vallás Kidd szerint az emberi magaviselet észfeletti szentesítése — végső tételként kimondja Kidd, hogy a vallás volt s lesz minden időben az emberi fejlődés vezetője s tökéletesítője s azok a népek, melyek igazán vallásosak, viszik előre mindig a kultúra zászlaját, szemben az úgynevezett szellemes népekkel. A vallás a társas szervezetben az alkotó erő; az észszerű önbizalom, a bomlasztó erő — mondja Kidd.

Mint teljesen vallásos fajt oda állítja a németet s kivált az angolszászt, mely utóbbi hívatva van nagy virágzásra emelkedni, a világot uralni s műveltségének áldásával a többi népeket boldogítani, viszont a társadalmi hanyatlás, visszafejlődés s a jövődöbeli megsemmisülés példája gyanánt oda állítja az erkölcsében megrendült, de szellemességben elsőrendű francia nemzetet.

Minderre röviden csak néhány megjegyzést óhajtunk tenni. Kiddnek fejtegetéseiben sok az igazság, de vannak lényeges tévedései is. Spencer Herberttől, a társadalomtudomány nagy mesterétől sok helyes eszmét vett át, de amint vele szembe helyezkedik, gyakran letér az igazság ösvényéről, ez legalább a mi felfogásunk. Így *helytelen az az állítása, hogy az emberiség fejlődése tisztán a létért való harcon alapul* s amint e harc megszűnik, visszafejlődik az ember, — mert az emberiség fejlődése *belső anyagi törvényen* alapszik, *a hűlés törvényén*, bolygónk fokozatos lehűlése vaskövetkezetességgel viszi előre az emberiségnek, épp úgy, mint az egyéb szerves s szervetlen

világ fejlődését; a létért való harcon alapuló fajkiválasztási törvény csak módosítja, helyenként gyorsíthatja vagy visszatarthatja a fejlődést.

Az is bebizonyított tény már (Max Verworn: Allgemeine Physiologie, August Weismann: Vorträge über Descendenztheorie), hogy a lényeges testi s szellemi tulajdonságok szülőkről gyermekeikre nemzedékeken át öröklődnek s hatványozódva módosítják, sőt egészen megváltoztatják a későbbi utódok élet- s erkölcsfelfogását. Ezen itt felsorolt két törvény illuzióriussá teszi azon egyetlen s nagy hatást, amit Kidd az emberiség fejlődésében a létért való harcnak tulajdonít.

Helytelennek kell itélnünk továbbá Kidd azon állítását, hogy az emberiség fejlődése nem értelmének, de erkölcsi életének fejlődésében nyilvánul, már ez a szembe állítás is helytelen, az értelmet nem lehet s nem szabad szembe állítani az emberiség fejlődésével s az erkölccsel, az emberi értelem az alap, annak fejlődése, mint ok vonja maga után az emberiség fejlődését, s az erkölcsi élet módosulását is, mint okozatot.

Elhisszük bár, hogy vad emberek gyermekei iskolába küldve, gyors felfogást tanusítottak bizonyos ismeretek elsajátítására, mert elméjük friss volt és közvetlen, de hogy ezek képesek lettek volna azon társadalmi, kulturális, művészi és tudományos eszmék befogadására, mikre egy európai művelt ember gyermeke képes, azt már határozottan kétségbe merjük vonni, s ily mérlegelés alá esik többé-kevésbé az ókori görög bölcsész és a mai kor bölcsésze élet- és világfelfogásának szembeállítására is.

Az bizonyos, hogy azon társadalmak hatalmasak s virágzóak, melyeknek erkölce szolid alapokon nyugszik, de hogy éppen ezek vinnék előre az emberiség fejlődését, ezt már nem mernők állítani. Legvilágosabb példája ennek épp a szerző által lefokozott francia nemzet, mely már évszázadok óta éppen szellemi szupremációjánál fogva az emberi fejlődés és a kultúra zászlóvivője, s mely, bár számban nem szaporodik, fajbéli szívósságát s kulturális erejét tekintve, azt hisszük

messze van még a szerző által jósolt visszafejlődéstől s kiveszéstől. Helyesen mondja Kidd, hogy a vallás az emberi magaviselet (erkölcs) észfeletti szentesítője, *de már abban nagyon téved, midőn a vallást állítja oda az erkölcs szabályozójául és az emberi fejlődés vezetője és tökéletesítőjeül.*

Igenis vallás volt és lesz mindig, míg ember élni fog e földön, mert a vallás a jónak eszményesítése, *de nem mint ok, hanem mint okozat, s ez óriási különbség.* Az emberi értelem változik az anyag hültével, az értelem változtával változik az erkölcs s az erkölcs változása maga után vonja a vallás változását. Tehát mindig csakis az emberi anyag, illetve az emberi értelem csinálja a fejlődést, az emberi értelem csinálja, teremti a vallást az eszményi jónak azon formája szerint, mely az ő értelmi fejlettségének megfelel. A kettőnek egymással szoros összefüggésben kell lenni, akkor boldog s virágzó a társadalom s szolid az erkölce. De mivel az értelem a vezető ok, s a vallás csupán az okozat, a kettőnek fejlődése teljesen együtt nem haladhat, az ok fejlődése gyakran megelőzi az okozat elváltozását, kivált a gyors fejlődésű népeknél. Sokszor beáll az erkölcstelenség s a vallástalanság, midőn ugyanis a vezető értelmet nem képes nyomon követni az erkölcs s ennek szentesítője, a vallás.

Ez az állapot azonban nem tekinthető hanyatlásnak, sőt ez egy átmeneti állapot egy újabb fejlődési fokozathoz, melyre az értelem már megérett, csak még az erkölcs, s az azt szentesítő intézmény, a vallás, nem tudott azon fejlődési fokra emelkedni s így megbomlik az összhang, s beáll az erkölcstelenség s vallástalanság egyik korszaka.

Ennek a korszaknak folytatása azután az, midőn az értelmi fejlődést eléri az erkölcsi élet fejlődése is s ez alapon a vallási intézmény is ilyenné lesz, s utóbbi kettő megfelelően ismét az értelem mikéntjének, beáll a társadalmat boldogító s virágzásra emelő összhang.

Az átmeneti korszakok példái gyanánt felemlíthetjük például a régi római s görög világ utolsó századait, midőn az

értelem már megérett az emberszerető egy atya úr Isten tanára, mely Istennek mi fiai s így egymásnak testvérei vagyunk, de a kor erkölce és vallásos intézménye még nem tudták az értelem ebbeli fejlődését követni. Hasonló korszak volt az, midőn a nagy reformátorok: Luther, Kalvin, Zwingli, Husz stb. felléptek. És hasonló korszakot élünk ma is, melynek legvilágosabb példáját mutatja a kultúra haladásának zászlaját lobogtató francia nemzet. Az értelem ismét fejlődött, de nem tud lépést tartani vele az erkölcs s ennek szentesítője, a vallás és várjuk a Messiást, ki e hitehagyott, erkölcstelen társadalomnak megadja az értelmének megfelelő új erkölcsét és vallását s ez által helyreállítsa ismét a társadalomnak igazán boldogító, felvirágoztató s megnyugtató összhangját.

Jász Géza.

Dr. Pierre Roy, A hypochondriáról. (Journal de Psychologie 1906. jan.-févr.) (A nemrég elhunyt ifjú szerző rennesi congressuson tartott előadásának kivonata.)

A hypochondria története régi, mint Hippocratestől származó neve; ma főleg etiológiája s nosológiája* érdekel:

A hypochondriát nem igen választják el a neurastheniától s a minortól a maiorig sok fokát különböztetik meg. Pathogenikus tanulmányra alkalmasbak a neurastheniások egyszerűbb esetei. Hypochondria alaptalan vagy túlzott aggódás a testi egészségért. De valóban alaptalan? túlzott? Való, vagy képzelt érzetektől ered-e? Sine, vagy cum materia?

1. Dubois (de Berne) szerint tisztán psychicai: a képzelet nagyítja s a figyelem állandósítja a hypochondriás mindnyájunkkal közös zavarait. Structurális alterációkat keresni annyi, mint létet adni nekik. A kezelés psychológus, nem klinikus ügye.

2. Head azonban tüdő- s szívbetegéknél, kikenél psycho-

* Etiologia = betegségek okainak tana, nosologia = betegségek tana.

neuropathicus praedispozíció ki is volt zárva, 154 legalább 5 hétig folytatott megfigyelésben kedélyváltozásokat, hallucinációkat talált. Mindezeknél kitént a tudatos viscerális * fájdalom jelenléte. Azon tüdő- s szívbetegségeknél, kiknél psych. zavarok nem jelentkeztek, e viscerális fájdalom hiányzott. A hallucinálóknál fejfájást és koponyai hyperesthesiát talált Head, a nasalis és frontális övön a látási, a verticálison és parietalison a hallási, a temporálison a szaglási hallucinálóknál. A hallucináció formáját elhatározó tényező tehát a fejfájásnak és a hajas bőr maximális hyperesthesiájának localisatiója. A visc. fájdalom hat a kedélyállapotra, mert a rendszeren tudattalan visc. élet zavarai e fájdalommal a tudat centrumába kerülnek.

Head megkülönbözteti a valódi örültek kedélyzavaraitól a szív- és tüdőbetegekéit: Gamble szerint az örültekéi közül is sok csak visc. zavarok nyilvánulása. Általán úgy normalis kedélyhangulatok-, mint psychopath. állapotoknál egyre fontosabb lesz a coenesthesia szerepe. A coenesthesia saját létünk érzése, vegetatív vagy bél-beli (splanchnicus) melléktudatunk (subconscience). Minden sensorikus perceptióban van organicus elem, melyet a sympathikus idegrendszer közvetít. A coenesthesia tehát a symp. idegrendszer tudata. Látjuk a coenesthesis zavarok összefüggését a hypochondriával.

Ismerjük a symptomatikus (tabeticus, alcoholikus) hypochondriát; de kívülük megállapíthatjuk a viscerális hypochondriát is. Head művein kívül is sok adat mutatja, hogy a gyomorfall sensitiv zavarai lappangó visc. sérelem nyilvánulásai; localis zavar mindig localis sérelemnek felel meg; a hypochondriás eszme csak deliráns értelmezése valóságos anormális érzéseknek ** (mint az amputáltak illuziók érzései sohasem teljesen agyi, mindig peripherikus eredetűek.) A symp. ideg-

* Viscera = belső zsigerek, u. m.: gyomor. lép, máj, belek, tüdő szív, vese, stb.

** A torokgyík azt hiszi, hogy macska van torkában, a szorulásos, hogy bele be van dugva stb.

rendszer sérelmét a lelki betegségeknel mutatják a visc. analgesiák tabes s paralysis folyamán s sok paralytikus hypochondriás semilunáris idegducainak s bélidegeinek sérelmei. A paralysisnek a spinálison kívül sympathicus formája is van, melyet visc. zavarok s hypochondriás eszmék coexistenciája jellemez.

De (mutatja sok született vak s szívbeteg euphoriája) mindez nem elég a hyp. keletkezésére: psych. hajlam is kell s fontosak a tisztán psych. tényezők: (orvosi könyvek, nosophobia.) *Nincs sem pusztán ideogenikus, sem pusztán symptomatikus hypochondria*: nem keletkezik az sem egész ép t est, sem egész ép agy mellett. Tehát a hypochondria két többnyire fordított arányu pathogenikus faktora:

1. locális kezelést kívánó peripherikus *coenesthesikus*
2. morális « « centrális, többnyire öröklött *psychikai* faktor.

II. E két faktor aránya határozza meg a hyp. klinikai természetét. A férfi *hypochondriának* a női *hysteriától*, ép így melancholiás és üldözési *hypochondriának* megkülönböztetése már túlhaladott. De fontos az etiológikus felosztás: 1. *örültségi* (s paralytikus) *hypochondriára*, 2. az *epileptikus hypochondriájára* (hülye nem képes *hypochondrice* sem értelmezni anormális érzéseit), 3. *toxiinfectionális hypochondriára* (heveségét az érzékenység e zavarainak ereje magyarázza), 4. a *constitutionális psychopathák* sokkép nevezett *hypochondriájára* (intermittens melancholia), 5. a *neurastheniások* hyp. minorjára (nosophobia: csak félelem, nem meggyőződés.) Ezzel az esetek kimerültek: *önálló hypochondria nincs*; mindig más bánalom függeléke.

III. Roy s Inquier medicolegalis tanulmányt is tettek oly esetekről, hol a hyp. közvetlen okoz medicolegalis hatást. Ez kivált öngyilkosság, melyre nézve a melancholiás és hypochondriás régi hibás megkülönböztetése helyett Le Grand du Saule thanatophobiás és fájdalomfélő betegeket állít szembe. A hypochondriás öncsonkítás védelmi, nem öngyilkossági kí-

sérlet. Ezen tanulmány tehát azt bizonyítja, hogy a hypochondria oka mindig a szervezet valamely bajában keresendő, még pedig vagy öröklés, vagy mérgezés, vagy bélzavarok, vagy a sympathicus bajai, vagy idegbajok a tulajdonképeni kórokok. De a beteg rendszeren rosszúl értelmezi a baját.

Dr. L. Marchand, A syphilis etiológikus szerepe lelki betegségeknel. (Journal de psychiatrie mai 1905.)

Mint minden mérgezés, a syphilitikus infectió is hathat a legérzékenyebb szervre, az agyra. Marchand csoportosítva a közzétett eseteket, megállapítja, hogy 1. a hibás agy fogékonyabb a hatásra, mint más mérgezéseknél is (23 beteg közt 14 terhelt) 2. 12 esetből 5-ször a syphilissel egy évben, 5-ször a következő évben (s csak 2-szer később) keletkezett a psych. zavar, miből kitűnik a szoros viszony a syphilis s az idegbaj között 3. minden syph., de kivált az elhanyagolt okozhat lelki zavart, 4. ez többnyire mánia, melancholia, érzéketlenség, hallucináció, (fejfájással, remegéssel, gyomor- és bélzavarokkal is!) mint más toxicus neurózisnál. Közvetve okozhat örütséget a syph. erkölcsi rázkódtatás révén, valamint hypochondriát s öngyilkosságot, prædisponált s művelt mediumon. (Ism. Journ. de Psych. Jean Paulhan.)

R. Senet, A nyctophobia (a sötétség félelme) a gyermekeknel. (Archives de Psych. févr.-mars 1905.)

I. A nyctophobia többnyire másodlagos. 519 (7—14) éves gyermek közt Senet 480 nyctophobiásat talált: nyolc nappali phobiát is, a többi igen határozott (tolvajoktól, kisértetektől való) éjjeli phobiát mutatott. Egynél sem mutatkozott a nyctophobia önállóan. Ez hát ideatió-tünet: itéleti, nem érzési félelem: mert az éj kedvez a gonosztevőknek és hallucinációknak. Minden hét éves reagens mutatott nyctophobiát: a félelem a védelmi képességgel fordított arányu.

II. Ahol nem más a phobia eredője, ott a nyctophobia egyszerű éjjeli panophobia: a sötétség veszélyeinek, nem a

sötétségnek félelme. Fokai: 1. lehangoltság, 2. auditív s általános hyperesthesia, 3. a külvilágba vetített endopticus és ennoticus tünetek, 4. valódi (auditív s vizuális) hallucinációk, 5. aggály (angoisse).

III. Tehát nem közvetlen a nyctophobiát, hanem okát, a primitív phobiát (félelmet) kell gyógyítani. (Ism. Journ. de Psych. Jean Paulhan.)

Babits Mihály.

Olasz filozófiai társaságok. Itáliában az utolsó években a filozófiai tudományok igen örvendetes virágzásnak indultak. A föllendülés pedig nemcsak a bölcsészeti művek nagy arányú termelésében, hanem még inkább a jobb munkák rendkívül gyors fogyasztásában nyilvánul. A nevezetesebb filozófiai írók könyvei alighogy kikerülnek a sajtó alól, rögtön el is kelnek. Hogy egyebet ne említsünk, Cantoni Károly, páviai egyetemi tanár, «A filozófia elemei» című művének, mely 1870—71-ben látott napvilágot, III. kötete (A filozófia története) ez idén 5. kiadásban, a II. kötet (Ethika, eszthetika) 9.-ben, az I. pedig (Pszichológia) 13.-ban jelent meg. Újabban különösen élénk mozgalom észlelhető abban az irányban is, hogy a filozófia tanítása a gimnázium felsőbb osztályaiban minél szélesebb körűvé és behatóbbá tétessék. Részben e célból alakult a múlt, 1905. év végén a *Filozófiai tanárok egyesülete* (Associazione nazionale fra i docenti di filosofia) Bolognában, a mely azonban ilyen minőségében nagyon rövid életű volt. Tagjai közül ugyanis számosan kifejezték abbéli nézetüket, hogy sokkal helyesebb volna az egyesületet szélesebb alapokra fektetni s programjába a középiskolai bölcsélet-tanítás előmozdításán kívül általában a filozófiai műveltségnek Itáliában való terjesztését és erősítését is felvenni. E felszólalások eredményeként jött létre 1906. január havában az olasz *Nemzeti filozófiai társaság* (Associazione nazionale per la cultura filosofica), melynek alapszabály-tervezete most van megvitatás alatt. Főbb pontjai a következők: A társaság feladatának tekinti úgy a középiskolai, mint az egyetemi filozófiai

oktatás jogainak és érdekeinek védelmezését és a nemzeti műveltség emeléséhez való hozzájárulását. A tagok három csoportra oszlanak: a) egyetemi filoz. tanárok, b) középiskolai tanárok, c) a filozófiai tudományok művelői és barátai. Mind a három osztálynak joga van, tagjai számának arányában, a társaság igazgató tanácsába képviselőket küldeni. Az igazgatótanács minden fontosabb határozatra nézve köteles a tagokat megkérdezni. Tagsági díj: évi 4 lira. Az egyesület legközelebb megvalósítandó programmpontjai közé egyrészt egy nemzeti filozófiai kongresszusnak 1907-re való összehívását vette föl (hogy az előkészítőül szolgáljon Itália részéről az 1908-ban Heidelbergben tartandó nemzetközi kongresszusra), másrészt pedig a középiskolai filozófiai oktatás mai tantervének s esetleges átalakításának megvitatását.* Ez utóbbi célból kérdéseket is intéz tagjaihoz, melyekben különösen arra nézve kíván választ, hogy megtartandó-e a filozófiai tanítás anyaga úgy, a hogy' van; avagy kiegészítendő? Kiegészítés esetén két vagy három évig lesz-e tanítandó, és mily tárgyak volnának fölveendők: a szociológia, eszhetika, vagy a filozófiatörténet elemei-e? Hogy volnának ezek tárgyalandók: rendszeresen-e vagy főképviselekben? Olvasmányok alapján-e, vagy anélkül? S végül milyen kapcsolatban s hány órában állapítandó meg a különböző filozófiai tárgyak tanítása. — Az egyesület jelenlegi elnöke: Marabelli János dr., bolognai tanár.

Ugyancsak ez év elején alakult egy *Filozófiai kör* is Rómában, melynek célja összejövetelek s azokon tartandó felolvasások és vitatkozások útján terjeszteni a filozófiai műveltséget. Az összejövetelek minden hó első és harmadik hétfőjén vannak. Tagsági díj: havi egy lira. (L. Dollettino dell' Associazione nazionale fra i docenti di filosofia I. 1., Boll. dell'Ass. naz. par la cultura filosofica, II. 1., Rivista filosofica VIII. 1.)

Vida Sándor.

* Tán nálunk sem ártana ezekről a dolgokról némi eszmecsereét indítani.

Az álmodásról, a nevetésről és a pirulásról. (By Sir Arthur Michell. — Edinburg and London: William Green and Soks 1905.) Mind Nro. 57. I. Mc Intyre.

Ezen három thema igen nehéz problémákat ad úgy a psychologianak, mint a biologianak. Valódi érdekességüket fokozza az a tény, hogy írójának igen bő tapasztalata volt a szellemi betegségek körében és így tehát a lelki állapot és a testi kifejezés között létező kölcsönhatásokról is. Tárgyával való bánásmódja nem conventionális, de teljesen tudományos; amit maga megfigyelt és beigazolt, azon túl soha sem megy. Mindegyik cikk végén röviden összegezi a talált conclusiókat és hasznos bibliographiát is mellékel a könyvhöz.

Legvitásabb része a három themának az első, az álmodásról szóló. Szerző azt hiszi, hogy az álmodás a lelki zavar időleges állapota, mely involválja az akarat ellenőrzésének hiányát és az erkölcsi érzet fogyását; hogy ez az állapot hasznos, mert az akarat alkalmazása függőben van, és azt is gondolja szerző, hogy az álmodás majdnem teljes bizonyossággal folyik az egész alvás alatt. Az álmodás gondolkodás, melyet ellen nem őriz az akarat és a gondolkodás egybeesik az emberben az életben-levéssel, sőt talán annak szükséges feltétele, akár csak a lélekezés és a vérkeringés. Szerző megengedi, hogy ez az állítás nem teljes bizonyosságú, de ellentétben sincs vele. Én azonban nem vagyok bizonyos abban, hogy minden argumentuma megáll-e? Ezek egyike az, hogy valahányszor neki fog lelkiállapota megfigyelésének az alvásból való felébredésekor, ő *mindig* talál jelenlevő álmra. De már most az a kérdés, vajjon azon elhatározás, hogy megfigyelni akarunk, nem lehet-e valamely befolyással a felébredés módjára — úgyszólván ösztökélvén az öntudatot — ép úgy mint az az elhatározás, hogy felébredjünk egy bizonyos órában, hatással van a felébredés idejére? Ezen a theorián kapva kapnak azok, akik hisznek «az öntudat köszöbe előtt levő lelki folyamatok»-ban (subliminal consciousness), de szerző nem ezek közül való; ő nincs meggyőződve, hogy rendszeres — az akarat által ellen-

örzött — gondolkodás jön elő alvás közben, habár a teljes ébrenlét rendszeres gondolkodása, az ébren álmodozás és az alva gondolkodás közt csak fokozati különbségek vannak, nem pedig fajbeliek. Az ezen fejezetben előforduló sok érdekes suggestiónak egyike az, hogy az ébredés óráiban sokkal gyakrabban fordulnak elő pillanatnyi alvások, semmint hisszük, és hogy az álmok, melyek ezen pillanatnyi időközökben jönnek, megmagyarázhatnak sok elképzelt halotti megjelenést. Az ember az ily rövid alvásban, amelyről különben nem is tud, látja elhunyt barátját és ha most közvetlen utána felébred, azt hiszi, hogy valóságban látta őt. Ez a magyarázat, ha érvényes, kiterjeszthető a spiritualista seancokra és más egyéb ily típusu jelenségekre.

A nevetés, miként az álmodás, szintén a lelki zavar időleges állapotának felel meg, ami szintén előnyös inkább, mint káros: a lelki állapotban, melyből a nevetés keletkezik, az akarat ismét függőben van. A nevetés nem mindig, vagy nem általában vidám helyzetből származik: igen gyakran a maliciának, vagy az aljasságnak valami árnyalata, vagy egyéb ilyesmi van az érzésben, mely azt felébreszti. Szerző azt hiszi, hogy a nevetés jelensége — az az a physikai mozgás, melyben a lelkiállapot kifejeződik — megmagyarázhatatlan, mint az a tény is, hogy teljesen ugyanazon physikai kifejezés produkálható csiklandás által, sőt még a csiklandozással való fenyegetés által is. E kétfajta jelenséget nem lehet megkülönböztetni egymástól, mégis az egyik kellemes és megmaradása kívánatos, a másik kellemetlen és folytatásából nem kérünk. Szerző talán túlságosan erős ellentétbe helyezi őket egymással szemben. Így pl. aligha igaz, hogy «az a nevetés, mely a csiklandozásra keletkezik nem kifejezője azon lelki állapotnak, mely a csiklandás tényével egybeesik vagy azt megelőzi» (pag. 51.). Végre is, a nevetés nem következik be, hacsak nem érezzük a csiklandást; ez reakció bizonyos érzéstömegekre és ama lelkiállapot kifejezésének nevezhető: másrésztől pedig nem épen észszerűtlen dolog, ha analógiát keresünk a csiklan-

dás érzete és azon érzet közt, mely valamely neveltető jelet észrehevésekor keletkezik. A levegővel kevert kéjgáz belégzésének hatása pedig, amelyet szerző a nevetés harmadik fajtájának tekint, lehet, hogy a gáznak csak valamely indirekt hatása. Lehet, hogy ez az utóbbi a nevető-reflex ellenőrző centrumait megbénítja, úgy hogy a legcsekélyebb érzésre nevetés következik. Hiszen mindnyájan emlékezünk oly kedélyállapokra, melyben nevetésre fakadunk, midőn pedig igen csekély ok van rá. Ezen fejezetben hasznos feljegyzések vannak a nevetés természetrajzáról: hogyan jelentkezik az állatoknál, különböző korú embereknél, a vakoknál, süketeknél és süketnémáknál stb.

A pirulás nyújtja talán a három jelenség közül a legkevésbé megmagyarázható tüneményt: ez nem szolgálja a természet háztartásának semmi felfedezhető célját; és mégis általános az emberben — mert előfordul a vakon születetteknél és a süketnéma vakoknál — és előidézhető egy speciális szer alkalmazása által is. Szerző szerint itt ismét szellemi zavarral van dolgunk, amely, ha talán nem is jóleső, de legalább nem is árt a subjectumnak; de ezen esetben a zavar inkább követi, mint okozza a fizikai jelenségeket. Mondják, hogy az a lelki állapot, melynek elpirulás az eredménye, nem más mint szégyenérzet a felett, hogy mások észrevették valamely — való, vagy képzelt — helytelen cselekedetünket. De vajjon a meglepetést, vagy a hirtelen örömet nem kíséri-e elpirulás? Talán definiálni kellene még az elpirulásnak valódi lelki kölcsönhatását is. Ez szuggerálja szerzőnek, hogy bizonyosan van minden lelki állapotnak valami határozott fajtájú kölcsönható fizikai eredménye, habár nem okvetlenül a test felszínén, míg megfordítva, valószínűleg minden testi állapotnak megvan a maga speciális lelki kölcsönhatása. Néhány érdekes illusztrációt mellékelte szerző a könyvéhez a lelki betegségek körében szerzett tapasztalataiból is.

Szemethy Béla.

Magyar vonások nevelésünkben. Irta dr. Imre Sándor, kolozsvári egyet. magántanár. (Kapható Pfeiffer Ferdinándnál, Budapest, Kossuth Lajos-utca.)

Ez a székfoglalóul írt és tartalmánál fogva kiváló értekezés azzal a fontos kérdéssel foglalkozik: mik a magyar jellem legfőbb vonásai, honnan lehet e magyar vonásokat előszedniünk, s mint lehet ezeket a nevelésben értékesíteniünk? Ez a kérdés most, midőn a nemzeti nevelésről, a nemzeti lélekről, a nemzeti szellem megvédéséről minden téren annyit beszélnek, tehát nagyon is aktuális. Szerző beismeri, hogy a magyar nemzeti jellem vonásai még nincsenek is tudományosan megállapítva. A nemzeti jellem felismeréséhez megkívántató adatokat azonban irodalmunk bőven szolgáltatja. Meg is említi azokat a magyar írókat, akik a nemzeti jellem meghatározásával foglalkoztak, mint báró Orczy L., Bessenyei, Kármán József, Wesselényi, Kemény Zs., Schneller István, Herman O. s főleg gr. Széchenyi István. Ezek műveiből kitűnik, hogy: a magyar komoly, igazságos, túlságosan önérzetes, szavatartó, nyíltan támad, született szónok, a kitartó munkának nem embere, örökös pártoskodó, arisztokrata hajlamú, vagyonával nem tud bánni, nem szeret a tudományokkal foglalkozni stb. Szerző azonban nagyon helyesen jegyzi meg: ez még nem a magyar nemzeti jellem, az egész kép még nem áll előttünk, sőt még nagyon messze állunk tőle. Ezeket a vonásokat tehát még keresniünk kell. Szerző azonban csak egy forrását jelölte meg ennek a keresésnek: az irodalmat. Ez a forrás nem elegendő, sőt sok ada a illuzórius, korrekturára szorul. Szerintünk még más adatokra, forrásokra van szükség. Ilyen források lesznek:

1. A magyar társadalom életében nyilvánuló törvényszerűségek. Ezek az életmódban, szokásokban, közfelfogásban, a politikában, szóval a társadalmi élet összes tüneményeiben nyilvánul. Erre majd valamikor a szociológia fog megtanítani.
2. Forrásul szolgálhatna a história, mely a mindig ismétlődő erények és bűnök, tettek alapján a nemzet egész lélektanát,

erkölcsanát adná. De van-e ilyen? 3. Hogy egy typust megállapítsunk, összehasonlítás alapján más típusok ismeretére van szükségünk. Először tehát más fajok jellemképét kellene ismernünk, azt a mi nemzeti vonásainkkal összehasonlítanunk, a közös, általános emberi vonásokat eliminálnunk, aztán az embertan, népszichológia és a többi adatok és források segítségével kellene végre a magyar nemzeti jellem képét megalkotnunk. De hol vagyunk még ettől? És mégis folyton erre a még nem ismert alapra akarunk építeni!

Szilnyai Elek.

TÁRSULATUNK ÉLETÉBŐL.

Társulatunkba f. évi március havától a következő új tagok léptek be:

A győri állami főreáliskola. Csáder F. Miklós tanárjelölt Pellérd. Markos Olivér Budapest. Laczó Viktor s. lelkész Budapest. Dr. Gallovich Jenő főgymn. hittanár Budapest. Szigeti Géza máv. állomási főnök Szécsány. Kenézy Csatár pénzügyigazgató helyettes Győr. Dr. Vángel Jenő egyetemi magántanár Budapest. Zalányi Ferenc m. k. járási számvevő Topánfalva. Wollmann Elma tan.-képző igazgatónő Pozsony. Vitéz Árpád honvédhuszárhadnagy Marosvásárhely. Bognár János pénzügyőri fővigyázó Késmárk. Dr. Karl Lajos főreáliskolai tanár Győr. Dr. Jablonkay Géza fővárosi tanító. Mezey Mihály állami tanító Damos. Bodnár Endre kir. pénzügyőri biztos Beszterce. Bálint Antal jószágigazgatósági titkár. Zsámboki Gyula főgymn. tanár Budapest. Márton Sándor m. k. erdőmester Nagy-Károly. A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Nyitrán (előfizető).

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

SZERKESZTI:

SZITNYAI ELEK

TITKÁR.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1906.

TARTALOM.

1. A vezető és nagy emberek hatása, dr. LECHNER LÁSZLÓ	177
2. A komikumról, dr. SZIGETVÁRI IVÁN	186
3. Laoce életbölcsélete, STOJITS IVÁN	197
4. Negyedik országos elmeorvosi értekezés, SZITNYAI ELEK	215
5. Irodalom. Dr. Ányos Iván: Az okviszony ismerettana	220
Enyvvári Jenő: A productiv képzeleterő viszonya a trans-	
sendentatis apperceptióhoz a tiszta ész kritikájában.	222
Bálint Antal: A következtetés elmélete	222
A. Forel: Sexuelle Ethik	222
Dupoy: De la kleptomane	224
Bleuler: Bewusstsein und Association, Sz. E.	225
Simonyi Zsigmond: Középiskolai műszótár, Rácz Lajos	226
Math. Marquard: Pessimizmus a klasszikus ókorban,	
dr. Szelényi Ödön	228
6. Társulatunk életéből	229

A Társaság választmánya a Közleményekben megjelent felolvasások és cikkek honoráriumát ivenként 50 koronában állapította meg.

A pénzbeli küldemények Jász Géza úrhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölni valók a titkárhoz (Szitnyai Elek Budapest, VIII. ker., József-körút 23. sz. II. em. 11. sz.), az elnökséget illető ügyek (Budapest I. ker., Fehérvári-út 51. sz.) intézendők.

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket ingyen kapják. Nem tagok előfizethetnek 6 koronával. Egy szám ára 1 korona 50 fillér

Kivonat a Társaság alapszabályaiból.

4. §. A Társaság tagjai háromfélék: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek.

6. §. Alapító tagok azok, kik a Társaság céljaira egyszersmindenkorra legalább 200 koronát fizetnek.

8. §. A rendes tag három-három évre kötelezi magát a tagságra. A tagsági díj évi hat korona.

A VEZETŐ ÉS NAGY EMBEREK HATÁSA A HALADÁSRA ÉS A MŰVELŐDÉS FEJLŐDÉSÉRE.

II.

V. Miután a lánglelkű vezető emberről és viszonyáról környezetéhez általában szóltam, pár szóval részletekről fogok értekezni. A vezető ember hatása embertársaira sokféle különbségeket tüntet fel, még pedig különbségeket időre, helyre, intenzitásra, tartósságra stb. vonatkozólag. Lássuk csak először az időt. Akárhányszor megesett, hogy valamely messze kiható eszme vagy újítás felvetése időelőtti volt és azért hatástalan, mert kora nem értette meg az eszmét, az újítást, pedig talán száz évvel később szobrot állítottak annak, ki, ameddig élt, életét csak úgy tengette; újítása talán olyan volt, hogy évszázadokra kihatott. Ellenkezőleg megeshetik, hogy valamely rohamos társadalmi áramlat valakit a felszínre vet, ameddig ez áramlat tart, mindenki ajkán hordja az illetőt, de az áramlat megszűnte után, kivált ha hatása mulékony volt, nevére talán csak olyan valaki akad, ki elmúlt időknek történetében búvárkodik. Amit nagy arányokban a történet felmutat, azt kicsiben minden nap tünteti fel a nagyvárosi mozgalmasság élet. A nagy városnak mozgalmasság életében valaki hamar a nap hőségé válhatik, de épp oly hamar a felszínről leszorulhat és feledékenységbe is juthat. Az időre vonatkozólag tehát mondhatjuk, hogy a vezető ember tevékenységének áldásos vagy káros és rontó hatását érezheti csak az utókor, vagy érezhetik már kortársai, e hatás lehet sokáig fennálló, de sőt többé el nem muló, lehet az rövid ideig tartó. —

Éppen olyan változatos lehet a nagy embereknek hatása téri elterjedésére vonatkozólag: meglehet, hogy a hatás csak kis térben terjed el, de ott mindenki megérzi, ellenkezőleg meglehet az is, hogy a nagy férfi hatása a szakemberekre elterjedhet az egész világon, bámulhatják őt mind az öt világ-részben, bámulhatja az egész utókor, és a szomszéd házban lakó cipész ügyet sem vet reá, mert teljes gondja csak az, hogy a régi kapta szerint készítse művét és keresse mindennapi kenyerét, csak akkor lesz talán figyelmessé reá, midőn azt, kit a művelt és elite osztályok egekig emelnek, a városi mozgalmas élet bármilyen okból a nap hőségé teszi. A vezető férfi téri elterjedésére és intenzitására vonatkozó hatása mindenestre e szélsőségeken belül fog maradni. A hatás terjedelmét és intenzitását még más két példával akarom megvilágítani, melyet egymással szembe állítok. Sophoklestit, Shakespeareit mindenki elsőrangú lángésznek ismeri el, mire terjed hatásuk? Közvetlenül a költészetre, különösen a drámai költészetre, közvetlenül továbbá mindazokra, kik munkáikból magasztos eszméket, örökkévaló igazságokat merítettek, kik lelkére műveik nemesítőleg hatottak, hatásukat még alkalmilag a képzőművészettel éreztették. Állítsuk velük szembe a praktikus életből vett példákat, így az újkor elején Luther, Columbus, Guttenberg hatását, vagy a mostani időkben a gőz, telegráf használatát, az elektrotechnikai vívmányokat. Ezek a mostani művelődésnek egész arculatát megváltoztatták, nemcsak a tudományt mozdították elő, hanem egész új irányt adtak az iparnak, kereskedelemnek, mindkettőt véghetetlenül fokozták, a közlekedést megkönnyítvén és fokozván, nemzeteket hoztak sűrű érintkezésbe egymással és mindazzal visszahatottak jogra (magánjogra, közjogra, nemzetközi jogra), visszahatottak a világfelfogásra, erkölcsi nézetekre, de sőt még az illemszabályokra is, szóval visszahatottak az egész társadalmi életre. Tehát nem mindegy, hogy mily irányban indítja meg a kiváló férfi a társadalom további fejlődését, a társadalmi életnek majd csak egy ága fogja érezni e hatást, majd több, majd

valamennyi. — A társadalmi tünetek e szempontból tekintve is fölötté változatosak, valósággal kaleidoszkopszerűek, és ez okozta, hogy a szociológia mint tudomány egyrészt oly későn született meg, hogy másrészt a társadalmi élet biológiai törvényszerűségei — és vannak olyan törvényszerűségei, mint akár a külső természetben nyilvánuló biológiai törvényszerűségek — oly nehezen puhatolhatók ki.

VI. Midőn a vezető férfiak hatását a művelődés haladására vizsgáljuk, nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk a társadalom fejlettségét. — A társadalmi fejlődés kezdetein, midőn a vezető férfi, a vad csoport feje, talán még bűvésze (sorcerer) és kuruzslója volt (medicin-man), egyúttal a harcban vezető, parancsoló, békében bíró, továbbá kormányzó főpap is volt egy személyben, hatása mindenesetre igen intenzív volt, de kis körre szorítkozott, sokszor kis időre is kiterjedt. A társadalmi képződmények (ha szabad e szóval élnem) eleintén hamar alakultak, tönkrementek; nem volt azon állandóságuk, mint a műveltség magasabb fokán. A művelődés haladásával két mozzanat döntőleg hatott a további fejlődésre: 1. a társadalmi csoportok összetömörültek, népségekké, nemzetekké váltak egyrészt, összetömörülvén az alkotó elemek áthasonultak és magasabb fokú társadalmi egységeket alkottak; 2. másrészt hivatáskövetelte érdekcsoportok váltak ki belőlük, és a foglalkozások elkülönültek, mit más szóval munkafelosztásnak szoktak nevezni. Ennek következtében a vezető férfi állása társaihoz egészen megváltozott. A kiváló férfi később nem mindenre fordíthatta teljes erejét, csak bizonyos szakra, de hatása megfelelő körülmények közt nagyobb tömegekre terjedt ki. — A hatás embertársaira eleintén szóval történt, ennél fogva sok tekintetben élénkebb volt az. Az ember közvetlenül látta, milyen hatást tesznek szavai társaira, a hallgatók szemük előtt látván a beszélőt, szavainak hanghordozását, a kíséző taglejtéseket vehették észre; a maguk részéről tetszésük vagy visszatetszésük nyilvánulásával visszahatottak a beszélőre, ha az a hallgatóknak tetszését észre-

vette, nekitüzesedett, ellenkező esetben bosszankodott vagy elcsüggedett: a szóló és hallgató közti kontaktus közvetlen volt. Nagyot változtatott a dolgon az írás használata: a most kiváló férfi egyrészt olyan publikummal állott szembe, melyet nem ismert, de másrészt a szavakban kifejezett ismeretei, tapasztalatai, érzelmei nem multak el, mint a szájból kiröppent szavak, hanem mintegy állandók maradtak, és ráhatottak kortársaira és utódjaira. Az írás használata után például a jogban állandó jogszabályok keletkeztek, a tudományban a sokaság közreműködése által tudományos elvek és felfogások, a fejlődő művészetek állandó művészeti formákat és mintákat állítottak fel, keletkezett a stílus, e mintákat az utókor úgy tarthatta szeme előtt, mint az írott műveket; a kiváló férfi írott vagy más módon teremtett műveivel sokkal több kortársaira hatott, azonfelül még az utókorra is. *Sokkal fokozottabb* módon változott meg a helyzet a könyvnyomtatás feltalálása óta és az által, hogy az illusztrációk annyira sokszorosíthatókká lettek. A társadalmi viszonyok rohamosan kifejelettekké és bonyolultakká váltak. Szükséges tehát, hogy a vezető ember szerepét a művelődés *mai* stádiumában külön vizsgáljuk.

1. A mostani társadalomban uralkodó munkafelosztásnál, a társadalmi szervezetek sokféleségénél és funkcióik sokféle irányainál *alig* képzelhető az másképen, minthogy a vezető férfi hatása *közvetlenül* csak *határozott funkcionális* körre terjedhet ki, és csak *közvetve* éreztetheti visszahatásait egyéb funkcionális körökre vagy a nagy tömegre egyáltalában. A legkiválóbb ember is csak korlátolt körben *szakember*, csak abban úr ő, csak abban teremthet ő ujat. Abban, mi azon körön kívül esik, ő többé már nem tekintély, hanem kényszerül másokra mint tekintélyekre támaszkodni. Való igaz, hogy egyéb dolgokban is meglehetősen jártassága lehet, meglehet, hogy éppen ezen általános áttekintése, mely több ismereti kört is átfog, arra képesíti, hogy más körben is tud eredeti, termékenyítő eszméket fölvetni, de ez eszméknek valamennyi következményeit és szétágazásait *részletesen* kifejteni, azt már

aligha birja. Bárhová tekintsünk, tudományra, iparra, a praktikus életre, művészetre stb., mindenütt e tételünk igazságát látjuk. A tudományban már annyira jutottunk, hogy a tudós nemcsak hogy egy szakmára szorítkozik, hanem legbehatóbban e szakmának csak egy részét tanulmányozza, a kiváló technikus csak egy ágban szakember, teszem a gépekben és itt is különösen a hajógépekben, fonó- és szövőgépekben stb., vagy elektrotechnikus, a művészetben teszem valaki festő és itt is talán első sorban mester tájképekben vagy arcképekben stb. De minek szaporítsam a példákat! Ennek következménye az, hogy a társadalmi tevékenység minden ágában szakférfiak válnak ki, nemcsak egy, hanem többen, sokan, kik egymást támogatják, és munkásságukban egymást kiegészítik; ha már most még a társadalmi tevékenység *sokféle ágait* egybefoglaljuk, könnyen elképzelhetjük, hányan működnek közre, hogy az *egész* művelődés tovább vitessék *egy* lépéssel. A műveltségnek haladása megköveteli még azt is, hogy a társadalom sokféle irányában tevékeny szakférfiak egymást *összhangzóan* kiegészítsék és támogassák. Az által, hogy a művelődés haladásával mind több és több szakember válik ki, a művelődés maga mintegy demokratizálódik, *egy* vezető helyett *többen, sokan* foglalják el a kiváló helyet. — Mennyire szabatos ez, még később látjuk. — A lerajzolandó kép nem teljes, ha kifelejtjük mindazokat, kik a tudományos vívmányokat népszerűsítik, a technikus vívmányokat a praktikus életre alkalmazzák, hogy még a közember is érezze jó hatásukat, kik a művészet remekeinek illusztrációk útján való sokszorosításával azokat a nagy közönség elé viszik, szóval annak felelnek meg, mit Schäffle «Ausbereitung»-nak mond. Jelen műveltségünk már sokkal komplikáltabb, minthogy egy vagy akár kevés ember döntőleg irányíthatná annak további haladását.

2. Kétségen kívül a művelődésben való haladásnak igazi gyújtópontjai a városok, ott az emberek sűrűen érintkeznek embertársaikkal, életérdek harcol életérdekkel, gondolat sűrűdik idegen gondolaton. Nem mondom, hogy a városon kívül

lakó népség nem járul hozzá a művelődés haladására, de mindenestre jóval kisebb arányban, mint a városok lakossága. A városok lakossága az utolsó száz év alatt annyira megnövekedett, hogy azt száz évvel azelőtt alig sejthették; a tulajdonképeni Anglia lakosságának legalább fele városokban tartózkodik. Illó tehát, hogy a vezető emberek helyzetét a városokban kissé közelebb megtekintsük. Vizsgáljuk csak, miképen szerzi meg mai napság a városban lakó mondjuk még a praktikus életben tevékeny ember szellemi táplálékát, erkölcsi, társadalmi meggyőződéseit? Reggel talán újságot olvas, azután foglalkozásában megannyi emberrel érintkezik, este talán társaságban eltrécsel stb., nap-nap után száz meg száz csatornán át kapta és kapja mindennemű benyomásait és társadalmi eszméit, mindez mindenestre csökkenti a vezető férfiak *kizárólagos* hatását. Sőt mi több, még maguknak a vezető férfiaknak helyzete sem más. Tömegesek a szellemi ingerek és inspirációk, melyeket a vezető férfiak a környezettől kapnak, a különbség a lángelmű és köznapi ember közt csak az, hogy emennél a benyomások inkább halmaz maradnak, — e halmaz mennyisége is kisebb, — míg amannál e halmaz jobban szervezkedik, egyöntetűvé válik és irányában új és eredeti összefoglalássá, — mennyiségileg is e halmaz sokkal nagyobb.

Minthogy a városbeli lakosság és annak is tényleg kisebb része viszi előre a művelődést, a kellő megszorításokkal és módosításokkal helyes a tétel, hogy a művelődés felülről lefelé halad. Nem kell statisztikai kimutatásokban sokat elmerülni, csak kicsit körül kell tekinteni, hogy lássuk, miszerint azoknak száma, kik önállóan gondolkodnak, és kiknek nem egyedüli gondjuk, hogy mindennapi kenyerüket keressék, csekély az utóbbiak számához képest: a művelődés haladásával azonban az önállóan gondolkodóknak és a művelődés haladásáért lelkesülteknek száma mindig nagyobb lesz.

VII. Elmélgedésemnek még két pontra kell kiterjeszkednie, mert különben hiányos az:

I. Ha a nagy embereknek hatását bonczolgatjuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, vajjon tevékenységük nyugodt vagy forradalmi időkkel esik-e össze? Már Goethe mondja igen szépen: Atyus! valóban, ha a nép boldogan éli napjait, táplálkozván a földtől, mely szélesre messzire feltárul, és az óhajtott adományokat az években, a hónapokban megújítja, akkor mind símán halad tova és mindenki önmagának a legokosabb, a legjobb . . . de ha a szükség az életnek megszokott útjait összekuszálja, akkor bizony körül-nézünk, vajjon ki volna-e az értelmes férfi.

(Vater fürwahr! wenn das Volk in glücklichen Tagen dahinlebt,
Von der Erde sich nährend, die weit und breit sich aufthut,
Und die erwünschten Gaben in Jahren und Monden erneuert,
Dann geht alles von selbst, und jeder ist der Klügste
Wie der Beste . . .

Aber zerrüttet die Noth die gewöhnlichen Wege des Lebens . . .
Ach da sieht man sich um, wer wohl der verständige Mann sei.

Herm. u. Dor. V.)

Ilyen időben keresve keresik az embertársak vezetőjüket, ilyen időben sokszor nem az a vezér, kinek legmélyebb a gondolkodása és mellette legátfogóbb szellemi látóköre, hanem az, ki a legerélyesebb, a legszenvedélyesebb. A művelődésre való törekvésekben, az eszmékben, a tervekben szintén struggle for life vehető észre, e tusában még nyugodt időkben is nem egy áldást ígérő művelődési csira végképen pusztulhat el, egy szerencsés művelődési eszme végképen pusztulhat el, de forrongó időben mindenesetre inkább esik ez meg. Ilyen forrongó időben számtalan boldogító eszme szülemlik meg, számtalan megpendített eszmét temetnek el örökre. Kérdés tehát ilyenkor, vajjon rontott-e a mozgalom, vagy eltávolította-e csak a további haladásnak akadályait? Amint a fergeteg, amíg dühöng, minden ellenállást lever, de csak miután kitombolt, tudhatjuk meg, vajjon kitisztította-e a levegőt, vagy csak pusztított: úgy ilyen forrongó idők hatását csak az utókor ítélheti meg, és méltányolhatja érdem szerint. Ne felejtjük

azonfelül, hogy a kiméletlenül erőszakos embereknek hatalma rendesen csak rövid és muló. Mint már mondtam, a művelődés haladása inkább békés időknek gyümölcse, midőn követ kő után raknak le, hogy a művelődés palotáját fölépítsék.

2. Ez értekezés hiányos volna továbbá, ha nem venné tekintetbe a bomlási és hanyatlási tüneteket és az önzőséget, vakhitet, az emberi tévedéseket meg botlásokat, szóval az emberi gyarlóságokat. — Az *emberiség* olyan elvont fogalom, mely szociológiai vizsgálatokra nem alkalmas, tényleg ember-soportokkal, népségekkel, nemzetekkel, egyes nemzetek keretében a hivatás vagy érdek által összekötött csoportokkal állunk szembe. Ez elemeknek egymásrahatása szüli a művelődés haladását, de azt tönkre is teheti egyik másik helyen. Így tekintve a dolgot, egy helyen haladást veszünk észre, más helyen megállapodást vagy éppen hanyatlást. Evolúcióval disszoció jár együtt. Az ember továbbá nemcsak gondolkodik, hanem hevesen érez, csökönyszerűen vagy szenvedélyesen akar is. Ha Schiller azt mondja: Der Mensch ist ein nachahmendes Geschöpf, und wer der Vorderste ist, führt die Herde, akkor azt tehetem hozzá, hogy a legelső nem mindig olyan, ki a művelődést elő akarja mozdítani, hanem agitátori, szónoki tehetséggel vagy önzéstől sugallt furfanggal, vagy szenvedélyes föllépésével, vagy mondjuk a legjobb esetben gyászos tévedésében úgy befolyásolhatja a tömeget, hogy hatásának eredménye visszaesés és bomlás. A történet nemcsak igazi és megérdemelt dicsfényvel körülvett alakokat tüntet fel, hanem olyanokat is, melyek a történet ítélőszékétől állandóan elítéltetnek. E vezető ember szellemi képességeinél fogva valóságos lángelme lehet. Sától, Mefisztotelesztől sem tagadhatjuk le az ész, szerencse, ha ilyen ember, épp úgy, mint Mefisztotelesz, a gonoszat akarja és akarata ellenére a jónak úttörője. Ami nem mindenkor van így.

Foglaljuk össze az eddig mondottakat. 1. A művelődés alapjait nyelvben, mítoszban, vallásban, jogban, iparban stb. népségek és nemzetek rakják le, csak miután a művelődés bizonyos fokot ért el, válhatnak ki a kiváló osztályok és talán egyes kiváló férfiak. Hogy a bevezetésben használt hasonlat-hoz visszatérjek: a fény megvilágítja a hegyeknek ormait, de akkor a völgyben sincs teljes sötétség, hanem többé-kevésbé világos hajnalhasadás, de sőt mi több, a hajnalhasadás vilá-gossága a nap felkelte előtt megelőzte a napsütötte ormoknak fényét. A nagy emberek szellemileg nemcsak adnak a nép-nek, hanem kapnak is tőle, csakhogy az arány nem egyenlő. 2. A kiváló férfiak impulzust adnak a környezetnek, de kap-nak is tőle olyant: kölcsönhatásról kell szólni. Régóta ismeretes tétel, hogy az ember csak az emberi társadalomban vál-hatik igazán emberré; vágjátok el a legnagyobb lángészt embertársaitól, és ki sem fejlődhetnek fényes tehetségei. 3. A leg-nagyobb lángész is arra szorul, hogy embertársai megértsék, rokonszenvezenek vele, közreműködjenek és segítsék. 4. Mos-tani szövvényes műveltségünknel mind több és több kiváló férfira van szükség, kiknek összhangzó együttműködése a mű-velődést egy lépéssel viszi tovább. 5. De még manapság sem mondhatjuk, hogy a nép összességében újat ne teremthessen, olyast, melynek hatása a művelődés haladásában észrevehető ne volna. 6. A nagy és vezető férfiak a művelődésben nem-csak alkotnak, hanem alkalmilag bontanak, rontanak is.

Dr. Lechner László.

A KOMIKUMRÓL.*

III. ELMÉLETI RÉSZ.

Egy pillantás a komikum-elméletekre.

A történelmi részben láttuk az elméleteket, amelyeket több mint 2000 év létrehozott. Számuk a mi tárgyalásunkban is, a mely teljességre nem is törekedett, elég jelentékeny; bizonyos, hogy egymástól nagyon eltérő utakon is keresték már a probléma megoldását. Így keletkeztek elméletek, amelyek legfőlebb történelmi érdekléssel bírnak, ismereteinket előre nem vitték és követőkre nem találtak. Ha mindezeket mellőzzük és csak azokat méltatjuk figyelemre, amelyeket élőknek tekinthetünk, mivel mind maig követőkre találnak, akkor a szám már épen nem jelentékeny, mert csak ez a négy elmélet marad kezünkben: Aristoteles, Hobbes, Kant elmélete és a contrast-elmélet.

Aristoteles elmélete.

Ha az osztályozásnak, amellyel az egyes irodalmak tárgyalását végeztük, nem is tulajdonítunk teljes számtani pontosságot, azt nyugodtan kimondhatjuk, hogy az általunk tárgyalt 121 szerző közül a többség Aristoteles követőjének tekintendő, vagy legalább az övének is. (Az egyeztetők nem egyetlen elmélethez csatlakoznak.) Adjuk még ehhez, hogy külön osztályba soroztunk olyan szerzőket, akiknek elmélete (visszás, aránytalan, szokatlan stb.) elég jól beférne a hiba fogalmába;

* Mutatvány dr. Szigetvári Ivánnak «A komikum elmélete» című, akad. pályadíjat nyert munkájából.

hogy úgy Hobbes, mint Kant elméletében Aristotelesi elemek is találhatóak, a contrast-elmélet pedig határozottan az ő tanából alakult ki és akkor kimondhatjuk, hogy a görög bölcsész örök időkre megjelölte a kutatás helyes irányát következő definícióval: A neveléses valamely hiba, vagy rútság, mely fájdalmat vagy bajt nem okoz; pl. mindjárt a neveléses álarcrút valami és eltorzult, a nélkül, hogy fájdalmat fejezzen ki.

Tárgyunk megoldását tehát Aristoteles irányában kell keresni, e tekintetben egyetértünk Köstlinnel. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ma is az ő tanát kell ismételni szóról-szóra minden változtatás nélkül; még Köstlinre se jelenti ezt, ő is másképp fogalmazza. Nála azonban a lényeg megmarad, az ő változtatása tehát ránk nézve nem fontos. Vannak ellenben már régóta olyan kutatói a problémának, akik érzik, hogy a helyes tan pótlásra szorul, mert igaz ugyan a tanítása, de nem fér bele a teljes igazság. Már a 16-ik században egy francia orvos, Joubert, miután Aristoteles értelmében meghatározta a neveléses, szükségesnek tartja hozzá tenni, hogy nem minden hiba az, mert ha pl. valaki önként megy bele a sárba, az nem neveléses. Így bővíti ki aztán definícióját: a neveléseshez az is kell, hogy szándéktalan legyen. Carriere viszont azt állítja, hogy nem neveléses minden értelmetlen rút, pl. egy megrepedt pohár, kicsorbult kés stb., ilyen módon a Stagirita tétele úgy a hiba, mint a rútság szempontjából meg van támadva.

Vajjon igazuk van-e a támadóknak? Azt tartjuk, hogy példáik igazat adnak nekik, valóban mindegyiket magunk előtt láthatjuk anélkül, hogy nevelésesnek találjuk. De vajjon nem képzelhető-e olyan helyzet, olyan kapcsolat, amelyben nevelésessé lesz, aki önként bele megy a sárba, a csorba kés, a repedt pohár? Igen is képzelhető.

Mondjunk most mi is néhány példát. Egy tanuló erre a kérdésre: mit tesz situs, azt feleli: kert, s arra: hol született Deák Ferenc, ezt: Sümegen. Valaki azt hazudja, hogy volt Londonban; elhibáz egy összeadást, Beregmegye székhelyének

Kassát gondolja; ez a sajtóhiba: Rabok voltunk mostanáig. Nevetségesek ezek? Nem gondoljuk, hogy így olvasva bárkiben is arra való hajlamot keltenének, de már ha előttünk folya le társaságban (iskola), ami mindig fokozza a nevelési hajlamot, meglehet, hogy felnőtt ember is eljutna egy-egy mosolyig, gyerek pedig a nevetésig is.

Van azonban olyan hiba is, ami egyáltalában nem lehet komikus: kék bölcsészet, sárga geometria, háromszögletű erény, lilaszín ész, Orestes és Molnár, Castor és városliget. Ezek olyan fogalmak, a melyek, mint Kraepelin mondja, egymástól teljesen különböznek és így a fogalmak összeütközését létre nem hozhatják. Saját példái: egy szín és hangmagasság, szag és időköz, egérfogó a hozzátartozó reggeli szürkülettel stb. Tehát nem minden hiba komikus. Ha nagyon csekély, még nem nevetet, ha túlságos nagy, már nem nevetet. Az egyik alatta marad, a másik túlmegey rajta. Szükséges tehát a hiba vagy rútság fogalmát közelebből meghatározni. Mert hogy a komikum főeleme a hiba, abban nincs semmi kétség.

Aristoteles elméletének második fele, amely az ártalmast kizárja a nevetségesből, olyan általános és örök érvényű, hogy vitatni se lehet. Ha valaki megpróbálta mellőzni, önmaga valotta kárát.

A komikum osztályozása.

A komikumot két alapon osztjuk fel. Egyik a pszichologiai alap, amely azt jelöli meg, hogy mi okozza a nevetést, a másik felosztás pedig a felfogás szempontjából történik. Az előbbi szerint a komikum fajai:

1. a contrast,
2. képtelenség contrast nélkül,
3. elmésség hibával,
4. ismétlés.

A felfogás szempontjából a komikum lehet:

1. érzéki,
2. értelmi.

Érzéki komikum.

Legfőbb jellemvonása az, hogy nincs nyelvhez kötve, tehát mindenkinek mindenütt érthető. Felfogásához csekély szellemi munka kell, ezért alkalmazzák különösen ott, ahol a kisebb igényű közönség (gyerekek, műveletlenek) mulattatása a cél: cirkuszokban, vásári bódékban, de színházban is, ha a karzatnak játszanak. A vándor cirkuszok egyik országból a másikba vándorolnak, bohócaik nem tudhatják minden nemzet nyelvét, répertoire-juk tehát legnagyobbbrészt érzéki komikum: megbotlás, elesés, pofozkodás, verekedés, utánzás stb. A bohóc pl. utánoz egy kis gyereket, akit kézen vezetnek s aki elbáméskodva megbotlik, elesik; utánozza a részeg ember dülöngéseit, a cirkuszi lovast, akrobatákat, ugrókat. Odaadja névjegyét a társának, az ráköp az arcára ragasztja; meggyújtja saját orrát vagy a társáét s az orr szikrázik, mint egy rakéta; baltát vág a pajtása fejébe s az benne marad a maszkjában. A kinematographban látunk egy embert, aki nem tud levetközni, tízszer is ledobja a kalapját, lehúzza a kabátját s az újra és újra a testén terem. Hallható komikum az állati hangok (kutyavonítás, macskanyávogás, békakuruttyolás) utánzása, disharmónia a zenében, egy igen mély hang (dob, flóta), mely egészen hirtelen, váratlanul rohanja meg fülünket stb.

Hogy az érzéki komikumnak milyen rendkívüli hatása van a közönségre, hadd mutassuk meg egy példán, amit egyszer egy párisi színházban láttunk. A színész nagy, rendkívüli nagy meglepetést akar kifejezni s a következőképen teszi: lerogy a dívánra, lábait felhúzza maga alá, majd rugdalózik, kapálódzik, aztán előhúzza zsebéből két mustáros edényt s azt szagolgatja, mint az elájultak szokták. Ez a jelenet percekig tartott óriási kacagástól kísérve.

A közönség helyzete kedvezőbb a könnyebben felfogható érzéki komikummal, mint az értelmivel szemben, ellenben az elméletirónak, ha csak a nyelv áll rendelkezésére, nehézséget okoz. Minthogy ugyanis ezt látni és hallani kell, elbeszélve

olyan, mint az elhervadt virág. Ennek tudata vezetett bennünket arra a meggyőződésre, hogy a komikumról szóló munka csak akkor mondható igazán teljesnek, ha az érzéki komikumot képekkel is magyarázza. Különben ez is csak olyan fölfedezés, amit megtettek már mi előttünk is; ha munkánkat annak idejében képekkel adnánk is ki, akkor se mi lennénk a legelsők e téren, mert ha más nem is, az angol Hogarth megelőzött. (Könnyű volt neki, ő maga csinálta a rajzokat is.) Az irodalom ennél tovább nem lehet, humoros ujságoknak is meg kell elégedni az illusztrációval, hanem erről aztán nem is mondhatnak le. Ellenben ahol közönség előtt játszanak (színház, cirkusz, Paprika Jancsi) ott az előadó rendelkezésére áll a mimika, gesztus, saját hangja, hangszer stb. Az érzéki komikum csak itt érvényesülhet teljes erejében.

Vajjon milyen érzékünkkel fogjuk fel a komikumot? Első tekintetre kétségtelennek látszik, hogy a mint a művészet csak két nemesebb érzékünk, a látás és hallás számára létezik, úgy a komikum is. Ezt vallottuk, ezt irtuk le mi is, azonban épen ekkor egy különös eset történt velünk. Megettünk egy narancsot, utána pedig egy almát. Az alma első falatja összeolvadt szájunkban a narancs ízével és olyan különös izt hozott létre, hogy elneveltük magunkat. Semmi kétség, hogy komikum érzete keletkezett bennünk és ezt izlésünkkel fogtuk fel. Így most már nem merjük azt hirdetni, hogy csak látási és hallási komikum van. Különben is óvatosságra int az a tudat, hogy sokan megtagadják a komikumot a zenétől és kivétel nélkül mindnyájan az építészettől, holott az előbbiben igen gyakori, s az utóbbiban se lehetetlen.

Mindezek alapján nem merjük a komikumot csak a nemesebb érzékekre szorítani, hanem azt valljuk, hogy létezik az izlés számára is, sőt nem lehetetlen, hogy a szaglás vagy épen még a tapintás számára is. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ha valami szagot fuicsának nevezünk (ahogy Csokonai és utána némelyek a komikumot nevezték), az valóban komikus hatást tesz reánk.

Értelmi komikum.

Egyetlen ismertető jele az, hogy egy nyelvhez van kötve, ha a nyelvet nem értjük, ezt se értjük meg. Lehet, hogy a komikumot morális hiba hozza létre, amely erkölcsi érzésünket sérti, de ez esetben is értelminek nevezzük, mert ekkor is csak a nyelv útján érthetjük meg.

Mondani se kell, hogy az érzéki komikummal is egyesülhet, pl. színházban értjük a színész beszédét, látjuk mozdulatait, hallunk nevetséges zenét stb.

A komikum fajai pszichologiai alapon.

1. A contrast.

Philosophiában a contrast az ugyanazon nem fajai közt levő különbséget jelenti, pl. contrastot alkot a fehér és fekete, hideg és meleg, pirosság és halványság, öröm és fájdalom, fáradás és nyugvás, erős és gyöngye hang stb.

Aesthetikában contrast az ellentétes dolgok egymás mellé állítása a végből, hogy egymást kiemeljék, pl. egy festményen nyugtalan, indulatos testtartás mellett rideg nyugalom. Ránk nézve mindezekből különbözik a jelentése.

A komikai contrast abban áll, hogy a fogalmak közt meg-egyezés is, különbözőzés is van, más szóval ugyanazon állítás vagy cselekedet helyes is, helytelen is.

E definíció magyarázatául legelőször néhány példát idézünk olyan íróktól, akiknél a contrast-elmélet helyes kifejtését találtuk. Ez ugyan ismétlés lesz a történelmi részből, de egy-szersmind kényelmesebb is, mint munkánk másik részére utalni az olvasót. Kezdjük három német íróval.

Schopenhauer példája így hangzik: Katonák letartóztatnak egy gyanús egyént s magukkal viszik az őrszobába. Itt unalmukban elkezdenek kártyázni s velük a fogoly is. Mikor azonban észreveszik, hogy ez csal a játékban, kidobják. Schopenhauer magyarázata: a katonák itt abból indulnak ki, hogy

gonosz fickókat ki szoktak dobni, azt azonban elfelejtik, hogy az a fickó az ő foglyuk.

Kraepelin példája és magyarázata ez: Egy utazó olyan borzasztó éjszakát töltött egy tengeri viharban, hogy reggelre parókája megöszült. Kraepelin magyarázata ez: A haj fogalmában benne van a paróka is, mint szintén haj; a haj hirtelen megöszülhet, tehát a paróka is. Azonban a paróka nem egyezik meg mindenben a hajjal és épen a szóban levő tulajdonságra nézve se.

Schneegans egyik példája: Dummer August hatalmas rugaszkodással neki szalad a kifeszített kötélnek, hogy átugorja és azután szépen átbujik alatta. Magyarázat: Egyrésztől ostobaság olyan iramodás után nem ugrani, másrésztől azonban okos ötlet. Neki ugyanis szerepe szerint olyan ügyetlennek kell látszani, aki nem tudná a kötelet átugrani, minthogy pedig mégis csak át kell jutnia, ravaszul megkerüli a nehézséget.

A francia Dumont szerint komikus az, aminél a szellem egyszerre állítja is, tagadja is ugyanazt. Ha egy kis ember átmegy a kapu alatt és hirtelen lekapja a fejét, az első pillanatra azt hisszük, hogy ez egy nagy ember, mert azok szoktak lehajolni, de rögtön észrevesszük, hogy ez nem igaz.

Mélinand, Dumont honfitársa azt vallja, hogy nevetséges az, ami egy oldalról absurdum, más oldalról közönséges, megszokott. Ha a bohóc szörnyű érdeklődéssel emel fel egy nagy ágyúgolyót, amelyről mi tudjuk, hogy papírból van, egy oldalról baroque, absurdum olyan szörnyű erőt fordítani egy semmiségre, más oldalról azonban egész természetes, mivel nehéznek tartja.

Az angol Beattie egyik példája így hangzik: Első tekintetre a hajnali pir és a főtt rák épen nem illenek össze, de ha figyelmeztetnek bennünket a fekete szín vörösre változására, akkor fölfedezzük a hasonlóságot és ezzel az összehasonlítás alapját.

E példák magyarázatát magunkénak valljuk. Igaz, hogy angol szerzőt csak régebbi időből tudunk idézni, amikor a

contrast-elmélet még nem volt mai szabatosságával kifejezve, a lényeg azonban már itt is észrevehető. E lényegre nézve pedig mi megegyezünk az idézett írókkal, a contrast-elmélet ugyanaz mi nálunk is. Ha definíciónk fogalmazása és a szabály alkalmazása a következőkben némileg eltér tőlük, az természetes evolúció. Mi valamennyire különbözünk elődeinktől, utódaink mi tőlünk fognak különbözni.

Ime nemhogy eredetinek akarnánk látszani, hanem még magunk vitatjuk az ellenkezőt. Egy tudományos probléma tárgyalásában, amellyel előttünk már százan, meg százan foglalkoztak, nem az eredetiséget tekintjük fődolognak. Sőt ha ki kell mondani egész gondolatunkat: ha olyan eredményre jutunk, mint előttünk még senki, bizonyos gyanakodással tekintünk reá.

A contrast-elmélet, a mennyire a mi adataink alapján megítélhető, a 18-ik század közepén keletkezett, körülbelül egyszerre Angol- és Németországban; mi az angol Gerard munkájában (1756) találtuk először, Németországban pedig néhány évvel később Sulzernél. Keletkezését ilyenformán képzelhetjük: a modern népeknél a komikum első fejtegetői határozottan Aristotelest követik. Lassanként azonban szükségét érzik annak, hogy a hibát ami a nevetségest alkotja, valamivel közelebből meghatározzák. Így jutnak az ellentét vagy ellenkezés fogalmára; a szokásos kifejezések ez időben a németeknél *ungereimt*, a franciáknál *disparate*, az angoloknál *incongruent* vagy *incongruity*. E kifejezések egymásnak megfelelőnek egymással fordíthatók, értelmük eredetileg: össze nem egyezés a fogalmakban, amelyek egymással összekapcsolatnak (pl. harisnya, mely pénztárcául szolgál, a lyukas nadrág a léket kapott hajóhoz van hasonlítva. Gerard példái.). Innen már csak egy lépés volt annak konstatálásához, hogy e fogalmakban nemcsak különbözőség van, hanem megegyezés is.

Legteljesebb kifejtését eddig Kraepelin Emil adta. Ami komikum-elméletünkben is ez foglalja el a főhelyét.

Példák.

Fiatal ápolóné nagy bajjal fölkelte a mélyen alvó beteget. Mi, mi az? kérdi a beteg ijedten? mért ébresztett fel? — Be kell venni az altatót, nyolc óra van.

Ez az eljárás egy oldalról egészen helyes, az orvos azt rendelte, hogy nyolc órakor be kell adni az altatót. Azonban az alvónak nincs szüksége altatóra, ez oldalról tehát egészen helytelen, vagy ha úgy tetszik, ostoba.

És te Margitka megiszod a csukamáj-olajat? — Ó nem ingyen, mama minden alkalommal ad érte egy hatost. — Úgy? És mit csinálsz a pénzzel? — Egy pénztárba teszem. — S aztán? — Mikor már sok van benne, a mama vesz rajta csukamájolajat.

Itt egészen helyes jutalomról szólni, minthogy tényleg kap pénzt, de aztán látjuk, hogy milyen az a jutalom.

Egy angol szakadó esőben hagyja el Salzburgot, ahová egy év múlva óriási záporban jön vissza. — Micsoda klíma — kiált fel — még mindig esik.

Távozásakor is, meg érkezésekor esik az eső, lehet tehát azt gondolni, hogy ugyanaz az eső, de helytelen azt tenni fel, hogy egész évig esik.

— Igen, t. bíróság — mondja az ügyvéd, egy betörőt védve, — védencemet nemesak fel kell menteni, hanem még a kasszagyáros is tartozik neki kifizetni azt az ezer forintot, amit annak ígért, aki a Wertheim-szekrényét ki tudja nyitni.

Helyes oldal az, hogy az ezer forintot ki kell fizetni, mivel tényleg kinyitotta a kasszát. Azonban ez a jutalom nem betörőre vonatkozott.

Egy tanár feladja írásbeli dolgozatnak a következő témát: A lustaság következményei. Egy tanuló dolgozat gyanánt üres lapot ad be.

Ez tényleg jól mutatja be a lustaság következményeit, csak persze más oldalról nem felel meg.

Született 1852-ben, gazdag, de becsületes családból. (Herzeg Ferenc: «A három testőr».)

Itt helytelen az, hogy a megszokással ellenkezik, így nem szoktuk mondani, más oldalról azonban helyes, mert gazdagság és becsület nem jár szükségképen együtt.

Ez a csendélet két harcsát ábrázol s az ára 200 forint, e szerint a harcsa darabja 100 forint. Nagyon drága.

Az állítás helyes, de helytelen egy festményt így itélni meg.

Mért nem táncol? — Nem tehetem, még félgyászban vagyok. — Hát kihalt meg félig?

Egészen logikus az a következtetés, ha a gyásznak haláleset felel meg, félgyásznak félhalál. Itt azonban nem lehet így következtetni, félhalál nem lévén.

Nézze ezt az esernyőt, a mult héten vettem önnél és most hogy néz ki. — A kereskedő nézi, nézi, végre megszólal: — Hm, hm, tán megázott ez az esernyő?

Kétségtelen, hogy az eső árt a vászon vagy efféle holmiknak, de az esernyőre nem lehet ezt alkalmazni.

Azt mondta, hogy ennek a harisnyának mindig megmarad a színe, most pedig már három nap óta le nem bírom mosni a lábamról. — Micsoda nagyszerű szín! Hát mit akar még többet?

Igaz, hogy nagyszerű szín, csakhogy nem a lábon kellene lennie.

A szakácsné berohan jelenteni, hogy a macska ellopta az egész húst, három fontot. Felhajszolják a macskát, mérlegre teszik, épen három font. — A hús már megvan — kiált fel a gazdasszony, de már most hol a macska? (Eredetileg Naszreddinnél.)

Látszólag helyes, hogy ez az ellopott hús, a helytelen oldalt nem kell magyaráznunk.

A contrast befejezése. Összefoglalás.*

Az alap-definió, amelyből kiindultunk, a tárgyalás folyamán néhányszor új megállapításra szorult, úgy hogy a contrast-

* E befejezés és a föntebbi fejezetek közé esik a contrast részletes tárgyalása fogalmi körök szerint. Ennek közlése túlhaladná egy mutatóvány határait.

nak különböző fajok keletkeztek. E fajok száma nem egyenlő a fejezetek számával, a fogalmi körök közül sok ugyanazon faj alá esik. A contrast fajai, amelyek egymástól világosan megkülönböztethetők, a következők:

1. A közönséges contrast. Az alap-definició így hangzik:
A fogalmak közt megegyezés is, különbözős is van, tehát a helyes és helytelen oldal világosan észrevehető.

2. A fogalmi komikum, mely valami hiba, gyarlóság képzetét kelti bennünk. Ha a szó magában áll, akkor helyes oldal gyanánt szolgál, hogy ezeknek a fogalmaknak is, a miket a természet, vagy emberi társaság létrehozott, meg van létezési joguk. Főszerepe azonban erősíteni a contrast egyéb fajait.

3. A disparate. Értelme szerint ebben csak helyes oldal van, a helytelen oldalt az képezi, hogy egymástól nagyon különböző fogalmak kapcsoltnak össze.

4. A hiba, mint jellemvonás: helyes és helytelen oldal egybeolvad valami hibában.

5. A hasonló hangzás contrastja. A szójáték nagy része közönséges contrastot alkot, egy része azonban csak egy új értelmezéssel magyarázható: különbözős az értelemben, megegyezés a hangzásban.

6. Az irónia: ami mondva van szó szerint helytelen, de helyes annyiban, hogy képesek vagyunk alatta az ellenkezőt érteni.

7. A képtelenség contrastja: a fogalmakban teljes ellenkezés, a helyes oldalt csak valami analógia hozzágondolása képezi. Mi az anachronismus és anatopismusnál talákoztunk vele, de képzelhető volna másutt is.

Dr. Szigetvári Iván.

LAOCE ÉLETBÖLCSELETE.*

Laoce régi kínai bölcs Tao-Te-King című híres műve teljesen ismeretlen a magyar irodalomban. Már pedig a külföldön egész sorozata a fordításoknak és ismertetéseknek jelent meg e régi klasszikus munkáról. Nekem már régen feltűnt Laoce egyszerű, de annál mélységesebb életbölcselete, és ez arra ösztökélt, hogy a Tao-Te-Kinget megismertessem a magyar olvasóközönséggel.

Laoce életéről nagyon kevés hiteles adat maradt ránk Sze-ma-tszien régi kínai történetírótól mindössze csak annyit tudunk meg, hogy Laoce, akinek igazi neve: Li-pe-yang volt, 604-ben született keresztény időszámítás előtt. Könyvtáros és levéltáros volt a Cseu-dinasztia udvaránál Lohyangban. Mikor nyolcvan éves lett, nyugalomba vonult és Yun-hi barátjához került, aki Hankuban határőrségi parancsnok volt. E barátja kérelmére megírta a Tao-Te-Kinget, az egyetlen művét, amely ilyképen Laoce életbölcseleti végrendeletének tekinthető.

Amint látjuk, Laoce külső életéről vajmi keveset tudunk, de annál többet megtudhatunk az ő belső, szellemi életéről, amely oly ragyogóan visszatükröződik egyetlen művében, a Tao-Te-Kingben («könyv az isteni erényről»). Ami a Tao-Te-Kingből felénk sugárzik, az egy átszellemült lélek magasztos életbölcselete.

* Mutatvány Stojits Ivánnak legközelebb megjelenő ily című művéből: Laoce életbölcselete, külföldi kútfők nyomán összeállította Stojits Iván. Budapest, Athenæum. Ára 2 kor.

Laotsze a legelső kínai bölcslő, aki oly régen intuitív módon jutott el az Istenség (Tao) tiszta fogalmához. Tao szerinte a legfelső hatalom, a mindenség éltetője és kormányzója, de azért ez az isteni hatalom nincs elkülönítve a világegyetemtől, hanem vele együtt alkotja az egyetlen egy végtelen, fenéges élettengert. Laoce világnézetét legjobban lehetne elnevezni misztikus monizmusnak. Ez a monizmus azonban egyáltalán nem a mostani természettudósok mechanikai monizmusa. Ellenkezőleg: Laoce meggyőződött istenhívő, jóllehet az ő Istensége (Tao) nem antropomorfikus jellegű, hanem teljesen olyan, amilyennek a misztikusok érezték mindenkor az Istenséget. És miként az összes misztikusok, úgy Laoce is arra utal, hogy a fejlődő, tökéletlen emberi lény csak oly módon érheti el a megváltást, csak úgy szabadulhat meg végképen a nehéz földi létől, ha szüntelenül nemesbül, ha önzetlen és lemond a maga önhitt akaratáról, szóval: ha követi «Tao szavát», amely szívében mint «delkiismeret» állandóan megszólal. A Tao követése tehát a megváltás titka és egyzersmind a felsőbb, igazi életmegismeréshez elvezető út is, lévén mind a kettő ugyanaz, miként Jézus is mondja e szavakkal: «Én vagyok az út, az igazság és az élet. Aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem az életnek világossága léssen annak.»

Érdemes feljegyezni, hogy Laoce magasztos gondolatvilága még életében ámulatba ejtett egy másik híres kínai bölcslőt, aki kortársa volt és ez senki más, mint Konfucius (Kongce). Konfucius felkereste volt Laocét, hogy személyesen megismerkedjék vele, és noha az ő saját életfelfogása egészen más szellemű, kénytelen volt, hazatérvén, tanítványainak kijelenteni: «Laocétől jövök és valóban szóvalan vagyok az ámulattól, melybe az ő eszméinek gazdagsága és gondolatainak magasztossága ejtett.»

A Tao-Te-Kinget klasszikus műnek tisztelik Kínában, ahol pedig igen gazdag bölcséleti irodalom van. De klasszikusnak mondják az európai szinológusok is. Abel Rémusat francia

tudós például sok hasonlóságot vélt felfedezni Laotsze és Pythagoras életfelfogása között. Amiot, Prémare és Montucci tudós keresztény teológusok pedig csodálkozva kiemelik, mennyire összhangzó sok tekintetben Laoce tanítása a Jézuséval.

Látnivaló, hogy az emberiség életében mindig akadtak egyes kimagasló szellemek, akik fenséges igazságokat hirdettek a fejlődő, küzködő embereknek, hogy ezáltal gyorsítsák szellemi haladásukat. És mivel az Igazság csak egyetlen egy lehet, könnyen érthető, miért egyezik lényegre nézve az emberiség nagy bölcseinek tanítása Jézusnak magasztos evangéliumával.

Tao-Te-King.

*Első könyv.**

1. fejezet. Az örökkévaló Tao¹ szavakban ki nem fejezhető.²

Minden elnevezés, mellyel az örökkévaló Taot illelhetjük, fogyatékos.³

Ez a megnevezhetetlen Tao teremtője az égnek és a földnek.⁴

A látható természet külső megnyilatkozása a láthatatlan Taonak.⁵

Tao megismerésére csak a teljesen megtisztult lélek juthat.⁶

A szenvedélyek rabja csak a külső természetet láthatja. A láthatatlan Tao és a látható természet tulajdonképpen egyetlen egy fenséges élettenger.⁷

Csakhogy a Tao a kifürkészhetetlen ősök, a titokzatos szülőanyja.⁸

¹ Tao annyit tesz mint: egyetemes világszellem, legfelső élet-principium, abszolút Istenség.

* A 81 fejezetre osztott könyvből itt csak egy pár válogatott fejezetet mutatunk be.

² Az Istenséget (legfelső világszellemet) elmélkedés útján meg nem ismerhetjük. Az összes misztikus írók szerint az ember csak akkor ébredhet igazi életmegismerése, ha keresztülment az úgynevezett szellemi *újjászületésen*. Jézus is ugyanezt mondja: «Bizony, bizony, mondom néked: ha valaki újonnan nem születendik, nem láthatja Istennek országát» (János ap., III., 3.), és «Ne csodáljad, hogy azt mondom néked: szükség néktek újonnan születnetek.» (János, III., 7.) Vagyis: ha újjá nem születünk, nem juthatunk az Istenség megismerésére. «Aki Istent akarja látni, annak Istenné kell válnia.» mondja Plotinos. Ugyanezt mondja Angelus Silesius keresztény misztikus e szavakkal: «Ich muss Maria sein und Gott in mir gebären, soll Er mir ewiglich die Seligkeiten gewähren.» Ép ezért az Istenséget (Taot) szavakban kifejezni nem lehet. Csak a megismeréséhez vezető utat lehet megjelölni. (Lásd: Dr. Fr. Hartmann, *Magie oder das Gesetz des Geistes in der Natur.*)

³ Az Istenségnek (világszellemnek) nem lehet ilyen vagy olyan neve, vagy tulajdonsága, mert az Istenség nem korlátolt alakkal bíró lény, hanem a végtelen és határtalan legfelső szellemprincipium. Az ember az Istenséget magának el nem képzelheti, hanem kénytelen bevárni a szellemi újjászületését, melynek megtörténtével magától támad lelkében a végtelen élet igazi megismerése. «Les grandes pensées viennent du coeur.» (A nagy gondolatok a szívből fakadnak). (Vauvenargues.) Ugyanezt mondja Goethe e szavakkal: «Wenn ihr's nicht fühlte, ihr werdet's nicht erringen.»

⁴ A legfelső életprincipiumból keletkezett az egész mindenség. «Minden az Ige által teremtetett és ő nála nélkül semmi sem teremtetett, ami teremtetett. (János, I, 3.) «Semmi sem létezik felsőbb hatalom nélkül, amely mindent intéz», mondja Voltaire.

⁵ «A világegyetem Brahmának (teremtő világszellemnek) a megnyilatkozása.» (Upanisad, ősrégi indus szentkönyv.) «Amelyek láttatnak, idő szerint valók, de a melyek nem láttatnak, örökkévalók.» (Pál, II. Korint. IV, 18.)

⁶ Csak az újjászületett lélek, amely már kiemelkedett korlátolt személyes öntudatából (Ich-Bewusstsein, a buddhizmus «ahankaraja»-ja), bírhat igazi életmegismeréssel. «Aki megismeri Brahmát (az Istenséget). Brahmává lesz» (Upanisad), vagy miként Jézus mondja: «Az Atyát senki nem ismeri, hanem csak én.» (Máté, XI, 27.) Vagyis: akiben a Krisztus-principium feltámad, isteni önmegismerésre jut. «L'âme est la clef de l'univers» (a lélek kulcsa a mindenségnek), mondja Edouard Schuré, francia misztikus. (Lásd: Dr. Fr. Hartmann, *Mysterien, Symbole und magisch wirkende Kräfte.*)

⁷ «In Gott ist alles und Gott selber ist alles; du lebst in Gott und Gott lebt in dir», mondja Jakob Böhme keresztény misztikus. Az Istenség (legfelső életprincipium) nincs elkülönítve a világegyetemtől, hanem áthatja azt teljesen. «Különlét nincs; aki különlétet lát, halál-

ból halálba megy át.» (Upanisad.) «Csak egyetlen egy végtelen élet létezik, de a tudósok különféleképpen nevezik.» (Bhagavad-Gita, ősrégi indus szentírás.) Egyetlen egy az élet, de van benne különböző fokú öntudat. (Lásd: Arthur Weber, Bewusstseinsreiche im Weltall.) Ez az átszellemült misztikus monizmus vagy panteizmus. Haeckel tanárnak lelkes tanítványai: Wilhelm Bölsche és Bruno Wille máris nagyon közelednek ehhez a felfogáshoz. (Lásd: Dr. Bruno Wille, Die Christus-Mythe als monistische Weltanschauung.)

⁸ Az Istenség (legfelső világszellem) a «causa causarum», a mindenség keletkezésének és célszerű fejlődésének az oka.

7. fejezet. Mind az ég, mind a föld örökéletű.

Örökéletűek, mert teljesen mentek minden önzéstől.

A bölcs is, akinek közömbös a saját énje, a legnagyobb az emberek közt.¹

Jóllehet nem gondoskodik személyes létéről, mégsem vész el.²

Miután a legönzettelebb, épp ezért a legvédtettebb is.³

¹ Aki már nem követ önző célokat, aki tehát «közömbös» saját énjével szemben, az már kiemelkedett az emberiség átlagos fejlettségi állapotából.

² «Ha a mi külső emberünk megromol is, a belső mindazonáltal mindennap épül. (Pál, II. Korint. IV, 16.)

³ Felsőbb megismeréssel bírván, megértéssel és megnyugvással viseli «földi keresztjét.» Nem roskad össze alatta.

8. fejezet. Miként az igénytelen víz használata, úgy a Tao-tól áthatott szerény bölcs élete is áldásos az emberekre.

Átadván magát Tao szellemének, a bölcs iparkodik híven megfelelni hivatásának; olyan mélységes, mint a szívbeli érzések; jóakaratóban odaadó; szavahihető; ahol uralkodik, tisztítólag hat; kész mindenkinek szolgálni: kellő időben cselekszik; és mivel nem okvetetlenkedik, nincsenek ellenségei.¹

¹ A bölcs nem okvetetlenkedik, hanem megnyugvással éli végig földi életét, ismervén annak igazi célját. Minthogy nem küzd önző célokért, ellenségei sem lehetnek.

9. fejezet. Tanácsos felhagyni a gazdagságra való szüntelen törekvéssel.¹

A folytonos használat és állandó köszörülés elkoptatja a legtartósabb tárgyakat is.²

Mikor a ház tele van ékszerekkel, ki kezeskedhetik értük?³

A gazdagsággal és a dicsőséggel velejár a gond és a büszkeség.

Mérsékelni magát, mikor valami jót tettünk és jön nyomában a tisztelet: út a mennyországhoz.

¹ «Teve könnyebben átjut a tű fokán, mint gazdag ember a mennyországba.» (Máté, XIX, 24.) A gazdag elméleti tudás nem nyitja meg az igazi életmegismerés kapuját. Az elme csak képzeteket és egymásután romba dülő elméleteket alkot, de igazi megismerésre nem vezethet.

² A lázas tudásvágy nem vezethet igazi megismerésre. A hivatalos tudomány őszintén megvallotta, hogy: «ignorabimus!» (Du Bois-Reymond.)

³ Míg az ember saját képzeleti világában él, míg nagyon «gazdag», ide-oda hánykolódik mindaddig, míg újjá nem születik.

10. fejezet. A felbomlást el lehet kerülni, ha természeti és szellemi erőinket megóvjuk és erényesek vagyunk.¹

Megóvhatjuk ifjúságunkat, ha szenvedélyeinket fékezzük s mindenkor szelidséget tanúsítunk.²

Tiszták maradhatunk, ha lelkünket a tisztátalantól távol tartjuk.

Ismeretlenül élhetünk, ha az embereket csakis szeretettel kormányozzuk.³

Megmenekülhetünk az elrozsdásodástól, ha a mennyország kapuját állhatatosan használjuk.⁴

Zavartalanul és észrevétlenül élhetünk, ha lelkünk kristálytiszta minden oldalról.

Az a legnagyobb erény, ha törekszünk a fejlődést előbbre vinni, ha teremtünk birtokvágy nélkül, ha cselekszünk jutalmat nem várva, és ha lelkünkkel mindjobban felemelkedünk önhitt törekvés nélkül.⁵

¹ Aki újjászületett, az a földi halál után nem «bomlik föl», vagyis megtartja felsőbb öntudatát.

² Gates amerikai tudós kimutatta, hogy a szenvedélyek méregként hatnak az emberi szervezetre. Aki tehát szenvedélyektől ment, az az egészségét óvja meg.

³ Felsőbb megismeréssel bíró ember nem vágyik hírnévre. Cse-

ekedeteinek rúgója sem a hiúság, sem az önzés, hanem az egyetemes szeretet és felsőbb belátás.

⁴ Aki tiszta életet él, el nem kárhozik.

⁵ A legnagyobb erény: önzetlenül élni az elért felsőbb élet-megismerés szerint. «Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és a többi mind megadatik néktek.» (Máté, VI, 33.)

22. fejezet. Aki alázatos, mindvégig részesül védelemben.¹

Aki meghajtja magát, az ki fog egyenesedni.²

Aki kiömlik, megtelik.³

Aki elkopik, megújhodik.⁴

Aki meghódol, fel fog emelkedni.⁴

Aki önakaratosan felemelkedik, kénytelen lesz megalázkodni.⁶

Épp ezért a bölcs az élet egységét tartja szem előtt és így követésre méltó példát mutat mindenkinek.

A bölcs nem dicsekvő és épp ezért tündöklük.

Nem önző és épp ezért dicsérik. Nem hiú és épp ezért becsülik.

Nem gőgös, és épp ezért tisztelik.

És mivel senkivel sem vetélkedik, nincs ellensége.

A régi mondás, hogy: «Aki alázatos, mindvégig részesül védelemben», valóban nem üres szólam, mert az alázatos ember kétségkívül békében visszatér igazi hazájába.⁷

¹ Aki alázatos saját felsőbb megismerésével szemben, mindjobban átszemléli.

² Aki megnyugvással viseli «keresztjét», kiemelkedik alsóbb lelki állapotából.

³ «A te saját látásod, hallásod és akaratod akadályoz abban, hogy lásd és halljad az Istenséget.» (Jakob Böhme.)

⁴ Ádámnak (az embernek) kisebbednie, Krisztusnak (az istenembernek) nagyobbodnia kell, mondják a keresztény misztikusok.

⁵ Aki lemond önakaratáról, könnyebben jut felsőbb öntudatra.

⁶ Az önakaratos emelkedés képzelődés. Átszemlélni csak lemondás révén lehet. «Nincs más út az örökülethez, mint a keresztít.» (Kempis Tamás.)

⁷ Aki mindvégig hű marad, az megtartatik, mondja a Szentírás.

24. fejezet. Aki lábujjhegyen áll, ingadozik.¹

Aki másba kapaszkodik, visszamarad.²

Az önragyogás nem tündöklük.

Az önmegbecsüléssel nem juthatunk tisztelethez.

Az öndicséret érdem nélkül való.

Aki önmagát felemeli, hiába teszi.

Mindennek semmi köze sincs Taohoz.

Épp ezért távol tartják magukat a Taotól áthatott emberek mindezekről.

¹ Az önakaratos erőlködés hiábavaló.

² Aki másokra támaszkodik, még gyöngé.

25. fejezet. Mielőtt az ég és föld alakot öltött volna, a világ eredeti egyszerűségében rejlett.

A mindenség zavartalan volt és felfoghatatlan.

Magában létezett végtelen egységében.

Végtelen egységében semmi korlátai nem voltak.

Az életnek ezt az egységes állapotát Egyetemes Anyának kell tekintenünk.¹

A nevét nem tudom; de elnevezem Taonak.

Ha meg kell jelölnöm valamely tulajdonságát, azt mondom, hogy: végtelen.

Mivel végtelen, azt mondom, hogy kifürkészhetetlen.

Mivel kifürkészhetetlen, azt mondom, hogy megközelíthetetlen.

Mivel megközelíthetetlen, azt mondom, hogy mindenütt jelen van.

És ilyképpen a Tao a legfelsőbb;

az ég a legfelsőbb;

a föld a legfelsőbb;

a fejedelem a legfelsőbb.²

A világegyetemben négyféle uralom van; de a kormányzat egyetlen egy.

Az ember alá van vetve a földnek.

A föld alá van vetve az égnek.

Az ég alá van vetve Taonak.

Tao pedig önmagát kormányozza.³

¹ A látható mindenség külső megnyilatkozása a láthatatlan Örökkévalóságnak.

² Az egész világegyetem egyetlen egy végtelen, öntudatos élet-tenger.

³ Az Istenség (világszellem, legfelső életprincípium) a mindenségnek korlátlan törvénye. «Egy az Isten és mindeneknek Atyja, ki mindenek felett vagyon és mindenek által és tibennetek mindenitekben.» (Pál, Eféz, IV, 6.)

31. fejezet. A fegyver, noha díszül szokott szolgálni, nem való az üdvösségre vágyónak és mindenkire nézve egyaránt félelmetes.

Épp ezért a Taotól áthatott ember óvakodik ott letelepedni, ahol fegyverek vannak.

Béke idején bal oldalon hordják a kardot (hüvelyben.)

Az előkelő ember is balra teszi otthonában a dízhelyet.¹

A harcos azonban, aki ütközetbe vonul, a küzdő jobb-kézért rajong.

A fegyverek nyomában baljóslat jár.

A felvilágosodott ember csak akkor nyul fegyverhez, ha el nem kerülheti.

Legfőbb óhaja a békesség.

Nem ujjong, ha győzedelmeskedik.

Aki győzelmén ujjong, az örvend felebarátainak elpusztulásán.

Aki pedig ilyesmin örvend, nem alkalmas arra, hogy uralkodjék a földön.

A háború sok bánatnak és könnynek a forrása.

Épp ezért a győzelmes hadsereg útja olyan, mint a temetkező gyászmenet.

¹ Szokás a régi kínaiaknál.

35. fejezet. Ha Tao ismerete lakoznék az emberek szívében, megváltoznék az egész világ.

Megszűnnék a szenvedés és a lélek megtelnék csodálatos nyugalommal.

De az emberek lármás táncvígalmakra vágyódnak. Tao ismerete nincs ingykre.

Mert szemük nem látja és fülük nem hallja Taot.¹

És mégis kimeríthetetlen Tao szelleme.²

¹ Az át nem szellemiit ember nem hatolhat be a mindenség külső leple alatt rejtőző isteni titokba.

² Lényege az egész mindenségnek.

38. fejezet. Az igazi, isteni erényt nem szabad összetéveszteni a közönséges, világi erénnyel, mert nagy köztük a különbség.

A közönséges erényt általában ismerik, de nincs meg benne amannak igazi lényege.

Az igazi erény magától megnyilvánul anélkül, hogy érdekemet óhajtana szerezni.¹

A közönséges erény számító és kitüntetésekre vágyik.

Az igazi jóindulat cselekszik dicsekvés nélkül; szintúgy az igazi igazságosság is tesz, de semmit nem követel.

A közönséges erény haszonleső és épp ezért meg sem becsülik igazán.

Ez a tetszelgő erény csak merő látszata Taonak és épp ezért csak az emberek sokaságának való.

A bölcs szilárd alapra helyezkedik és nem támaszkodik a látszatra.

A látszattól elfordul és átkarolja a valót.²

¹ Az igazi erény csak a felsőbb megismeréssel bíró emberben lehet, mert az ő erényessége nem társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodás, hanem felsőbb megismerésének elkerülhetetlen következménye. Az emberek «erényessége» rendszerint csak látszat vagy számítás. Csak ha az «istenember», az Atma-buddhi-manas-principium (lásd: Arthur Weber, «Die sieben Grundkräfte in der Konstitution des Menschen») megszületett a lelkünkben, leszünk igazán «jókká», miként a Szentírás is mondja e szavakkal: «Nincsen jó több, hanem csak egy: az Isten.» (Márk, X, 18.)

² «Az illúzió káprázatából felgyógyulni és szeretetet gyakorolni: teljesen ugyanaz.» (Schopenhauer.)

41. fejezet. Ha a bölcs Tao szavát hallja, egész lelkével követi.¹

Ha a közönséges ember hallja Tao szavát, tétovázik és csakhamar elfelejti.

Ha durva ember hallja, kineveti.²

De Tao nem is volna Tao, ha kicsinyes emberek ki nem nevetnék.

Aki megismerte Taot, többé el nem fordul tőle.³

Aki megismerte a Taoból eredő erényt, többé nem tágít tőle.

Aki lelki tisztasághoz jutott, többé be nem szennyezi magát.

Tao hatalmas olyan nagy, amilyen nagy a határtalan mindenség.⁴

Tao hangtalan hangját csak a bölcs hallhatja.⁵

Tao láthatatlan és közelebbről meg nem nevezhető.

Bizony, Tao el van rejtve szemünk elől és nincsen neve; de azért fenntartja és tökéletességre vezetí egész mindenségét, és ilyképpen üdvös mind a kezdetén, mind a végén.⁵

¹ «És hallgatni fogják az én szómat és leszen egy akol és egy pásztor.» (János, X, 16.)

² «A külső ember fel nem foghatja Isten Lelkét, mert ő néki bolondságnak tetszik.» (Pál, I. Korint. II, 14.)

³ Akiben a felsőbb életprincipium életre kelt, az tőle el nem fordulhat többé, mert az ő saját lelkében él és erősödik folyton. «Mert akinek van, adatik annak és mindinkább bővelkedik.» (Máté, XIII, 12.)

⁴ A világszellem éltetője az egész mindenségnek.

⁵ Az isteni önmegismerés benső lelki folyamat, amely «füllel nem hallható és szemmel nem látható.»

⁶ «Én vagyok a kezdet és végezet.» (János, Jelen. I, 8.)

49. fejezet. A bölcs szive tele van emberszeretettel.¹

Abból nem zár ki senkit.

A vétkezőket sem, mert megértéssel tekintvén rájuk, bízik javulásukban.²

Szerényen él és szeretete határtalan.³

Az emberek bíznak őbenne, mert mint saját gyermekeire tekint mindnyájukra.

¹ Aki felebarátját szereti, világosságban él, mert: «Az Isten szeretetét.» (I. János apostol IV, 8.)

² «Nem hétszer, de hetvenszer hétszer bocsásd meg a vétkezőknek,» mondja Jézus, az egyetemes emberszeretet fennkölt hirdetője.

³ «A nagy szeretet a nagy megismerésnek a szülöttje.» (Leonardo da Vinci.) «Ha szeretet nincsen énbennem, semmi sem vagyok.» (Pál apost. I. Korint. XIII, 2.)

53. fejezet. Bölcseséget áhítozok, hogy követhessem a magasztos Tao szavát, mert az önuralom oly nehéz dolog.

A végtelen Tao fenséges; de az emberek csak a szem-mellátható dolgokat áhítozzák.

Épp ezért a sokaság a fejedelmi palotát tartja a legfenségesebbnek.

Az emberek csak szántás-vetésre gondolnak, meg cifra ruházkodásra, kardforgatásra, lakmározásra és vagyonosodásra.

Mindez pedig torzsalkodásra és nagyozásra vezet, de nem a fenséges Taohoz.¹

¹ Míg az embernek legfőbb törekvése a földi érvényesülés, nem juthat felsőbb megismerésre.

54. fejezet. Akinek lelkében az erények gyökeret vertek, többé ki nem téphetők belőle.¹

Aki ragaszkodik az erényekhez, egybeforr velük.

Az utódai tisztelni fogják emlékét szüntelenül.

Aki saját magában ápolja az erényeket, az erényes; de aki egész családjában ápolja őket, annak erénye értékesebb. És még értékesebb annak az erénye, aki egész községében előmozdítja a nemesbülést.

Aki végre az egész országban terjeszti a nemesbülést, annak erénye szerfölött áldásos; tökéletes pedig annak az erénye, aki az egész világban támogatja a jót.

Vagyis: minél nagyobb körben mozdítjuk elő a nemesbülést, annál értékesebb a működésünk.

És miképpen gyarapíthatjuk a jót az egész világban?

Ha követjük Tao szavát!

¹ Aki odáig fejlődött, hogy megnyilvánult benne a felsőbb életmegismerés, többé azt el nem veszítheti. «Mert akinek van, adatik annak és mindinkább bővelkedik.» (Máté, XIII, 12.)

57. fejezet. Igazsággal legjobban lehet az országot kormányozni.

Az erőszakoskodás csak árt.

Minél szűkebb határok közé szorítják a nép cselekvő szabadságát, annál inkább hanyatlik az ország.

Minél jobban van a nép felfegyverezve, annál harcra-készebbek a fejedelmek.

Minél nagyobb az árusítók ravaszsága, annál általánosabb a költekező fényűzés.

És minél több a tilalom és rendszabály, annál lazábbak az erkölcsök.

A bölcs fejedelem tehát ezt mondja: Nem tervezgetek sokat és nem erőszakoskodom, mert így a nép a legtermészetesebben fejlődik.

Népem nemesbülését mozdítom elő és ily módon az emberek maguktól javulnak.

Népem szellemi tökéletesbülését támogatom és ilyképen az emberek mindinkább felvilágosodnak.

E nemes törekvésemmel legjobban felvirágoztathatom országomat.¹

¹ «Az állam nagy nevelőintézet, melynek feladta a nép erkölcsi erejét fejleszteni.» (Plato.)

61. fejezet. Az ország nagyjainak jóakaróan kellene alkalmazkodniok a néphez.

Miként a teremtő-principium: az ég, áldásosan egybeolvadt a szülő-principiummal: a földdel, épp így kellene az ország nagyjainak is egybeolvadni a néppel.

A nagyok emberszerető leereszkedése és, ami ezzel kapcsolatos: a nép szolgálatra-kész, hálás felemelkedése bizonyára nagyot lendítene az ország sorsán.

Szükséges mindenekelőtt, hogy a nagyok szívesen leereszkedjenek.¹

¹ Minél nagyobb az igazi megismerés a népek intéző köreiben, annál mélyebb bennük az összes emberek legszorosabb együvértartozá-

sának az érzete. Az őszinte, lelkes humanizmus a felsőbb megismerésben gyökerezik.

67. *fejezet.* Mindenki elismeri, hogy Tao szelleme fenségese; de egyszersmind elérhetetlennek mondják az emberek.

Valóban: a fenségessége elérhetetlennek tünteti föl; ha nem volna oly fenségese, az emberek már rég felismerték volna.

Ily viszonyok közepett a böles három drága kincshez ragaszkodik összes erejével.

Az első az *emberszeretet*.¹

A második a *megelégedettség*.

A harmadik a *szerénység*.

Akiben szeretet lakozik, az erős; aki megelégedett, az bátor; aki szerény, az fennkölt és üdvözülni fog.

Az emberek azonban elfordulnak a szeretettől és ezért gyöngék; nincsenek megelégedve és ezért bátoratlanok; nem szerények és ezért örökké kapaszkodók.

Mindnyájuk a halálba rohan.²

A böles ellenben, aki szeretettel van eltelve, szilárdan áll az életben minden félelem nélkül.

*Tao tehát szeretetet ébreszt az emberek szívében, hogy üdvözülhessenek.*³

¹ Érdekes, hogy Laoce is⁷ legelső helyen az *emberszeretet* di-csöiti.

² Akiben még nem fejlődtek ki a felsőbb lelki erők, minők a szeretet, jószág, bizalom, remény, áhitat, élő hit stb., az földi halála után ismét újra meg újra kénytelen reinkarnálódni mindaddig, míg eléri földi rendeltetését: a tökéletességet, miáltal halhatatlanságra jut. «A testnek bölcsesége halál, de a léleknek bölcsesége élet és békeség», mondja a Szentírás, (Pál, Róm. VIII, 6.)

³ «Aki nem szereti az ő atyjafiát, halálban marad.» (I. János, III, 14.) «Aki nem szereti atyjafiát, nem ismeri Istent.» (I. János, IV, 8.) «Ha angyalok nyelvén szólnék is az embereknek, a szeretet pedig nincsen énbennem, olyllyá lettem, mint a zengő érc és a pengő cimbalom.» (Pál, I. Korint. XIII, 1.)

74. *fejezet.* Ha a nép nem fél a haláltól: mi értelme van a halálbüntetésnek?

Ha pedig a nép fél a haláltól: ki lehetne oly vakmerő, hogy halállal sujtsa a gonosztevőket?¹

Halállal csak a világok Ura sujthat!

Aki az élet és halál egyetlen örök bírāja hatáskörét bitorolja, olyan, mint aki az ács helyett éles bárdal akarna dolgozni: rendszerint megsebzí magát.

¹ Meglepő, hogy Laoce már oly régen állást foglalt a halálbüntetés ellen.

75. fejezet. Miért sínylődik nyomorban a nép?

Mert feljebbvalói fényűzően akarnak élni és súlyos terheket rónak a népre.

Ez az oka a nép nyomorának.

Miért kormányozható oly nehezen a nép?

Mert feljebbvalói akaratosak.¹

Ez az oka a nép elégedetlenségének.

És miért nem törődik a nép a halállal?

Mert benne látja a megváltóját.

Ez az oka a nép halálmegvetésének.

De ha élő hitük volna az embereknek, vigaszuk is volna.²

¹ Ismeretes, hogy a régi Kínában határtalan volt az uralkodó osztály önkénye és a nép nyomora.

² Akiben élő hit van, az nem roskad össze «földi keresztje» alatt. De ez az élő «hit», ami nem egyéb, mint kibontakozó felsőbb megismerés, csakis átszellemülő emberekben található. «Aki mindvégig hű marad, megtartatik,» mondja a Szentírás.

76. fejezet. Ifjú korában az ember rugékony; halálához közeledvén, mindinkább megmerevedik.

A növények és fák is rugékonyak, míg fiatalok, és merevek, ha hervadni, korhadni kezdenek.

A merevség tehát kísézője a halódásnak, míg a rugékony-ság a viruló életnek a társa.¹

Az íjnak íve is csak kemény fadarab csupán és csakis a rajta lévő húr révén válik használhatóvá.

És így a merevség, keménység alsóbbrendű, míg a rugékony-ság, finomság felsőbbrendű.

¹ A rugékony szellemű ember szüntelenül halad előre a felsőbb életmegismerés útján, mert «akinek van, adatik annak és mindinkább bővelkedik», mondja a Szentírás; ellenben a merev lelkiületű «fel nem foghatja Istennek Lelkét, mert ő neki bolondságnak tetszik», és ezért «halálban marad». (Szentírás.)

77. *fejezet.* Miként az íjász balkezevel távolabb tartja magától a kemény ívet, jobbkezevel pedig közelebb húzza magához az engedékeny húrt, épp úgy Tao is távol tartja magától a keményszívű nagyokat és magához öleli az engedelmes kicsinyeket.¹

A kicsapongók elkárhoznak, de a szükölködők üdvözülnek.²

Az égi Tao igazságos: mindenkit kárpótol.³

Tao útja nem az emberek útja.

Az emberek szipolyozzák a gyöngéket, hogy fényűzően élhessenek.

Csak az az ember, aki Taotól van áthatva, nemes és önzetlen.⁴

A bölcs jótékony és kötelességét híven teljesíti, de jutalomra nem gondol.

Így gyarapítja a gazdagságát!⁵

¹ «Boldogok az alázatosak, mert ők örökség szerint bírják e földet.» (Máté, V, 5.)

² «Ne gyűjtsetek kincset e földön, melyet a rozsdá és moly megemészt.» (Máté, VI, 19.)

³ Az összes nagy vallások, nemkülönben az ókori és a keresztény misztikus bölcselek mind hirdetik az erkölcsi világrendet. «Ne ámítsatok magatokat: amint vetek, úgy arattok», mondja a Szentírás. (Pál, II. Korint. IX, 6.) A «karma» tana egyik oszlopa a buddhista és brahmanista világnézetnek.

⁴ «Akiben nincsen Krisztus lelke, az nem az övé.» (Pál, Róm. VIII, 9.)

⁵ «Mert akinek van, adatik annak és mindinkább bővelkedik.» (Máté, XIII, 12.)

79. *fejezet.* Ha valaki megpróbálná az élet nagy egyenetlenségeit elsimítani, lehetetlen, hogy ez neki sikerüljön, mert az emberek gyarlóságánál fogva mindig fennmaradna még sok egyenetlenség.

Ki is tudná az összes embereket megjavítani?

Épp ezért a bölcs csak arra ügyel, hogy ő maga híven teljesítse kötelességét, és nem gondol azzal, vajjon a többiek is így cselekednek-e.

Míg az erényes ember csak kötelességének él, az erénytelen csupán nyereségét tartja szem előtt.

Tao igazságos lévén, mindig csak a jó embert jutalmazza meg.¹

¹ «Ne ámitsátok magatokat: amint vetek, úgy arattok», mondja a Szentírás. (Pál, II. Korint. IX, 6.)

80. fejezet. Ha kis országom volna, melyben csak tíz vagy száz embernek volna fegyverzete, úgy még arra sem volna szükség.

Megtanítanám a népemet, hogy a halált szomorú dolognak tartsa, és senki nem indulna annak keresésére.¹

Jóllehet sok hajója és kocsija volna népemnek, mégsem vándorolna ki senki.²

Noha népemnek sok fegyvere volna, mégsem óhajtana senki felfegyverkezni.

A legegyszerűbb írásmódhoz térne vissza a népem.³

Megelégednék egyszerű étellel, ruhával és lakással, és jól érezné magát mesterkéletlen erkölcei közepett.

És ha oly közel volna is a szomszédos ország, hogy áthallatszanék a sürgés-forgás, a népem megöregednék és meghalna anélkül, hogy valaha ösztönt érzett volna oda ellátogatni.

¹ Az igazi «halál» az érzéki élet hajszolásával egybekötött korlátolt megismerés. «A test a léleknek sírja.» (Plato.)

² «A bölcs a lelkével odahaza marad», mondja Emerson. «Was brauchen wir die trübe Welt der sichtbaren Dinge mühsam zu durchwandern? Die reinere Welt liegt ja in uns, in diesem Quell der Freiheit. Hier offenbart sich der wahre Sinn des grossen, bunten, verwirrtten Schauspiels.» (Novalis.)

³ Megszünnék a túláradó, szószaporító irogatás.

⁴ «Ne gyűjtsetek kincset e földön, melyet a rozsdá és a moly megemésztt.» (Máté, VI, 19.)

81. fejezet. Őszinte szavak nem tetszetősek.

Tetszetős szavak nem érdemelnek hitelt.

Aki Taoba elmerült, nem okvetetlenkedik.

Aki ellenmondó, nem otthonos Taoban.¹

Aki Taot ismeri, nem tudákos.

Aki tudákos, nem ismeri Taot.²

A bölcs nem óhajt meggazdagodni.

Minél többet ad, annál többet bir.

Minél áldozatrakészebb, annál inkább gyarapodik.³

¹ Aki érti a fejlődési folyamat törvényszerűségét, nem lehet kicsinyes «ellenmondó».

² Aki még a maga képzeleti világában él, annak lelkében nem fakadhat a felsőbb életmegismerés.

³ Minél önzetlenebb és személytelenebb az ember, annál jobban gyarapodik benne az igazi életmegismerés. «Aki elveszti életét énértem, megtalálja azt», mondja Jézus. (Máté. X, 39.)

*

Ilyen a magasztos Tao szelleme, amely az egész mindenséget áthatja, de semmit meg nem károsít; és ilyen a Taotól áthatott bölcs, aki híven működik, de semmi önző célra nem törekszik.

Stojits Iván.

NEGYEDIK ORSZÁGOS ELMEORVOSI ÉRTEKEZLET.

Az egész filozófiának egyik alapvető studiuma tudvalevőleg a lélektan. A lélektan körébe tartoznak azonban bizonyos tekintetben a lélek abnormis tünetei, vagyis a lelkibetegségek is. Amidőn azt mondjuk, hogy bizonyos tekintetben, az alatt azt értjük, hogy a tulajdonképeni elmekórtan (psychopathologia) és elmeegógyászat (psychiatria) már magában a gyógyászatban is egy külön, önálló tudományt képez. Ez a tudomány, bár még aránylag igen fiatal, már igen nagy szolgálatot tett úgy a lélektannak, mint a büntető igazságszolgáltatásnak, valamint az elmebetegek gyógyításának s a humanizmusnak.

Amióta az elmekórtan megfigyelés, kísérlet, mikroszkópiai vizsgálat útján kimutatta, hogy az abnormis lelki tünetények az agysejtek, agyidegek, agyrészletek élettani változásaival a legszorosabb összefüggésben vannak, új, pozitív alapot adott az egész lélektannak. Az az óriási tény pedig, hogy most az elmebajost nem tekintik többé ördög által megszállottnak, vagy boszorkánynak, nem hagyják elveszni rabláncra verve, hanem mint beteget gyógyítják, nagy szolgálatot tett a humanizmusnak is.

Ha most figyelembe vesszük még azt is, hogy az elmebetegek száma nemcsak nálunk, de másutt is, a meg nem felelő élet miatt oly rohamosan szaporodik, hogy kórházaink nem győzik a betegeket befogadni, ha meggondoljuk, hogy az elmebajok legfőbb okai, amint azt a világ elmeegógyászai csaknem egyhangulag vallják: az öröklés, az alkohol, a siph-

lis és a túlcsigázott idegrendszer, sok okunk van, hogy az eddiginél nagyobb figyelemmel kísérjük az elmeorvosok tanácskozásait.

A magyar elmeorvosok f. évi október hó 29-én és 30-án tartották IV-ik országos értekezletüket, melyen a Magyar Filozófiai Társaság titkára által képviseltette magát. Ez értekezlet lefolyásáról, rövid kivonatban, részben a «könyvomas» alapján a következőkben számolhatunk be.

Babarczy Schwartzer Ottó udvari tanácsos, főrendiházi tag hosszabb előadást tartott «A korlátolt beszámíthatóság» címen. Az előadás a kérdés psychiatriai és jogi összes vonatkozásaira kiterjeszkedve, tárgyalja az arra vonatkozó összes törvényhozási intézkedéseket, a jogi egyletekben és az elmeorvosi szakirodalomban felmerült nézeteket s ezek kritikai tárgyalása kapcsán fejt ki saját álláspontját. Kívánatosnak tartja, hogy a törvények módosíttassanak oly irányban, hogy oly bűnösök, kik a Btk. 76. §-a értelmében kizáró állapotához közel állanak, halálra, vagy életfogytig tartó fegyházra nem ítéltetők. Olyan bűnösök pedig, kik tartósan kóros szellemi állapotban követtek el büntettet vagy vétséget, az e célra rendelt külön büntető intézetben töltsék ki büntetésüket. Kívánja végül, hogy az alkotandó elmebetegügyi törvény rendelkezék azokról a betegekről, kik tartósan kóros állapotban vannak s szabadon maradásuk káros következményekkel járhat.

Dr. Baumgarten Izidor helyettes koronaügyész a «korlátolt beszámítóképesség» kérdésének történeti fejlődésmenetéből kimutatta, hogy jelenleg a vitakérdés összeesik az ú. n. «nem teljes értékűek», vagy «tökéletlenek» beszámítóképességének kérdésével. Ez osztályba sorozandók az értelmi és érzelmi fogyatkozásokban és az ösztönök elfajulásában szenvedőkön kívül az izákosok és bizonyos idegbajosok. Ámbár egyiküknél sem mutathatók ki az elmebaj jelenségei, valamennyiök a rendesnél kisebb belátással, avagy csekélyebb ellentállóképességgel bírnak. Bűnösségük foka ennél fogva alacsonyabb, de társadalmi veszélyességük nagyobb a rendesnél. Előadó sorra

ismerteti azokat a javaslatokat, melyek a bűnösök ez osztályának különleges helyzetével számolnak. Vannak, kik őket betegként kezelni és menhelyekbe, illetőleg gyógyintézetekbe utalni akarják. Mások e tökéletleneket ugyan a büntetőbíró elé állítani, de tekintettel bűnösségük csekélyebb fokára, enyhébben akarják büntetni. Újabb időben akadt tekintélyes képviselője annak a nézetnek is, hogy mindkét álláspont egyesítendő.

Ezzel szemben az előadó körülményesen kimutatta, hogy oly egyén, ki fogékony a törvény tilalma és a büntetés hatása iránt, nem fosztható meg önrendelkezési jogától azon a címen, hogy közveszélyes jellegű. Ez utóbbi körülményre való tekintettel előadó a büntetés hosszabb tartamát ajánlja a kérdéses egyénnel szemben, viszont annak enyhébb végrehajtási módját, figyelemmel az efajtájú bűnösök belátásának, vagy ellentállóképességének csekélyebb fokára.

Dr. Konrád Jenő egyetemi m. tanár, lipótmezei elmeorvosintézeti igazgató a következő című referatutumot terjesztette elő: Az elmebetegek elhelyezésére hazánkban, mily intézmények volnának létesítendőek?

Az előadó szerint az országot elmebeteg kerületekre kellene beosztani és a betegfelvételeket ezen kerületekbe decentralizálni. Ily módon elkerülhető lenne, hogy az ország legtávolabbi vidékeiről a fővárosba kellene szállítani a betegeket. Az 1900. évi népszámlálás szerint 16,000 elmebeteg van az országban, ezek közül csupán 6000 van elhelyezve intézetekben. Tervezete szerint 8—9000 beteg 10 kerületi intézetben nyerne elhelyezést, 7—8000 beteg ellátását pedig a családi ápolási rendszer további meghonosításával és fejlesztésével biztosíthatjuk. Ez utóbbi rendszert egy filantropikus egyesület szervezhetné, mely ezáltal igen nagy szolgálatot tenne a társadalomnak.

Dr. Epstein László állami elmeorvosintézeti igazgató (Nagyszében) ugyane tárggyal kapcsolatban a betegfelvételi módozatokról értekezett.

Dr. Mandel Ignác kórházi főorvos (Balassagyarmat) «A köz-

kórházak elmeosztályainak szervezése és fejlesztése» címen olvasott fel.

Sólyom Andor igazságügyi osztálytanácsos «Perjogi szemelvények» címen tartott érdekes szabad előadást. Foglalkozott azzal az ismételt előfordult s máig is megoldatlan jogesettel, midőn az a fél, kinek részére perdöntő esküt ítéltek, az esküt elmebaj miatt le nem teheti, mely esetre a felső bíróságok az ügynevezett halál által való hitelesítés analógiáját alkalmazhatónak nem találták. Végül néhány a házassági jog keretébe tartozó kérdést tárgyalt.

Dr. Schaffer Károly egyetemi tanár «Az indulatrohamok élettani és törvényszéki jelentőségéről» című tanulmányát olvasta fel. Mélyen járó fejtegetéssel mutatta ki azt a hatást, melyet a nagyfokú indulat az agyidegrendszerre, a psychére gyakorol.

Dr. Fabinyi Rudolf (Dicsőszentmárton) «Az elmebetegek ápolása Dicsőszentmártonban» címen tartott szabad, vetítőképekkel illusztrált előadást. Kifejtette, hogy Dicsőszentmártonban is bevált a Belgiumban meghonosított rendszer, mely szerint az elmebetegeket ahhoz értő családoknál helyezik el. Ez a rendszer előadó szerint az államra nagy megtakarítás, a betegekre pedig célszerűbb ez a szabadság, mint a kórház elzárt falai között való tartózkodás, a beteget eltartó szegény népre pedig áldás.*

Dr. Moravcsik Ernő Emil az elmekórtan egyetemi tanára, a kiváló elmeorvos: «Az elmebetegek egyes motorikus sajátosságai»-ról tartott érdekes előadást, amidőn is vetített képekkel illusztrálta magyarázatait.

Dr. Palágyi Menyhért egyet. m. tanár «A reakció idő kísérleti elemzése» címen tartott előadást, bemutatva saját készülékét, amellyel az ez irányú méréseket pontosabban lehet eszközölni.

* Ez mind igaz lehet, de vajjon a köz nem szenved ez által sok tekinthetben? Nem szenved ennél a közbiztonság, a morál, a nevelés, stb.?

Dr. Hercz Oszkár (Székesfehérvár) «A neurasthenia, hysteria és alkoholos elmezavar a törvénytörés előtt» címen olvasott fel.

Dr. Fischer Ignác «Az elmeegógyintézetek befogadási képességének határai»-ról értekezett.

Dr. Hegyi Mózes (Kolozsvár) A dementia præcox formáiról szólt.

Dr. Hollós István a Budapest-lipótmezei elmeegógyintézet másodfőorvosa «Az alkoholisták gyógyítása az elmeegógyintézetekben» címen tartott igen érdekes és tanulságos felolvasást. Kifejtette, hogy az eddigi rendszer szerint, mily könnyen esnek vissza a gyógyultaknak látszó betegek az alkoholizmusba, és hogy mit kellene tenni még a gyógyulás sikeréhez.

*

Visszapillantva az elhangzott eszmecserékre, bár szívesen konstatáljuk, hogy a lefolyt kongresszus magas színvonalú és gazdag tartalmú volt, szerintünk azonban inkább gyakorlati irányú, adminisztracionális volt, mint elmeegógyítással foglalkozó. A lényeges, mindnyájunkat, első sorban pedig az elmeegógyászokat érdeklő kérdés mindig az: mi tulajdonképen az elmebaj? Van-e és mily haladás a gyógyításában? Mily kimutatható agybeli elváltozásokkal jár? Lehet-e ezen elváltozásokra hatni? Mik azok az elemek, amelyek az asszociáció zavarait képezik? Mely esetekben vannak chemiai elváltozások az agysejteketben, melyekben szöveti elváltozások? Igaz-e pl. Metschnikoff tana az agysejteket pusztító makrophagokról? Mily szerepe van pl. a bél, vagy gyomorbajnak az elmebajokban, és melyik a tulajdonképeni ok, melyik az okozat? Mily gyógyszerközök, eljárások mellett lehet határozott javulást konstatálni? Szóval halad-e e tekintetben a pszichiatria, vagy a megszokott úton megy tovább? Vannak-e új theoriák, gyógymódok? Ezekről is szerettünk volna hallani, annál is inkább, mert a külföldi pszichiatriai irodalma gazdag az ily irányú témákban.

A lefolyt kongresszus ily kérdésekkel alig foglalkozván, határozottan gyakorlati irányú volt. E tekintetben tanulságos is volt.

Szitnyai Elek.

IRODALOM.

Az okviszony ismerettana. Irta Ányos István dr., Budapest, Eggenberger. 1906. 144. l.

Filozófiai irodalmunk ismét egy összefoglaló művel lett gazdagabb. Az új szerző fentnevezett művében a logika és metafizika egyik legnehezebb kérdésével, az okozatiság fogalmával foglalkozik s annak egész történetét adja.

Műve elején a causalitás fogalmának történeti fejlődését adja és Descartes, Spinoza, Leibnitz, Locke, Hume, Kant, Schopenhauer, Herbart, Comte és Stuart Mill erre vonatkozó tanait méltatja. Úgy véli, hogy a causalitás helyes elméletének alapja Kant nevéhez fűződik. Szerző egészen Kant hatása alatt áll. Az ok és okozat közötti kapcsolatot gondolkodásunk egy formájának tartja, melyet nem kapunk a valóságból, hanem ellenkezőleg, elménk helyez a tünemények közé. Kant tudvalóleg azt tanította, hogy a külvilágot mindig elménk formái szerint alakítjuk ki. A külvilág tehát e tanok szerint nem tükröződik vissza elménkben, hanem mi építjük fel értelmi mechanismusunk sajátos természetének megfelelően. Semmi módon sem sikerül, úgy mond a szerző, bebizonyítani, hogy az objectiv világ az éntől függetlenül létezik, és hogy mindaz, amit a naiv én, mint tárgyakat fog fel, nem kizárólagosan a tudat tartalmához tartozik.

Mi azonban az ilyen, a józan észnek ellentmondó metafizikai spekulációt meddőnek, tévesnek tartjuk. Mihelyt arról is kételkedni kezdünk, hogy a mi öntudatunkon kívül van-e egyáltalában objectiv világ, fölösleges minden filozofálás.

Az öntudat a reáható külvilág nélkül, tehát önmagából soha sem alakíthatja ki a világot. Hiszen az én is csak úgy alakulhat ki énbennem, ha összehasonlítom azzal, ami nem én vagyok, tehát a külvilággal. Minthogy összehasonlítás a lélek alaptevő funkciója, ez már feltételezi, hogy kell valami másnak is lennie, ami nem én vagyok, a mi külvilág. Amint van én, úgy van nem-én is, tehát objectiv világ s e kettő együttvéve alakítja ki világeképünket. Mi tehát másképp fogjuk fel a causalitást- mint Ányos úr. Az oksági viszony fogalma, a causalitás az az észműködés, melyet bizonyos, folyton egyféleképen ismétlődő, mindig, azaz feltétlenül bekövetkező változások szemlélete teremt meg bennünk. A tünetények e változása mindig az egymásután formájában mutatkozik. A mai természettudományi felfogásnak megfelelőleg, a mint azt Mayer és Ostwald tanítják: az okozat csak *folytatása azon változásnak*, mely már az okban kezdődött s mindkettő (ok és okozat) ugyanegy processusnak stádiumai. A villám (okozat) csak folytatása azon electricus processusnak, mely már a felhőben (ok) is meg volt. Ezen folytatólagos processusnak a fogalma: az okság fogalma. Ezekből következik, hogy nem is lehet veleszületett, a priori formula.

A causalitás fogalmának megállapítása után szerző a causalitásnak kétféle fajtájáról s a psychofizikai paralellismusról értekezik és Ostwald energetikáját támadja. Végelemzésben a monismus álláspontjára jut, amely szerint az anyag és szellem nem egymással ellentétes realitások, hanem ugyanazon valóság különböző szempontú abstractiói.

Az utolsó fejezetben a cél fogalmával foglalkozik. A célszerűséget úgy fogja fel, mint a szervezet és a külvilág közötti harmóniát. Badarság, úgymond, Lange-t idézve, célszerűségről beszélni ott, hol úgyszólván pusztulás a törvény, hol számtalan kárbavesztett kísérlet után néhány individuum sikerül. De ha a természettudományokban a cél fogalma alárendelt jelentőségű, a szellemi tudományokban mindenesetre elsőrendű szerepe van.

Ányos ezen műve, amint említettük, figyelemreméltó alkotás; nem ugyan a causalitás meghatározása miatt, melyet mi másképp fogunk fel, hanem mivel az okviszony fogalmának egész fejlődését, történetét adja. Kritikus fej, széleskörű olvasottság, nagy filozófiai tájékozottság, világos előadás nyilvánul könyvében, melyet az ily kérdésekkel foglalkozóknak szívesen ajánlunk.

A productiv (transscendentalis) képzeleterő viszonya a transscendentalis apperceptióhoz a tiszta ész kritikájában. Irta Enyvvári Jenő. Külön lenyomat az «Athenæum»-ból. Hornyánszky V. 1906. 27. 1.

Szerző ezen értekezésében Kant azon kategóriáival foglalkozik, melyek mint a priori formák a megismerést lehetővé teszik. Ezzel egyúttal az érzékiség és az értelem összefüggésének ismeretalakítási szerepét is igyekszik jobban megvilágítani.

A következtetés elmélete. (Tanulmány.) Irta Bálint Antal. Toldi L. 1—16. 1.

Szerző ezen kis tanulmányában a következtetést úgy tünteti fel, mint az ítéleten végrehajtható helyettesítési műveletet. Minden fogalom, vagy kifejezés ugyanis az ő definitiójával helyettesíthető. A következtetés tehát egy végrehajtott helyettesítés, substitutió.

A következtetésnek azonban ily értelmű felfogása, mint azt Wundt (Logik, 1906, 229. oldal) kimutatta, nem mutatja a következtetés lényegét. Ez a helyettesítés az egyenletek tanából jött át a logikába. Minthogy azonban az ítéletben a fogalmak csak viszonyban állanak és nem úgy, mint az egyenlet tagjai, a következtetés sem más, mint közös fogalmakkal összefüggő ítéletek összekapcsolása.

A. Forel, Sexuelle Ethik. München, 1906. 55. 1.

Forel, a híres elmegyógyász, ki azelőtt a zürichi tébolydának volt igazgatója, kinek «Die sexuelle Frage» című nagy munkája csak nemrég 25.000 példányban jelent meg a német

könyvpiacra, fenti cím alatt az ethika problémájával foglalkozik. Amely nagy emberbarát és nemesen érző férfiú, oly bátor és szókimondó tudós és csaknem vakmerő ellenfele a sokféle dogmának, mely ő szerinte útjában áll az emberiség boldogulásának.

Előre is kijelentjük, hogy ezen ismertetésünkben nem fogunk reflektálni azon támadásaira, melyeket a fennálló jog és társadalmi rend, az egyházak dogmái, a pædagogíának tanai ellen intéz, hanem csak azon alapvető nézeteire fogunk kiterjeszkedni, melyek az erkölcsre, az erkölcsi életre vonatkoznak. Főbb tanai a következők:

Honnan ered, kérdezi, a lelkiismeret, a kötelességérzet? Két ösztönszerű érzelmeknek, még pedig az önző, egoistikus és a sympathikus, vagyis az altruistikus érzelmeknek összeütközéséből. A sympathikus, vagy altruistikus érzelmek a két nemnek egymás iránti vonzódásából (sexuális szerelem) és a szülőnek a tőle függő származottjához (szülői szeretet) való viszonyából fejlődtek. A családi érzelmek tehát az állatvilág első sympathikus érzelmek. Egyes állatfajok sympathikus és kötelességérzelmek odáig fejlődtek, hogy egy tökéletes socialismust mutatnak, mint ez pl. a hangyáknál, méheknél és termitáknál tapasztalható. Ezeknél a sociális kötelességérzet az egoismust egészen hatalmába kerítette. Ezeknél az egyén egész erejét, egész munkáját, sőt életét is a köznek áldozza. A méheknél pl. az egyén érdeke, java semmi, minden csak a kasért van. Egy munkás méh nem áldozza fel magát a másikért, de a kasért és a királynéért igen.

A morális érzék, a kötelességérzet az embernél is örökölt, individualis, általában gyenge és csak kis körre szorítkozó, tehát exclusiv. A morálnak sociálisnak kell lennie. Ennek a sociális érzelmeknek nemcsak az egoismust, hanem ezt az exclusivismust is le kell győznie, az emberiségnek egy nagy kultur-emberiséggé kell tömörülnie.

Az altruismus és egoismus csak relativ ellentétben állnak egymással. A hangyáknál és méheknél csodálatos módon har-

monikusan állanak egymás mellett, a nélkül, hogy konfliktusba jönnének. Erre kell az embernek is törekednie, ha még annyira nehézséggel járna is. Ami elpuhult kulturánkban már nagyon is feledésbe ment, hogy önképzés, nélkülözések, sőt bizonyos foka az askezisnek (lemondás, önmegtagadás) az ént a szabadságra, önuralomra, a boldogságra nevelik, míg az élvezetvágy alkalmatlanná és szolgává teszik.

Az elfogulatlan, ethicailag érző embernek tehát ez lesz az erkölcsi alaptétele: «Senkinek sem ártani; az ént, amennyire csak lehet sociálisan nevelni, s az emberiségnek és az individuumoknak, amennyire csak lehet, használni.»

Forel műve második részének, a sexualis ethikának alapgondolata: erkölcsös az, ami az emberek boldogságát és fennmaradását elősegíti, erkölcstelen, ami azt hátráltatja. Erkölcstelen dolog, hogy törvénytelen gyermekekről is beszélünk, s hogy az ily gyermeket és anyját megvégezzük. Erkölcstelen dolog a prostitúció és a bordélyházak engedélyezése.

Dupoy. De la kleptomanie.

Szerző a «Journal de Psychologie norm. et path.» hasábjain a tolvajlásnak azzal a nemével foglalkozik, melyet kleptomániának neveznek. Háromféle alakját különbözteti meg: az első alakja egy pathologikus kényszerképzetből ered. Mint ilyen lehet általános, vagy egyes speciális tárgyakra kiterjedő, lehet tartós, vagy periodikus. Ennél a formánál a kielégítés után megbánás következik s a beteg nem törődik többet az ellopott tárggyal. A kleptománia második formája egyszerű reflextünet, a felkeltett tetszésre felelő és gyengeelműséggel járó reakció, mely minden egyéni értékeléstől menten szokássá válik. A lopott tárgyat az ily kleptománikus minden megbánás nélkül használja. A harmadik forma a kleptománia «par desir morbide» normalis akarású és érzésű embereknél lép fel, akiknél bizonyos körülmények között a vágy a cselekvés egyedüli elhatározó faktorává válik. Ez a forma szerző szerint a leggyakoribb.

Egészséges és felnőtt embernél a tetszésből származó vágy nem léphet azonnal a kielégítés felé, mert a műveltség és megszokás képzetei elnyomják. Mihelyt ez megváltozik, vagyis, mihelyt a vágy minden gátlás nélkül a kielégítésbe mehet, a kleptománia áll elő. A kleptománia tehát ilyen primitív lefolyás. Előfordulásának oka mindabban keresendő, ami az akaratot gyöngévé teszi. Ilyen a dementia, a psychasthenikus és emotionális állapotok. (Zeitschrift für Psychologie. W. Alter.)

Bleuler. Bewusstsein und Association. Journ. für Psychol. u. Neurot. 6.

Bleuler ezen igen érdekes és nagyfontosságú tanulmányában azt iparkodik bizonyítani, hogy lelkünk világának azon állapotában, mely nem tudatos, egészen olyan lelki processusok folynak le, mint a tudatos állapotban; ezek a nem tudatos lelki működések aztán hatnak a tudatosakra. Ezen értelemben vannak öntudatlan érzetek, öntudatlan észrevételek, érzelmek, következtetések, vágyak és remények; ezek hatásai ugyanolyanok, mintha tudatosak lennének.

Lelkünk abban a világában tehát, mely nem tudatos, ezen tanulmány szerint éppen olyan munka folyik, mint az öntudatosban. Itéletek, következtetések, érzelmek egy pillanat alatt tűnnek fel, mint kész produktumok, anélkül, hogy alkotásukról sejtelmünk lenne. Tényleg, ki ne tapasztalta volna önmagán, hogy saját, egyszerre fellépő gondolatai csaknem meglepik az embert. Ezek a nemtudatos machinációk aztán nemcsak elhatározó indokokat küldenek az elhatározáshoz, hanem olykor egészen kész eredményekkel lepnek meg. Ebben rejlik oka szerintünk is az érzelem titokszerűségének, sokszor kiszámíthatatlan voltának. A szervezet mechanizmusában ugyanis olyan szervezeti ingerek hatnak az öntudatra, melyekről semmi sejtelmünk sincs. A valódi rugó legtöbbször rejtve marad, s mi érzelmeinket, gondolatunkat, vagy elhatározásunkat sokszor azoknak az indifferens statistáknak tulajdonítjuk, melyek öntudatunk közelében szerepelnek.

Sz. E.

Középiskolai műszótár. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület megbízásából számos szakember közreműködésével szerkesztette Simonyi Zsigmond. Budapest. 1906. Athenæum r. t. kiadása. 463. l. Ára 8. K.

E műszótár készítését régóta tervbe vette már az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület, de egy és más akadály — a szerkesztő kidőlte, vagy a munkatársak buzgalmának megcsappanása — egyre hátráltatta elkészültét; 1893-ban Simonyit bízta meg a választmány a munka folytatásával s ő neki sokféle viszontagság után végre sikerült tető alá hoznia a műszótárt.

A műnek, mint neve is mutatja, feladata egységet vinni be a középiskolai oktatás műnyelvébe, kiszorítani a magyar-talan, értelmetlen és koresképzésű kifejezéseket. E feladatának a Műszótár, amennyire többszöri átlapozgatásból meggyőződhettem, teljes sikerrel igyekszik megfelelni. A Műszótár két részre oszlik, ú. m. I. a *magyar szótárra* (1—302. l.), amely a magyar műkifejezéseket nyújtja ABC-rendben, s II. a *német*, illetőleg *latin-magyar szótárra* (303—463. l.), amely a német, illetőleg latin műkifejezéseket közli, szintén ABC-rendben s utána röviden a magyar egyenértékű kifejezést. Mint a szerkesztő mondja az Előszóban, e rész nem foglal magában semmi olyast, ami a főrészben nincs megemlítve.

Ami közelebbről a Műszótár *filozófiai részét* illeti, ez a dolog természete szerint, csak a középiskolában előforduló filozófiai műszókat ölelheti föl. A mű nem lévén magyarázó szótár, az egyes műkifejezések értelmét nem magyarázza meg vagy csak ritkább esetben, hanem a magyar műszó után közli a megfelelő latin, vagy német kifejezést, például: *fogalom*, fil. ret. nyt. notio, Begriff; *érzet*, fil. Empfindung, Sinnesempfindung, sensatio (érzéket); *erkölestan*, fil. ethica, Ethik. Ahol pedig nincs külön magyar kifejezés, ott előbb adja a latinos vagy görögös műszónak magyarban használt alakját, azután pedig más, például a német nyelvben használt alakját, péld.: *kémia* (szervetlen és szerves), Chemie; *ethosz* ret. poét. Ethos.

Egynehány kifejezés ellen legyen szabad némi észrevételt tennem; azt hiszem, a filozófiai rész t. szerkesztői: *Vida Sándor* és *Bánóczi József* urak nem fogják rossz néven venni. Az *elv* szó kapcsolatai közt az utolsó: *az elégséges alap elve* (principium rationis sufficientis); nem kifejezőbb-e: az elégséges *ok* elve? A *psychofizika* szó után ez a jelzés áll: *fiz.*, ami azt akarja jelenteni, hogy e szó a fizikai tudomány körébe tartozik. Vajjon? Nem a lélektan, esetleg fiziológia körébe tartozik-e inkább? Hiányzanak a szótárból e filozófiai kifejezések: *fiziológiai psychologia, hysteron proteron, petitio principii, criterium, contrær, contingens, correlat, disparat.*

A szerkesztés azon elvét, hogy «idegen származású és elfogadható magyar közt az ismertebb, vagy szokottabb kifejezést» használja, nem látom mindenütt következetesen megtartva. Így például szerintem a *logika, suggestio, brachykephal, abstractio* kifejezés ismertebb és kifejezőbb, mint a gondolkodástan, sugalmazás, rövidfejű és elvonás, s a szótárban mégis csak ez utóbbi elnevezések alatt találjuk fel őket; én az anatómiát is inkább használnám, mint a boncolástant, a melancholiát, mint a mélabút, flegmatikust, mint hidegvérút. Egyes kifejezések jelentését nem tartom eléggé szabatosnak; a szótár szerint *accord* is, *harmonia* is *összhang*; ám a kettő közt jelentékeny különbség van, nem jut-e ez a magyarban is kifejezésre? *Kategorikus* kifejezés hiányzik a magyar részből; a német részben *kategorisch* e jelentéssel áll: tételes; hát a *kategorikus ítélet* hogyan fejezendő ki, mikor az *ítélet* szó alatt sem találunk erre utalást. *Intenzitás* magyarázata: *Intensitát* (érzet mennyisége) — nem igen találó; *intenzív érzet* alatt nem nagy mennyiségű, hanem erős, magas fokú érzetet szoktunk érteni. *A reproductió* szónak nincs megemlítve a jelentése: a képzetek visszaidézése, hasonlóképen a *problematikus* szónál e jelentés: lehetséges (pl. lehetséges ítélet); az *apodiktikus* szó jelentése nem annyira *szükséges*, mint inkább *szükségképeni*. Nem nagyon használt szó: *képzelmény* (*phantasma*).

Rácz Lajos.

Pesszimizmus a klasszikus ókorban. (Math. Marquard: Die pessimistische Lebensauffassung des Altertums. Programm. Kempten 1904/5.

A klasszikus ókorral foglalkozó számos eszthetikai és történeti munkában, meg a köztudatban a görög nép rendszerint úgy szerepel, mint a világ legboldogabb népe, melynek valóján napfényes derű árad szét és mint amely a benső megnyugvás, teljes lelki harmonia örök példányképeit nyújtja. Pedig a görög költészetben félreismerhetetlenül megtalálhatók a belső meghasonlás, kielégítetlenség, pesszimistikus hangulat vonásai, csak hogy nem igen szokták azokat szellőztetni, vagy a fényoldalakat annyira kidomborítják, hogy az árnyék meg ne lássék. A derűs Homérostól kezdve egész az alexandriai korszak költő-nemzedékéig, Herodotos és Theouquistól kezdve egészen Tacitusig és Senecáig ez a borús, fájdalmas hangulat rezeg át a görög-római irodalmon. Nyomaira találunk a költészetben, tudományban, filozófiában egyaránt. És ez a tény nem alacsonyítja le a görögöket és rómaiakat, ellenkezőleg csak azt bizonyítja, hogy legjobbjaik nem voltak könnyűvéruiek, felületesek, hanem bele tudtak mélyedni az élet és emberiség legnagyobb kérdéseibe és komoly talányaiba, hogy keresték az élet célját, a lét értelmét, ha nem is akarták, vagy nem is tudták — mert nem is tudja senki — elfilozofálni a világ és élet konkrét bajait és gyötrelmeit. A pesszimizmus ugyanis egyetemes emberi áramlat, örökkön élő hangulat, mely egyidejű az emberi nem fennmaradt történetével és melynek nyomaira rátalálunk a brahmaizmus, buddhizmus, mozaizmusban és kereszténységben egyaránt — mely mint dr. Bárány Gerő szépen fejtegeti az «Uránia» ez évi évfolyamában — minden népnél meg fogja találni útját az emberek szívéhez, mindaddig, míg csak gyökereiből ki nem irtatik a világból a bűn, baj, tökéletlenség.

Burckhardt I. is «Görög műveltség történelmében» föltünteti a hellén nép boldogtalanságát, meghasonlását, kétségbe-

esését, amint az politikai, kulturális és vallási fejlődése egészében és részleteiben nyilvánul.

A fenti rövid, de tartalmas értekezés szerzője már most a forrásokból állítja össze a legnagyobb görög és római szellemek idevágó nézeteit és ítéleteit, melyből kiviláglik, hogy a klasszikus ókor nagyon is jól ismerte a pesszimistikus hangulatokat.

Szerző aztán Homeros, Aischylos, Euripides, Sophokles, Herakleitos, Thukydides, Ovidius, Seneca, Persius, Tacitus, Plinius, stb. műveiből idéz. Markquard tehát oda concludál, hogy a classikus ókor nem fejtette meg az élet talányát és nem nyújthatott megnyugtató élet és világfelfogást, ezt csak a keresztény hit adta meg az emberiségnek.

Dr. Szélényi Ödön.

TÁRSULATUNK ÉLETÉBŐL.

Társulatunk f. évi szept. 28-án tartotta választmányi gyűlését. Főbb tárgyai a következők voltak: Bokor J. a. elnök jelenti, hogy egyesületünk feliratban üdvözölte gróf Apponyi Albert cultusministert, ministeri állásának elfoglalása alkalmából s egyuttal felolvassa Apponyi gr. válaszát az üdvözlő felíratra.

Jelenti továbbá, hogy egyesületünk vezetősége a Magy. Filoz. Társaság érdekében a következő kérvénnyel fordult a közoktatásügyi kormányhoz:

Nagyméltóságú m. kir. Minister Úr!

Kegyelmes Urunk!

A «Magy. Filozófiai Társaság», mint Exellentiad előtt ismeretes, a filozófia összes ágainak művelését, terjesztését tűzte ki feladatául.

Főlöszlegcs volna bizonyítanunk, hogy köz és társadalmi életünknek, irodalmunknak, mindcnck felett pedig iskoláinknak alig van ez idő szcrint nagyobb szüksége valamire, mint a filozófiai, főleg pedig a nevelő, az ethikai elemnek, a józan életfilozófiának minél nagyobb térfoglalására. Nem akarunk ezuttal ezen hátramaradottságunk okaival és áldatlan következményeivel foglalkozni, azt sem keressük ezuttal, miért legárvább épen filozófiai irodalmunk, csak azt az elismert tényt bátorkodunk felhozni, hogy a tudományok koronája, a filozófia a legkevésbbé van képviselve szellemi és társadalmi életünk összes formáiban, nyilvánulásaiban s ennek káros hatását minden téren érezzük.

Ez vezette a «Magy. Filozófiai Társaság»-ot arra, hogy mindent elkövessen, hogy ezt a nélkülözött elemet czéltudatos eljárással a köztudatba vigye és erősítse. E célból még 1901-ben filozófiai folyóiratot indított meg, a «Magyar Filozófiai Társaság Közleményei»-t, melynek három utolsó füzetét mély tisztelettel ide mellékeljük.

Célunk elérésének első módja az volna, ha filozófiai gondolkodást szerető ifjúságot nevelünk, ez pedig ismét csak úgy érhető el, ha magukban a tanárokbán keltünk fel nagyobb érdeklődést a filozófia iránt. Hiszen a már kész társadalomra alig hathatunk.

Mínthogy azonban azon reményünk, hogy a különféle közép és felsőbb iskolák tanári könyvtárai közleményeinket járassák, vajmi kis mértékben sikerült, mínthogy a közmívelődés irányítása és vezetése Nagyméltóságod kezeibe van lctéve, mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy az előbb felhozottak nyomós, kegyes hangsúlyozása mellett a vezetése alatt álló gymnasiumok, reáliskolák, felsőbb leányiskolák, tanítóképzők, polgári iskolák tanári testületeinek, illetve tanári könyvtárainak, valamint a tanfelügyelőségek könyvtárainak folyóiratunkat, melynek előfizetési ára úgycs csak évi 6 korona — megrendelésre ajánlani s ezzel a közmívelődés-

ügyét előmozdítani, de egyuttal társulatunk működését biztosítani méltóztassék.

Kérelmünk megújítása mellett maradván

Nagyméltóságodnak

Budapest, szept. hó 1906.

A Magy. Filoz. Társaság nevében
mély tisztelettel

dr. Bokor József
a. elnök.

Szitnyai Elek
titkár.

Ezután a titkár tesz jelentést a következőkről:

1. A bibliográfiát Kovács László szembaja miatt még nem tudta befejezni. 2. Bemutatja a leendő felelvasások programját, beszámol a beérkezett művekről s azok elbírálásáról. 3. Indítványozza, hogy közleményeink ezentúl rendszeren, évnegyedenként, még pedig: június, szeptember, december és március közepén jelenjenek meg. Elfogadtatott. Ezután a tagok számáról tett jelentést.

A választmány elhatározza, hogy a közgyűlést, minthogy a folyó évben már tartottunk közgyűlést, 1907 január havában fogjuk megtartani. Az egyesületi pénztárnok jelenti, hogy pénztárunk állása 1,752 K 40 f.

*

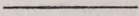
Társaságunk f. évi okt. 14-én a M. Tud. Akadémia ülés-termében felolvasó ülést tartott, mely alkalommal dr. Karl Lajos tanár «Természetmegismerés és metafizika» dr. Szigetvári Iván tanár: «A komikumról» tartott nagy hallgatóság előtt felolvasást.

A nov. hó 25-én ugyancsak az Akadémiában megtartott felolvasó ülésünkön ugyancsak nagy hallgatóság előtt Sitnyai Elek: «Az élet és a tudomány nagy kérdései Metschnikoff, Osztwald és Haeckel műveiben» című tanulmányát olvasta fel, Stojits Iván Laoce életbölcseletéről értekezett. A felolvasott művek

részben már megjelentek közleményeinkben, részben később fognak megjelenni.

*

Uj tagok. Társulatunka a következő uj tagok léptek be, vagy fizettek elő: Dorner Emil vegyész-mérnök, dr. Olsavszky O. főorvos, N.-Somkút; dr. Ányos István földbirtokos. A VII. kerületi állami főgymnázium tanári könyvtára. Báró Eötvös József-Collegium. Stojits Iván min. s. titkár.



FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.